

**ÖZEL GEREKSİNİMLİ KARDEŞE SAHİP TİPİK GELİŞİM
GÖSTEREN ÇOCUKLARIN AİLE TEMALİ RESİMLERİNDE KARDEŞLİK
OLGUSUNA İLİŞKİN YANSIMALARI**

Yüksek Lisans Tezi

Elif ELUMAR

Eskişehir 2021

**ÖZEL GEREKSİNİMLİ KARDEŞE SAHİP TİPİK GELİŞİM
GÖSTEREN ÇOCUKLARIN AİLE TEMALİ RESİMLERİNDE KARDEŞLİK
OLGUSUNA İLİŞKİN YANSIMALARI**

Elif ELUMAR

YÜKSEK LİSANS TEZİ

**Erken Çocuklukta Özel Eğitim Programı/Özel Eğitim Anabilim Dalı
Danışman: Dr. Öğr. Üyesi Sunagül SANİ BOZKURT**

**Eskişehir
Anadolu Üniversitesi
Eğitim Bilimleri Enstitüsü
Temmuz 2021**

JÜRİ VE ENSTİTÜ ONAYI

ÖZET

ÖZEL GEREKSİNİMLİ KARDEŞE SAHİP TİPİK GELİŞİM GÖSTEREN ÇOCUKLARIN AİLE TEMALİ RESİMLERİNDE KARDEŞLİK OLGUSUNA İLİŞKİN YANSIMALARI

Elif ELUMAR

Özel Eğitim Anabilim Dalı

Anadolu Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Temmuz 2021

Danışman: Dr. Öğr. Üyesi Sunagül SANİ BOZKURT

Araştırmada özel gereksinimli kardeşe sahip tipik gelişim gösteren çocukların aile temalı resimlerinde kardeşlik olgusuna ilişkin yansımalarının incelenmesi amaçlanmıştır. Araştırmada nitel araştırma yöntemlerinden biri olan fenomenolojik desen kullanılmıştır. Çalışmaya özel gereksinimli kardeşe sahip olan 4-8 yaş aralığında on sekiz tipik gelişen çocuk ve bu çocukların ebeveynleri katılmıştır. Bu çalışmadaki veriler resim analizi, yarı yapılandırılmış görüşmeler ve araştırmacının saha notlarından yararlanılarak toplanmıştır. Çalışmada tipik gelişen çocuklara aile temalı üçer resim yaptırılmış; ebeveynlerle yarı yapılandırılmış görüşmeler gerçekleştirilmiştir. Ebeveynlerle yapılan görüşmeler ve araştırmacının saha notları, çocukların resim analizini destekleyici veriler olarak kullanılmıştır. Bu çalışmadan elde edilen bulgular incelendiğinde, tipik gelişen kardeşlerin bazılarının resimlerinde özel gereksinimli kardeşlerini dışladıkları, kendilerini aileden soyutladıkları bilgisine ulaşılrken; bazı tipik gelişen kardeşlerin, özel gereksinimli kardeşlerine yönelik kabullenici tutumlarda yaklaştıkları ifade edilmektedir. Ayrıca, tipik gelişen kardeşlerin davranış problemlerinden kaynaklanan kardeş şiddetine maruz kaldıkları, kardeşler arası çatışmaların, kıskançlığın ve rekabetin var olduğu görülmektedir. Kardeşlerin resimlerinden ve ebeveynlerle yapılan görüşmeler doğrultusunda elde edilen veriler karşılaştırıldığında, olumlu aile ortamının özel gereksinimli kardeşlerine yönelik kabul düzeylerini arttırdığına dair bir çıkarım yapılabilmektedir.

Anahtar Sözcükler: Tipik gelişen kardeşler, Özel gereksinimli kardeşler, Kardeşlik ilişkisi, Çocuk resimleri analizi.

ABSTRACT

THE REFLECTIONS ON THE FAMILY THEMED PICTURES REGARDING THE FRATERNITY CASE OF THE TYPICALLY DEVELOPING CHILDREN WHO HAS SIBLINGS WITH SPECIAL NEEDS

Elif ELUMAR

Department of The Special Education

Anadolu University, Graduate School of Educational Sciences, July 2021

Advisor: Assist. Prof. Sunagül SANİ BOZKURT

In the study, it was aimed to examine the reflections of the phenomenon of fraternity in family-themed paintings of typically developing children with siblings with special needs. Phenomenological design, which is one of the qualitative research methods, was used in the research. Eighteen typically developing children between the ages of 4 and 8 who have siblings with special needs and their parents participated in the study. The data in this study were collected using picture analysis, semi-structured interviews and field notes in the researcher's diary. In the study, three family-themed pictures were made for typically developing children; Semi-structured interviews were conducted with parents. Interviews with parents and the researcher's field notes were used as supporting data for the children's picture analysis. When the findings obtained from this study were examined, it was learned that some of the typically developing siblings excluded their siblings with special needs and isolated themselves from the family. It is also observed that some typically developing siblings approach their siblings with special needs in accepting attitudes. In addition, it is seen that typically developing siblings are exposed to sibling violence resulting from behavioral problems, there are conflicts, jealousy and rivalry between siblings. When the data obtained from the pictures of the siblings and the interviews with the parents are compared, it can be concluded that the positive family environment increases the acceptance levels for siblings with special needs.

Keywords: Typically developing siblings, Special needs siblings, Sibling relationship, Analysis of children's pictures.

TEŞEKKÜR

Öğrenci yetiştirmek bir sanattır ve benim sanatçım Sunagül hocamdır. Her gün emek emek, ilmek ilmek işleyen, yetiştiren; gerçekten öğreten ve her an danışmanlık yapan; hep iyiye ve en ileriye yönlendiren; özel eğitim lisans dersimin ilk dersinden, tezimi savunduğum son güne kadar yanımda olan, akademik hayatımın en büyük şansı Dr. Öğr. Üyesi Sunagül SANİ BOZKURT'a çok teşekkür ederim. Onun desteği, rehberliği, cesareti ve bana olan inancı olmasaydı bu yolculuk böylesine keyifli, böylesine öğretici geçmezdi. Minnettarım.

Araştırma süreci boyunca teknik desteğini hiç esirgemeyen, yaratıcı fikirleriyle tezimi zenginleştiren sayın Doç. Dr. Aras BOZKURT hocama tez sürecimi kolaylaştırdığı ve öğrettiği kodlama programları için çok teşekkür ederim. Hiç tanımadığı bir öğrenciden gelen e-postaya nezaketle cevap verip resim analizimde değerli yorumlarını paylaşan ve tezime zenginlik katan saygıdeğer Prof. Dr. Tuncay DİLCİ hocama çok teşekkür ederim. Beni tez konumda en başından sonuna kadar destekleyen, benimle heyecanlanan, PDR bakış açısına ihtiyacımız olduğunda her daim yanımda olan, resimlerin ve verilerin analizinde değerli yorumlarını benimle paylaşan Arş. Grv. Ömer Faruk TOPRAK'a çok teşekkür ederim. Ebeveynlerle yapılan görüşmeler için değerli görüşlerini benimle paylaşan sayın Dr. Öğr. Üyesi Gülden BOZKUŞ GENÇ ve sayın Arş. Grv. Dr. Seçil ÇELİK hocalarıma çok teşekkür ederim.

Sevgili ailem... Bu teşekkür size. Her zaman sırtımı sıvazlayan, düştüğümde kaldıran, bana olan inancını hiç kaybetmeyen sevgili babam Kadri ELUMAR'a; bana hep güvenen, destekleyen, evimizin güneşi biricik annem Emine ELUMAR'a; araştırmamın konusu olan kardeşliğe yönelik ilgimi yeşerten, bana kardeşliği öğreten canım abim Buğra ELUMAR'a ve değerli eşi Safie ELUMAR'a çok teşekkür ederim. Tezimi yazarken büyüme macerasına uzak kaldığım biricik yeğenim Mete'me bu süreçte hayat neşem olduğu için teşekkür ederim. Her gece odamın ışığını görüp uyumamış olmama şaşırın, zihin açıklığı dileyip duasını eden dedeciğim Emir Hüseyin YAVUZ'a; kuzenden öte özbeöz ablam gibi gördüğüm, her daim destekçim Burcu SARGIN TEK'e çok teşekkür ederim.

Hayatıma girdiği günden bu yana beni ailem gibi destekleyen, daha iyisi için çabalayan, bana benden daha çok güvenen Denizcan EFE'ye hayatımda olduğu ve tez sürecimde gösterdiği üstün sabrı için çok teşekkür ederim.

Öncelikle başım her ne zaman sıkışsa yardıma koşan, her daim destekleyen canım arkadaşlarım Batıkan DOKUZBAY'a ve Furkan TOYGAN'a; ardından buraya sığdıramayacağım tüm dostlarıma gönülden teşekkür ederim. İyi ki varsınız.

Bana iç dünyasının kapılarını açan, tezime zenginlik ve değer katan, minicik elleriyle bilim dünyasına ışık tutan çalışmamdaki tüm çocuklara ve değerli ailelerine katkıları için çok teşekkür ederim.

Elif ELUMAR

ETİK İLKE VE KURALLARA UYGUNLUK BEYANNAMESİ

Bu tezin bana ait, özgün bir çalışma olduğunu; çalışmamın hazırlık, veri toplama, analiz ve bilgilerin sunumu olmak üzere tüm aşamalarında bilimsel etik ilke ve kurallara uygun davrandığımı; bu çalışma kapsamında elde edilen tüm veri ve bilgiler için kaynak gösterdiğimi ve bu kaynaklara kaynakçada yer verdiğimi; bu çalışmanın Anadolu Üniversitesi tarafından kullanılan “bilimsel intihal tespit programı”yla tarandığını ve hiçbir şekilde “intihal içermediğini” beyan ederim. Herhangi bir zamanda, çalışmamla ilgili yaptığım bu beyana aykırı bir durumun saptanması durumunda, ortaya çıkacak tüm ahlaki ve hukuki sonuçları kabul ettiğimi bildiririm.

Elif ELUMAR

İÇİNDEKİLER

Sayfa

BAŞLIK SAYFASI	i
JÜRİ VE ENSTİTÜ ONAYI.....	ii
ÖZET	iii
ABSTRACT.....	iv
TEŞEKKÜR	v
ETİK İLKE VE KURALLARA UYGUNLUK BEYANNAMESİ.....	vii
TABLolar DİZİNİ.....	xi
ŞEKİLLER DİZİNİ.....	xii
GÖRSELLER DİZİNİ	xiii
SİMGELER VE KISALTMALAR DİZİNİ.....	xiv
1. GİRİŞ	1
1.1. Tipik Gelişim Gösteren Kardeşlerin Kardeşlik İlişkisi.....	1
1.2. Tipik Gelişim Gösteren ve Özel Gereksinimli Kardeşlerin Kardeşlik İlişkisi	2
1.2.1. Tipik gelişim gösteren ve özel gereksinimli kardeşlerin dönemlerine göre kardeşlik ilişkisi	3
1.2.2. Tipik gelişim gösteren ve özel gereksinimli kardeşlerin kardeşlik ilişkilerini etkileyen etmenler.....	5
1.2.3. Tipik gelişim gösteren kardeşin özel gereksinimli kardeşe duyguları.....	8
1.3. Bir İletişim Aracı Olarak Resim.....	12
1.3.2. Çocuk resimlerinin gelişim aşamaları.....	13
1.3.3. Çocuk resimlerinde konu ve detaylar	17
1.3.4. İnsan figürünün detayları ve anlamları.....	20
1.3.5. İnsan figürünün değerlendirilmesi.....	23

	<u>Sayfa</u>
1.3.6. Çocuk resimlerinde aile çizimi	24
1.3.7. Çocuk resimlerinde ev çizimi.....	25
1.3.8. Çocuk resimlerinde doğa çizimi	27
1.4. İlgili Araştırmalar	28
1.5. Araştırmanın Problemi	31
1.6. Araştırmanın Amacı.....	33
1.7. Araştırmanın Önemi.....	33
2. YÖNTEM	35
2.1. Araştırmanın Deseni.....	35
2.2. Katılımcı Grubu	35
2.2.3. Araştırmacının Rolü	40
2.3. Verilerin Toplanması.....	40
2.4. Verilerin Analizi.....	43
2.4.1. Verilerin kodlanması	45
2.4.2. Temaların bulunması	45
2.4.3. Verilerin kodlara ve temalara göre düzenlenmesi ve tanımlanması	45
2.4.4. Bulguların yorumlanması	45
2.5. Kodlayıcılar Arası Güvenirlik	46
3. BULGULAR VE YORUM.....	47
3.1. Kardeşlerden Elde Edilen Bulgular	47
3.1.1. Aile dinamiği	47
3.1.2. Dışlama	51
3.1.3. Dışlanma	57
3.1.4. Kabul.....	61

	<u>Sayfa</u>
3.1.5. Kardeş çatışmaları.....	66
3.2. Ebeveynlerden Elde Edilen Bulgular	71
3.2.1. Kardeşlerin yaşantılarına yansımaları	72
3.2.2. Kardeşlik ilişkisinin aile yaşantısına yansımaları.....	77
3.2.3. Kardeşlik ilişkisine yönelik metaforlar	80
4. SONUÇ, TARTIŞMA, SINIRLILIKLAR VE ÖNERİLER.....	81
4.1. Sonuç	81
4.2. Tartışma.....	82
4.3. Araştırmanın Sınırlılıkları	89
4.4. Öneriler	89
KAYNAKÇA.....	91
EKLER	
ÖZGEÇMİŞ	

TABLÖLER DİZİNİ

	<u>Sayfa</u>
Tablo 2.1. Katılımcılara ilişkin bilgiler	37
Tablo 3.1. Tipik gelişen kardeşlerin aile dinamiği temasını destekleyen ebeveyn alıntıları	51
Tablo 3.2. Tipik gelişen kardeşlerin dışlama temasını destekleyen ebeveyn alıntıları	56
Tablo 3.3. Tipik gelişen kardeşlerin dışlanma temasını destekleyen ebeveyn alıntıları	61
Tablo 3.4. Tipik gelişen kardeşlerin kabul temasını destekleyen ebeveyn alıntıları	66
Tablo 3.5. Tipik gelişen kardeşlerin kardeş çatışmaları temasını destekleyen ebeveyn alıntıları	70
Tablo 3.6. Ebeveynlerin tipik gelişen kardeşin yaşantılarına yansımaları temasından örnek alıntılar	74
Tablo 3.7. Ebeveynlerin özel gereksinimli kardeşin yaşantılarına yansımaları temasından örnek alıntılar	75
Tablo 3.8. Ebeveynlerin tipik gelişen kardeşin duyguları temasından örnek alıntılar	76
Tablo 3.9. Ebeveynlerin aile içi psikolojik durum temasından örnek alıntılar.....	78
Tablo 3.10. Ebeveynlerin rol ve sorumluluklar temasından örnek alıntılar.....	79

ŞEKİLLER DİZİNİ

	<u>Sayfa</u>
Şekil 3.1. Aile dinamiği	47
Şekil 3.2. Dışlama	51
Şekil 3.3. Dışlanma	57
Şekil 3.4. Kabul	61
Şekil 3.5. Kardeş çatışmaları	66
Şekil 3.6. Kardeşlerin yaşantılarına yansımaları	72
Şekil 3.7. Kardeşlik ilişkisinin aile yaşantılarına yansımaları	77
Şekil 3.8. Kardeşlik ilişkisine yönelik metaforlar	80

GÖRSELLER DİZİNİ

	<u>Sayfa</u>
Resim 3.1. Olumlu iletişim	48
Resim 3.2. Soyutlanma	49
Resim 3.3. İletişimsizlik	50
Resim 3.4. Eksik ya da farklı resmetme	52
Resim 3.5. En son çizme	53
Resim 3.6. Etiketleme	54
Resim 3.7. Engel koyma	55
Resim 3.8. Kendisini en uzağa resmetme	58
Resim 3.9. Kendisini babadan en uzağa çizme	59
Resim 3.10. Yalnızlık	60
Resim 3.11. Ebeveyn yakınlığı	63
Resim 3.12. Kardeş yakınlığı	64
Resim 3.13. Merkeze alma	65
Resim 3.14. Kardeş kıskançlığı	67
Resim 3.15. Kardeş şiddeti	68
Resim 3.16. Kardeşler arası rekabet	70

SİMGELER VE KISALTMALAR DİZİNİ

OSB	: Otizm Spektrum Bozukluğu
DS	: Down Sendromu
HMY	: Hafif Mental Yetersizlik
OMY	: Orta Mental Yetersizlik
SP	: Serebral Palsi
CdCS	: Cri du Chat Sendromu
DKB	: Dil ve Konuşma Bozukluğu
ÖG	: Öğrenme Güçlüğü
DEHB	: Dikkat Eksikliği ve Hiperaktivite
GY	: Görme Yetersizliği
K	: Katılımcı
KE	: Katılımcı Ebeveyn

1. GİRİŞ

Toplumun en küçük birimi olan aile, onu meydana getiren bireylerin içinde doğup yetiştikleri ve birbirleri üzerinde etkilerinin olduğu dinamik bir sistemdir (Cavkaytar vd., 2012). Bu sistem içerisinde birbirlerini doğrudan veya dolaylı olarak etkileyen alt sistemler bulunmaktadır. Bu alt sistemlerden biri de bireyin hayatında büyük öneme sahip olan kardeşlik alt sistemidir (Dunn, 1995). Bu kardeşlik alt sisteminde kardeşler, oyun arkadaşı, öğretmeni, rakibi, modeli gibi rollerle birbirlerini etkileyen dinamik bir ilişki kurmaktadır (Varol, 2006).

Kardeşlik ilişkisi, küçük kardeşin doğumuyla başlayıp kardeşlerden birinin ölümüyle sonlanan ve ömür boyu süren, bireyin hayatındaki en uzun sosyal ilişkidir (Dönmez, 2019; Dunn, 1995; Heller ve Arnold, 2010; İsmail, 2020; Kale vd., 2021; Scharf, Shulman ve Avigad-Spitz, 2005; Taşçı Karalı, 2017; Travers vd., 2020; Yersel vd., 2019). Kardeş ilişkileri, ailenin gelişim sürecinde sosyo-kültürel bağlama ve ailede yaşanan değişimlere bağlı olarak değişmekle birlikte, her kültür topluluğunda önemli ilişkiler olarak karşımıza çıkmaktadır (Kale ve Sığırtmaç, 2020). Kardeşler, doğal yollarla birbirlerinin gelişim alanlarını desteklerken aynı zamanda yaşam seçimleri ve kariyer yönlendirmelerinde birbirleri üzerinde güçlü bir etkiye sahip olabilirler (McHale, vd., 2012). Tüm kardeşler arasında var olan sıcaklık, yakınlık, güç gösterisi, rekabet ve kıskançlık gibi duygular, bireylerin toplumdaki diğer sosyal ilişkilerinde kullanabilecekleri güçlü bir duygu ve deneyim fırsatı sağlar (Travers vd., 2020).

1.1. Tipik Gelişim Gösteren Kardeşlerin Kardeşlik İlişkisi

Aile ortamı, kardeşlerin birbirlerinin tüm gelişim alanlarını etkiledikleri, sosyal etkileşim oluşturdıkları, güven ve sevgi duygularını paylaştıkları doğal bir ortamdır (Yavuzer, 2005). Kardeşler, aile sistemi içinde şekillenen, birbirleri üzerinde önemli etkisi olan ve başka ilişkilere benzetilemeyen bir ilişkiyi paylaşmaktadırlar. Kardeş ilişkilerini diğer tüm ilişkilerden farklı kılan, kardeşlerin hayatlarındaki dönüm noktalarına, fiziksel ve duygusal bağlarla tutunmalarını sağlarlar. Kardeşler, kurdukları bu bağlar sayesinde, diğer sosyal ilişkilerinin temelini oluştururlar (Aksoy ve Berçin Yıldırım, 2008; Buhrmester ve Furman, 1990).

Tipik gelişim gösteren iki kardeş, her etkileşimlerinde birbirlerine gelişimsel olarak katkı sağlamaktadırlar. Kardeşe sahip olan bireyler, kardeşleriyle en başta ebeveyn paylaşımını, daha sonra odayı, oyuncağı, kıyafeti paylaşarak paylaşımcılığı, birbirlerine

destek olarak yardımlaşmayı, işbirliği kurmayı öğrenirler (Gander ve Gardiner, 2015; Konuk Er, 2011; Vardarcı, 2011). Kardeşler birlikte geçirdikleri zamanlarda taklit, oyun, paylaşma gibi becerilerine destek sağlarken aynı zamanda kıskançlık, rekabet duygusunu da deneyimlerler (Konuk Er, 2011; Travers vd., 2020; Yersel, Durualp, Baran, 2019). Kardeşe sahip olmak, bireylerin ileriki yaşamlarında yaşayacakları tüm duyguların, yaşantıların provasını deneyimlemektir (Kramer, Hall ve Heller, 2013).

Kardeşlik ilişkisi, ailenin büyüklüğü, sosyo-ekonomik durumu, dini inanışları, kültürlerine bağlı olarak çocuklara karşı tutumları gibi pek çok etkenden etkilenmektedir. Bunun yanı sıra kardeşler arasındaki yaş farkı, kardeşlerin cinsiyeti, kardeş sayısı ve doğum sırası, kardeşlerin hastalıkları ya da yetersizlik durumları kardeşler arasındaki ilişkiyi doğrudan etkileyen etmenlerdendir (Varol, 2006).

1.2. Tipik Gelişim Gösteren ve Özel Gereksinimli Kardeşlerin Kardeşlik İlişkisi

Kardeşler birbirlerinin yaşamlarındaki gelişimi etkileyen, birbirlerini gelişimsel açıdan destekleyen farklı rol ve sorumluluklara sahip bireylerdir (Kale ve Sığırtmaç, 2020). Kardeşlerin birbirleri üzerindeki etkileri ve destekleri, kardeşlerden birinin özel gereksinimli olması durumunda daha hassas işlevlere sahip olabilmektedir (Shivers ve Dykens, 2017). Özel gereksinimli bir kardeşe sahip olmak, tipik gelişim gösteren çocukların hayatlarının seyrinde birtakım değişiklikler ve sorunlar yaşamalarına sebep olmaktadır (Çolaklıoğlu, 2018). Kardeşlerden birinin “üstün” ya da “eksik” niteliklere sahip olması sebebiyle, tipik gelişen kardeşler, özel gereksinimli kardeşlerine yönelik dışlayıcı ya da koruyucu tutumlar sergileyebilmektedir (Dunn, 1988).

Tipik gelişim gösteren ve özel gereksinimli kardeşlerin ilişkilerini inceleyen araştırmalarda, kardeşlerin birbirlerinin gelişimlerini olumlu ya da olumsuz etkilediklerine dair iki zıt görüş bulunmaktadır (Warren Dodd, 2004). Bischoff ve Tingstrom (1991), Hannah ve Midlarsky (1985), ailedeki özel gereksinimli kardeşin, tipik gelişim gösteren kardeşlere pozitif büyüme ortamı sağlayacağını ifade ederlerken; Doğan (2015), özel gereksinimli kardeşin aileye katılımıyla tipik gelişim gösteren kardeşin travma, utanç, korku, üzüntü, kıskançlık, suçluluk gibi duygular yaşayabileceğini ifade etmiştir. Araştırmacı, ebeveynlerin özel gereksinimli çocuğa ilişkin aşırı duyarlı davranışlarının ailedeki diğer kardeşlerde olumsuz etki bırakacağını belirtmiştir. Dyke vd., (2009) ve Marks vd., (2005), ailedeki özel gereksinimli kardeşin ihtiyaçları sebebiyle

tipik gelişim gösteren büyük yaş kardeşlere, özel gereksinimli küçük kardeşlerinin bakımları konusunda çok ağır sorumluluklar verildiğini ifade etmişlerdir.

Tipik gelişim gösteren çocukların özel gereksinimli kardeşe sahip olma deneyimlerinin, sosyal ve duygusal açıdan zorlayıcı olduğu düşünülse de (McHale ve Gamble, 1989; Onat Zoylan, 2005); hoşgörü, empati, olgunluk, sorumluluk gibi olumlu özellikler kazandıkları da ifade edilmektedir (Hodapp, Urbano ve Burke, 2010; Onat Zoylan, 2005). Damiani (1999), tipik gelişim gösteren yaşça büyük kardeşlerin, başka ailelerdeki akranlarıyla karşılaştırıldığında aynı sorumluluk düzeyine sahip olduklarını; kardeşlerinin özel durumlarının belirgin bir fark yaratmadığını belirtmiştir. Ancak ek olarak, kardeşlerin özel gereksinimli kardeşe sahip olmalarının strese sebep olduğu, bu stresin ileride kardeşlerinin sorumluluklarını alacak olmalarıyla alakalı olduğunu belirtmiştir. Kardeşlerin geleceğe ilişkin sorumluluk stresi yaşamalarının alt sebeplerinin, ebeveynlerin yaşadıkları stresi tipik gelişen kardeşlere aktarmalarıyla açıklamıştır.

1.2.1. Tipik gelişim gösteren ve özel gereksinimli kardeşlerin dönemlerine göre kardeşlik ilişkisi

Kardeş ilişkisi, sosyal öğrenme ve destek için uzun süreli bir bağlam sağlayabilen hayati bir aile alt sistemidir (Harland ve Cuskelly, 2000). Kardeşlerden birinin özel gereksinime sahip olması kardeşler arasındaki ilişkiyi doğrudan etkilemektedir (Varol, 2006). Tipik gelişim gösteren kardeşlerin, özel gereksinimli kardeşlerine ilişkin tutumları yaşla birlikte değişmektedir (Varol, 2006). Kardeşler küçük yaşta özel gereksinimli kardeşlerine daha fazla olumsuz duygular besleyebilirken, yaşları büyüdükçe daha empatik yeteneklere sahip olabilmektedirler. Bu tutumların tam tersi de olabilmekte ve kardeşler arasındaki etkileşimler kardeşlerin bireysel özellikleriyle ilişkili pek çok değişkene göre şekillenmektedir (Konuk Er, 2011).

1.2.1.1. Erken çocukluk dönemi

Erken çocukluk döneminde tipik gelişim gösteren kardeşler, özel gereksinimli kardeşlerini tam olarak anlayamamakta ancak bazı davranışlarının farklı olduğunu fark etmektedirler (Ferraioli ve Harris, 2009). Tipik gelişim gösteren kardeşler, özel gereksinimli kardeşlerinin eğitim ve destek ihtiyacını, davranış problemlerini anlamlandıramamakta; kafası karışmakta, şaşırmakta, üzülmekte, korkmakta ya da

kızabilmektedir. Bu dönemde kardeşlerine yönelik gösterilen eğitim ve özbakım desteğini, tipik gelişim gösteren kardeşler, kendilerinin reddedilip kardeşlerine özel ilgi gösterildiğini düşünebilmektedirler. Anne babalarının dikkatini çekmek için kardeşinin davranış problemlerini taklit edebilmekte; davranışsal gelişmelerinde gerilemeler yaşayabilmektedirler (Ahmetoğlu, 2004; Martirosyan, 2013; Onat Zoylan, 2005).

1.2.1.2. Orta çocukluk dönemi

Orta çocukluk dönemi, dönemsel özellikleri gereği toplumun düşüncelerinden ve davranışlarından daha fazla etkilendikleri dönem olmaktadır. Bu noktada, özel gereksinimli kardeşlerin etikete ve alaya maruz kalması, tipik gelişim gösteren çocukların da kardeşlerine yönelik olumsuz tutumlar sergilemelerine neden olmaktadır (Konuk Er, 2011). Ayrıca, özel gereksinimli kardeşlerinin davranış problemlerinden utandıkları için çoğu zaman arkadaşlarını eve davet etmekte çekinmekte, arkadaşlarıyla paylaşımda bulunmamaktadır. Çocuklar akran zorbalığına maruz kalabilmekte, kardeşlerinin özel gereksinimliliği sebebiyle alay konusu olabilmektedirler (Bendrix ve Sivberg, 2007). Tüm bunlara ek olarak tipik gelişim gösteren okul dönemi çocuklarının, erken yaşta özel gereksinimli kardeşlerinin sorumluluklarını almaya başladıkları görülmektedir (Ward vd., 2016).

1.2.1.3. Ergenlik dönemi

Özel gereksinimli kardeşe sahip olan tipik gelişim gösteren kardeşler ergenlik döneminde kardeşlerinin bakım sorumluluğunu üstlenebilmektedirler. Yapılan araştırmalarda kardeşlerin bu bakım yükümü üzerlerinde bir yük olarak gördükleri ifade edilmektedir (Siminghalam, 2018; Ward vd., 2016).

Petalas vd., (2012), tipik gelişim gösteren ve özel gereksinimli kardeşler arasındaki ergenlik dönemi ilişkilerinin bu dönemde gözlenebilir şekilde bozulmalara uğradığını belirtmişlerdir. Ayrıca bu dönemde tipik gelişim gösteren ergen kardeşler zaman zaman aileden soyutlanarak yalnız zaman geçirmek ve arkadaşlarıyla daha fazla paylaşımda bulunmak istemektedirler. Bazı ergenlerin, arkadaşlarıyla paylaşımları arttıkça özel gereksinimli kardeşleriyle paylaşımlarının azaldığı görülürken; bazı ergenlerin ise özel gereksinimli kardeşlerine yönelik destekleyici ve koruyucu yaklaşımını sürdürdüğü görülebilmektedir (Burhmester ve Furman, 1990).

1.2.1.4. Yetişkinlik dönemi

Özel gereksinimli kardeşe sahip olan tipik gelişim gösteren yetişkin bireyler, çoğu zaman gelecek planlarını özel gereksinimli kardeşlerini düşünerek planlamaktadırlar. Bu planlar meslek yaşantısı, yaşanacak şehir, evlilik tereddüdü ve evlenilecek kişinin özel gereksinimli kardeşine ilişkin kabülü gibi konular kardeşler üzerinde sorumluluk duygusu ve geleceğe dair belirsizliklere sebep olmaktadır. Bununla beraber, tipik gelişim gösteren kardeşler yetişkinlik döneminde kendilerini empatik ve farkındalığı yüksek kişiler olarak görebilmektedirler (Dönmez, 2019; Ferraioli ve Harris, 2009).

Alanyazında, ebeveynlerin özel gereksinimli çocuklarının kendilerinden sonraki yaşamlarını, ailedeki tipik gelişim gösteren çocukla birlikte geçirmesi gerektiğine ilişkin beklentilerinin olduğu ifade edilmiştir (Heller ve Kramer, 2009; Heller ve Arnold, 2010). Seltzer vd., (1991)'in çalışmasında, araştırmaya katılan tipik gelişim gösteren kardeşlerin %36'sı gelecekte özel gereksinimli kardeşleriyle yaşamayı planladıklarını belirtmektedirler. Araştırmacılar, yetişkinlik döneminde tipik gelişim gösteren kardeşlerin çoğunun, özel gereksinimli kardeşleri ile iletişimi sürdürmeye ve onlara karşı sorumluluklarını karşılamaya devam ettiklerini ifade etmişlerdir.

1.2.2. Tipik gelişim gösteren ve özel gereksinimli kardeşlerin kardeşlik ilişkilerini etkileyen etmenler

Özel gereksinimli kardeşin aileye katılımı, ailenin işleyişindeki ve aile içindeki iletişimlerde birtakım değişikliklere, sorunlara sebep olabilmektedir (Aksoy ve Berçin Yıldırım, 2008). Ailede özel gereksinimli bireylerin bulunması ebeveynlerin ruhsal durumlarını ve ebeveyn ilişkilerini etkilediği gibi, tipik gelişim gösteren kardeşleri ve aralarındaki ilişkiyi de etkilemektedir (Gürsoy ve Sezer, 2020; Akkök, 2003).

Kardeşler arasındaki ilişkinin etkililiği ve niteliği, kardeşlerden birinin özel gereksinimli olmasıyla doğrudan ilişkili olsa da; bunun yanında tipik gelişim gösteren kardeşin cinsiyeti ve yaşı; özel gereksinimli kardeşin yetersizlikten etkilenme düzeyi, cinsiyeti ve yaşı; ailenin sosyo-ekonomik düzeyi, kültürel faktörler kardeşler arasındaki kardeşlik ilişkisini etkileyen diğer etmenler olarak sıralanabilmektedir (Angell, Meadan ve Stoner, 2012).

Tipik gelişim gösteren ve özel gereksinimli kardeşler arasındaki kardeşlik ilişkisini etkileyen etmenler aşağıda altı alt başlıkta ele alınmıştır.

1.2.2.1. Ailenin büyüklüğü

Ailenin geniş aile olarak yaşaması, çocuğun bakımında bireylerin üstlendiği sorumlulukların paylaşılmasında etkili olmaktadır. Özellikle bir çocuğun özel gereksinimli olması gibi durumlarda ailedeki diğer bireyler çocuk bakımında etkin rollere bürünmekte ve sorumluluk sahibi olmaktadır (Kale ve Sığırtmaç, 2020; Sığırtmaç, Keleş, 2019). Dyson (1989) yaptığı araştırmasında, kardeş sayısının fazla olması ve kardeşin sorumluluğunun paylaşılması durumunda tipik gelişim gösteren kardeşlerin psikolojik uyumlarının o ölçüde iyi olduğunu belirtmiştir.

1.2.2.2. Ailenin sosyo-ekonomik düzeyi

Ailenin sosyo-ekonomik durumu özel gereksinimli kardeşin eğitim ve tıbbi gereksinimlerine ulaşımında doğrudan etkiliyken; ailenin gelirini diğer bireyler arasında eşit dağılımında da oldukça etkilidir (Kualthu vd., 2014). Bir diğer ifadeyle, kardeşlerin özel gereksinimleri sebebiyle ekonomik kısıtlamalar yaşayan kardeşler, bireysel ihtiyaçlarının karşılanmamasının yanında, ekstra sorumluluk almaları sebebiyle kardeşlerine ilişkin suçlama, dışlama, öfke gibi duygular yaşamaktadırlar (Dyson, Edgar, Crnic, 1989; Gürsoy ve Sezer, 2020; Varol, 2006).

1.2.2.3. Ailenin tutum ve beklentileri

Tipik gelişim gösteren kardeşler, aile içindeki özel gereksinimli kardeşe ilişkin tutumlardan oldukça etkilenmektedir. Kardeş kabulünde anne ve baba tipik gelişim gösteren kardeşler için rol model olmaktadır. Aile içindeki özel gereksinimli kardeşe ilişkin reddedici tavır, kardeşlerin ilişkisini doğrudan olumsuz bir şekilde etkilemektedir (Aksoy ve Berçin Yıldırım, 2008; Matson ve Barraza, 2005; Sarı, 2004; Seligman, 1983; Taşçı Karalı, 2017).

1.2.2.4. Kardeşlerin cinsiyeti

Özel gereksinimli kardeşlerin cinsiyeti kardeşlik ilişkisinde herhangi bir etkiye sahip değilken, tipik gelişim gösteren kardeşin cinsiyeti, kardeşler arasındaki ilişki üzerinde büyük bir etkiye sahip olmaktadır. Damiani (1999), Orsmond ve Seltzer (2000) ve Aykara (2015), özel gereksinimli çocuğa sahip ailelerdeki tipik gelişim gösteren kız kardeşlerin, erkek kardeşlere oranla özel gereksinimli kardeşin bakım ve sorumluluğunda

daha fazla aktif rol aldığını ifade etmişlerdir. Buna bağlı olarak, kardeşlerin özel gereksinimli olması durumunda en fazla olumsuz etkilenenler kız kardeşler olmaktadır (Hannah ve Midlarsky, 2005). Kız kardeşlerin ekstra sorumluluk almaları kardeşlerine yönelik öfke, suçlama gibi tutumlar sergilemelerine sebep olmakta, bu tutumlar da kardeşler arası ilişkiyi olumsuz etkilemektedir (Seligman, 1987).

Kıvrak (2019), otizm spektrum bozukluğuna sahip 107 tipik gelişim gösteren kardeşle yaptığı araştırmasında, kız kardeşlerin erkeklere oranla daha nazik olma ve empatik yeteneklerinin daha yüksek olduğunu ifade ederken; erkek kardeşlerde uzak durma ve fiziksel saldırganlığın görüldüğünü ifade etmiştir.

1.2.2.5. Yaş

Kardeşlerin yaşı ve aralarındaki yaş farkı, kardeşlerin ilişkisini etkileyen etmenlerden biri olmaktadır. Alanyazında, kardeşler arasında yaş farkı arttığında, tipik gelişim gösteren kardeşlerin özel gereksinimli kardeşine daha uyumlu yaklaştığı ve daha sağlıklı ilişkiler kurdukları ifade edilmektedir (Hodapp ve Urbano, 2007). Sınanmış ve Kolburan (2019) yaptığı araştırmasında, kardeş yaş farkı 4-6 olanların kardeşlik ilişki düzeylerini, kardeş yaş farkı 1-3 olanların kardeşlik ilişki düzeyinden daha fazla olduğunu ifade etmişlerdir. Bu araştırma sonucunda, kardeşler arası yaş farkı arttığında, tipik gelişim gösteren kardeşin özel gereksinimli kardeşiyle daha uyumlu ilişkiler yaşadığı bulgusuna ulaşılmaktadır.

McGillicuddy-De Lisi (1993), tipik gelişim gösteren kardeşler, özel gereksinimli kardeşten küçük olduklarında problem çözme stratejilerini kullanamadıklarını ve işbirliği sağlamada zorlandıklarını ifade etmiştir. Petalas vd., (2009), Tipik gelişim gösteren kardeşler özel gereksinimli kardeşlerinden küçük olduklarında kardeşler arasında daha fazla çatışma yaşadıklarını belirtmişlerdir. Tipik gelişim gösteren kardeş büyük, özel gereksinimli kardeş daha küçük olduğunda, yetersizlik durumunun daha telafi edilebilir olduğu görülmektedir (Petalas vd, 2009).

Kıvrak (2019), araştırmasında 17-18 yaşlarındaki tipik gelişim gösteren kardeşlerin, özel gereksinimli kardeşlerinden sosyal ortamlarda uzak durduklarını ifade etmiştir. Bu sosyal çevre dışlamasının sebebi olarak, tipik gelişim gösteren kardeşlerin özel gereksinimli kardeşlerinin problem davranışlarından utanç duymalarıyla açıklamıştır. Araştırmaya göre, tipik gelişen kardeşler, özel gereksinimli kardeşleriyle sosyal ortamlarda paylaşımda bulunmaktan kaçınmaktadırlar.

Arı (2019), 12 yaş ve altındaki tipik gelişim gösteren kardeşlerin, 13-18 yaş ve 18 yaş üzeri tipik gelişim gösteren kardeş gruplarına göre, özel gereksinimli kardeşlerinden daha fazla çekindikleri ve uzak durdukları ifade edilmiştir. Kardeşlerin yaşı arttıkça, aralarındaki ilişkinin daha olumlu olduğu söylenebilmektedir.

Victor vd., (2021), Down sendromlu kardeşe sahip iki yetişkin kız kardeşin kardeşlik ilişkilerini incelediği araştırmasında, kardeşlerden birinin özel gereksinimli kardeşine yönelik kıskançlık ve rekabet duyguları beslerken, kardeşlerin yaşları arttığında kıskançlık duygusunun da azaldığını ifade etmişlerdir.

1.2.2.6. Yetersizliğin türü ve derecesi

Yetersizliğin türü ve derecesi kardeşler arasındaki ilişkiyi doğrudan etkileyen etmenlerden biridir. Özel gereksinimli çocukların fiziksel saldırganlık göstermeleri, kardeşler arası iletişimi olumsuz yönde etkileyen en önemli etmenlerden biridir (Kao vd., 2011). Otizm spektrum bozukluğuna sahip kardeşlerin yetersizlikten etkilenme düzeyi arttıkça, kardeşler arası sorunların arttığı ve aralarındaki ilişki seviyesinin azaldığı görülmektedir (Kıvrak, 2019; Orsmon vd., 2009). Petalas vd., (2009), kardeşler arası davranış sorunlarını özel gereksinimli kardeşin davranış sorunlarıyla ilişkilendirmiştir.

Kıvrak (2019), çalışmasında otizm spektrum bozukluğuna sahip bireylerin tipik gelişim gösteren kardeşlerinin, söylediklerini ve öğrettiklerini anlamaları durumunda kardeşlerle ilgilenme eğilimlerinin daha yüksek olduğunu ifade etmiştir. Bu bağlamda kardeşlerin yetersizlik durumundan ne denli az etkilenirlerse, kardeşlik ilişkisinin o denli yüksek olacağı söylenebilir.

Hodapp ve Urbano (2007), Down sendromlu ve otizm spektrum bozukluğu olan bireylerin kardeşleriyle yaptığı çalışmasında, down sendromlu kardeşe sahip tipik gelişim gösteren kardeşlerin kardeşleriyle aralarında daha fazla sıcaklık, paylaşım, daha yakın kardeş ilişkilerinin bulunduğunu ifade etmişlerdir.

1.2.3. Tipik gelişim gösteren kardeşin özel gereksinimli kardeşe duyguları

Özel gereksinimli kardeşe sahip olmak tipik gelişim gösteren kardeşlerin gelişimsel ve ruhsal süreçlerinde önemli etkilere yol açmaktadır. Yeni bir kardeşin dünyaya gelişi ile bireylerin yaşamında anlamlı bir değişim olurken, kardeşin özel gereksinimli oluşu bireylerin yaşamını daha büyük ölçüde değiştirmektedir (Aykara, 2015).

Aileyi oluşturan her üyenin kendine özgü özellikleri olduğu gibi, her ailenin de kendisini diğer ailelerden farklı kılan özel bir dinamiği vardır. Ancak ailelerin, özel gereksinimli çocukları olduğunda şok sürecinden kabul sürecine değin yaşadıkları hemen hemen evrensel olmakta ve çoğu ebeveyn aynı süreçlerden geçmektedir (Luterman, 1987). Tipik gelişim gösteren kardeşlerin de özel gereksinimli kardeşlerine ilişkin tepkileri, tutumları ve duyguları, pek çok farklı etkene göre değişse de, anne babaların yaşadığı tepkilere benzer ölçüde tepkiler verdikleri, onların da zamanla kabul sürecine girdikleri görülmektedir (Doğan, 2015; Kaner, 2009; Tekin-İftar ve Kutlu, 2014).

Ailede özel gereksinimli bireylerin bulunması ebeveynlerin ruhsal durumlarını ve ebeveyn ilişkilerini etkilediği gibi, tipik gelişim gösteren kardeşleri de etkilemektedir (Akkök, 2003; Gürsoy ve Sezer, 2020). Özel gereksinimli bir kardeşin varlığı, tipik gelişim gösteren çocuklarda farklılıklara saygı duyma, duyarlılık ve sorumluluk sahibi olma, yardım etme, anlayışlı olma, kardeşinin gelişimine ilişkin kendisiyle gurur duyma gibi olumlu duygulara yol açmaktadır (Aykara, 2015; Doğan, 2015; Heller ve Arnold, 2010; Kaminsky ve Dewey, 2001; Kaner, 2009; Martirosyan, 2013; Özen Çınar vd., 2017). Bu bulgulardan farklı olarak, özel gereksinimli kardeşin varlığı, tipik gelişim gösteren kardeşler üzerinde kıskançlık, utanç, öfke, hayal kırıklığı gibi olumsuz duygulara sebep olduğu da ifade edilmiştir (Aykara, 2015; Kahraman ve Karadayı, 2015; Kürtüncü ve Arslan, 2019; Mandleco vd., 2011; Ward vd., 2016; Onat Zoylan, 2005). Alanyazındaki bu birbirine zıt iki bulguya rağmen pek çok çalışma tarafından vurgulanan ortak bir bulgu bulunmaktadır: Alanyazında, özel gereksinimli kardeşe sahip tipik gelişim gösteren çocukların ebeveynleri tarafından yeterli ilgiyi alamadığı bulgularına pek çok araştırmada yer verilmiştir (Aykara, 2015; Burke ve Montgomery, 2000; Fazlıoğlu vd., 2016; Olçay-Gül vd., 2015; Warren Dodd, 2004; Yaman ve Atasayar, 2014; Gürsoy ve Sezer, 2020). Özel gereksinimli kardeşe sahip tipik gelişim gösteren çocuklar, aile sisteminin ayrılmaz bir parçası olmalarına rağmen; aileler ve uzmanlar tarafından sık sık gözden kaçırılan aile üyeleridir (Çolaklıoğlu vd., 2019; Nielsen vd., 2012; Dyke vd., 2009; Lindsey ve Stewart, 1989; Vadasy vd., 1984).

Mchale vd., (1986)'a göre, ebeveynlerin ilgilerinin büyük çoğunluğunun özel gereksinimli kardeşin üzerinde olması tipik gelişim gösteren kardeşleri olumsuz etkilemektedir. Fleary ve Heffer (2013) ve Onat Zoylan (2005)'a göre, tipik gelişim gösteren çocukların özel gereksinimli kardeşlerine ilişkin olumsuz duygularının temelinde ebeveynleri tarafından ihmal edilmişlik duygusu yatmaktadır. Şenel (1995) ve

Warren Dodd (2005) 'e göre, ailede özel gereksinimli kardeşi bulunan tipik gelişim gösteren kardeşler ihtiyaç duydukları ilgi ve desteği nadiren alabilmektedir. Nielsen vd., (2012), özel gereksinimli kardeşlerin yoğun ilgiye ve yardıma ihtiyaç duymaları sebebiyle, tipik gelişim gösteren çocukların çocukluk döneminde ihmal edilmişlik duygusu yaşadıklarını ifade etmişlerdir. Alanyazında pek çok araştırmada göze çarpan bulgu olarak karşımıza çıkan ihmal edilmişlik duygusuna, diğer olumsuz duygular da eşlik etmektedir.

Özel gereksinimli kardeşe sahip olan tipik gelişim gösteren çocukların, özel gereksinimli kardeşlerine ilişkin duyguları aşağıda açıklanmıştır:

Kızgınlık: Özel gereksinimli kardeşin ihtiyaçları doğrultusunda, tipik gelişim gösteren kardeşten daha fazla ilgi verilmesi kardeşte ihmal edilmişlik duygusu yaratabilmektedir. Ebeveynlerin ilgisini paylaşmak istemeyen tipik gelişim gösteren kardeşler çoğu zaman özel gereksinimli kardeşlerine kızgınlık duygusu beslemektedirler (Aykara, 2015; Varol, 2006).

Gürsoy ve Sezer (2020) ve Warren Dodd (2004), özel gereksinimli çocuğa sahip ailelerin tipik gelişim gösteren çocukların aile ilgisini ve normal aile etkinliklerini kaçırdıklarını ifade etmiştir. Bununla ilişkili olarak, özel gereksinimli kardeşlerin eğitim ve bakım ihtiyaçlarını sebebiyle ailenin tatillere ve etkinliklere sınırlamalar getirmesi, tedavi ve eğitim ihtiyaçlarını karşılamak nedeniyle yaşanan maddi kısıtlamalar tipik gelişim gösteren kardeşlerde kızgınlık duygusuna sebep olmaktadır. Ayrıca kızgınlık hissi, özel gereksinimli kardeş sosyal çevreden dışlandığında ya da alaya alındığında da oluşabilmektedir (Konuk Er, 2011).

Kıskançlık: Özel gereksinimli kardeşin ailedeki ilgiyi üzerine çekmesi ve kendisinin ikinci planda kaldığını hissetmesi kardeşin kıskançlık duygusunu geliştirmesine neden olabilmektedir (Varol, 2006). Çocuklardaki kıskançlık duygusunun yansıması olarak evde veya okulda, akademik sorunlar yaşadıkları, özel gereksinimli kardeşi taklit ettikleri, problem davranış sergiledikleri ve saldırganca davranışlarda bulundukları gözlemlenebilmektedir (Gürsoy ve Sezer, 2020).

Düşmanlık: Özel gereksinimli kardeşin varlığını, kendi bireysel problemleri ile ilişkilendirebilir ve kardeşini tüm problemlerin kaynağı olarak görebilmektedirler. Tüm bunlardan dolayı da kardeşlerine yönelik düşmanlık duygusu besleyebilmektedirler. Düşmanlık duygusunun yansıması olarak kardeşine sözel ve fiziksel saldırı girişiminde

bulunabilmekte, alaycı tutumlar sergileyebilmektedirler (Gürsoy ve Sezer, 2020; Sarı, 2004).

Utanma ve sıkıntı: Özel gereksinimli kardeşlerin davranış problemleri, tipik gelişim gösteren kardeşlerin utanmalarına, toplum içine birlikte çıkmaktan kaçınmalarına yol açabilmektedir (Kaner, 2009; Konuk Er, 2011; Sarı, 2004; Varol, 2006). Tipik gelişim gösteren kardeşlerin, özel gereksinimli kardeşleriyle özellikle kendi arkadaşları arasında birlikte bulunmaktan utandıkları ve stres yaşadıkları ifade edilmektedir (Kao vd.,2011; Kürtüncü Arslan, 2019).

Dışlama veya görmezden gelme: Tipik gelişim gösteren kardeşler, özel gereksinimli kardeşlerine ailenin bir üyesi değilmiş gibi davranabilmekte, onu görmezden gelebilmektedirler (Kaner, 2009). Gelişimsel yetersizliği nedeniyle hayatlarına kattığı pek çok farklılığa bağlı olarak hissedilen kızgınlık, özel gereksinimli kardeşin ailedeki tüm ilgiyi üzerinde toplaması, çoğu zaman tipik gelişim gösteren kardeşte görmezden gelme davranışı geliştirmesine sebep olmaktadır. Aynı zamanda, özel gereksinimli kardeşini reddedebilir ve onlara sevgi, ilgi göstermeyebilirler (Konuk Er, 2011).

Baskı altında hissetme: Tipik gelişim gösteren kardeşler özel gereksinimli kardeşlerinin şimdiki ve gelecekteki sorumluluğunu alma, onların eğitim masrafları nedeniyle ekonomik zorluklar yaşama ve fiziksel sınırlılıkları nedeniyle kimi zaman kendilerini baskı altında hissedebilmektedirler (Dyson, Edgar, Crnic, 1989; Konuk Er, 2011; Varol, 2006).

Endişe: Tipik gelişim gösteren çocuklar, anne babalarının yaşamlarının sona ermesinden sonra, kardeşlerinin sorumluluğunu üstlenecek olma fikrinden ve kardeşlerinin bireysel gelecek planlarının olmamasından dolayı yoğun endişe hissedebilmektedirler (Varol, 2006). Aynı şekilde, ebeveynlerin tipik gelişim gösteren kardeşlerden bakım ve eğitim sorumluluğu beklemeleri, kardeşinin etiketinden dolayı toplumdan kabul görmeme, alay edilme gibi konulardan dolayı endişe yaşayabilmektedirler (Ahmetoğlu, 2004). Ayrıca kendilerinin de ileride özel gereksinimli olabileceği ya da kendi çocuklarında böyle bir durumun yaşanabileceğini düşünebilmektedirler (Konuk Er, 2011).

Suçluluk: Tipik gelişim gösteren çocuklar, kardeşlerinin acı çektiklerini görünce üzülebilmekte ancak bunun ebeveyn ilgi ve dikkatini çekmek için yapıldığını düşünebilmektedirler. Kardeşlerinin eğitim ve ilgi ihtiyaçlarını anlamlandıramayıp kardeşiyle ebeveyn ilgi rekabetinde olduklarını zannedebilmektedirler. Özel gereksinimli

kardeşlerine olumsuz duygular besleyip buna ilişkin de suçluluk duygusu hissedebilmektedirler (Martirosyan, 2013).

Aileye özel gereksinimli bir bireyin katılmasıyla, kardeşler kimi zaman ebeveyn sorumluluğunu üstlenmekte ve ebeveynlere bakım konusunda destek olmaktadır. Ancak tipik gelişim gösteren çocuklar üzerindeki bu sorumluluk aynı zamanda baskılanmış hissi oluşturabilmektedir. Bunun yanı sıra, özel gereksinimli kardeşe ilişkin kıskançlık, düşmanlık, kızgınlık gibi duyguları hissedebilmekte ve bu olumsuz hislerinden dolayı suçluluk duyabilmektedir (Kıvrak, 2019).

Kabul: Tipik gelişim gösteren kardeşler, özel gereksinimli kardeşlerinin varlığını ve ihtiyaçlarını kabul edip olumlu etkileşim kurabilmekte ve birbirlerine uyum sağlayabilmektedirler (Çolaklıoğlu, 2018; Dönmez, 2019). Bu noktada, tipik gelişim gösteren kardeşlerin özel gereksinimli kardeşlerinin yetersizlik durumu hakkında bilgi sahibi olması kardeşlerine ilişkin kabul göstermeleri konusunda oldukça önemli bir nokta olmaktadır (Angell, Meadan ve Stoner, 2012). Tipik gelişim gösteren kardeşlere, özel gereksinimli kardeşlerinin yetersizliklerini ve hayatlarının nasıl etkilendiğini anlamalarını sağlayacak bilgilerin sağlanması gerekmektedir. Tipik gelişim gösteren kardeşlere uygun yaşta bilgi kaynakları üretmek esastır (Dyke vd., 2008). Carter (2005), kardeşlerin özel gereksinimli kardeşine tanı koyulduğu andan itibaren süreç hakkında bilgilendirilmesi gerektiği ifade etmektedir.

1.3. Bir İletişim Aracı Olarak Resim

Resim, bireylerin iletişimini kolaylaştıran, güçlendiren, bireyin kendini ifade etme yollarını zenginleştiren bir iletişim aracıdır (Halmatov, 2018). Resim yapmak, çocukların bir oyun olarak kabul ettikleri; yapmaktan ve çevresindeki bireylere anlatmaktan büyük keyif aldıkları bir etkinliktir (Yavuzer, 2019). Çocuklar resim yaparken kendi iç dünyalarını yansıtır ve orada besledikleri duygularını, isteklerini, gereksinimlerini sözel olmayan iletişim türü olan resim aracılığıyla ifade edebilirler (Çankırılı, 2015; Güngör Aytar, Kara Eren, Aşkan, Şahin, 2019; Halmatov, 2018; Lan, Nagai, 2019; Mol, 2019; Şahin, 2021). Bu bağlamda, resim çizmek sözlü iletişimde zorluk yaşayan, sınırlı dil yeterliğine sahip ya da duygularını sözcüklerle ifade edemeyen çekingen çocuklar için güvenilir bir yöntemdir (Briggs ve Lehmann, 1989; Savaş, 2014).

Çocuklar ilk sosyalleşme ortamı olan aileden, toplumdaki diğer bireylerle ilişkilerine, hatta çevredeki olayları nasıl yorumladıklarına kadar pek çok olguya

resimlerinde yer vererek psikolojik durumları, büyüme süreçleri ve büyüme ortamları hakkında önemli bilgiler verirler (İpek, 2014; Lan, Nagai, 2019; Malchiodi, 2013). Bu bağlamda, çocukların resimleri, onların sözel ifadelerinin yetersiz kaldığı durumlarda hislerini uzmanlara aktarabilecekleri ve eğitimcilerin çocuğun gelişimine ilişkin önemli ipuçları alabileceği güvenilir bir yoldur (Briggs ve Lehmann, 1989; Yavuzer, 2019).

Resimler, bireylerin bilinç düzeyi ile bilinçaltı düzeylerinin ortak bir ürünü olarak kabul edilmektedirler (Büyükanan Filiz, Cancan, Çelik, 2018; Güngör Aytar, Kara Eren, Aşkan, Şahin, 2019). Ahmad (2018)'a göre, resim bir çocuğun dünya hakkında bildiklerini, gördüklerini, deneyimlerini yansıtır. Bir diğer ifadeyle, resimde tesadüfi karalamalara yer verilemez. Atılan tüm çizikler, çocuğun zihninde hayal ettiği ve gerçek dünyada deneyimlemiş olduğu tecrübelerin sembolik yansımalarıdır. Bununla beraber, çocuklar çizdikleri her resme, kendi yaşantılarını çizerken aynı zamanda farkında olmadan bilinçaltında gizlenen duygularını sembolik biçimde resmederler (Artut, 2007; Tozduman Yaralı, Özkan, Güngör Aytar, 2016).

1.3.2. Çocuk resimlerinin gelişim aşamaları

Çocuklar iç dünyalarının yanı sıra, resimlerinde yaşlarını, gelişim ve yaratıcılık düzeylerini de yansıtır (Üstündağ, 2020). Çocuklar bedensel ve zihinsel olarak gelişirken aynı zamanda sanat faaliyetlerinde de gelişirler (Yavuzer, 2019) ve çocukların gelişim alanlarındaki tüm değişimler kâğıt üzerinde bıraktıkları şekiller aracılığıyla fark edilebilirler. Çocuk resimleri yorumlanırken, resmin zekâ seviyesine ve gelişim düzeylerine uygunluğu göz önünde bulundurulmalıdır (Halmatov, 2018). Çocuklarda resim gelişimini beş evrede ele almak mümkündür:

1.3.2.1. Karalama dönemi (2-4 yaş)

İlk yıllarda çocuklar kalemin kâğıt, duvar, kitap veya bambaşka nesneler üzerinde izler bıraktığı fark ederek gelişigüzel birtakım çizgiler çizerler. Bu dönemde çocukların el-göz koordinasyonu henüz oluşmadığından, çizgileri belirli bir amaçtan çok rastgele karalamalar etrafında şekillenir. Bu dönemde, kâğıt üzerinde bırakılan çizgiler resimden çok, çocuğun el hareketlerinin birer yansımasıdır (Halmatov, 2018). Bu karalamalar sınırlılık-mekân kavramı henüz oluşmadığı için, kâğıdın veya başka bir nesnenin yüzeyini gelişigüzel kaplar (Savaş, 2015).

2-4 yaşları civarında gelişen karalama evresinin belirli bir düzen içinde şekillendiği görülmektedir. Çocuğun kalemi eline aldığı ilk aylarda çizgilerin geniş kol hareketleri ile gelişigüzel resim çizdiği görülmektedir. Omuzdan gelen ve zikzak hareketlerle sayfanın tümünü kapladığı rastgele çizgiler yer alır. Çocuğun ortaya koyduğu gelişigüzel karalamalar, 18 ay civarında kontrollü karalamalar olarak belirginleşir. Motor koordinasyonun edinimiyle, çocuğun yönlendirdiği kol hareketleri ile kâğıdın üzerine bıraktığı çizgiler arasındaki ilişkiyi fark eder. Zikzak çizgilerden dairesel şekillere dönüşüm gerçekleşir (Halmatov, 2018). 18. aydan itibaren çocuk kontrollü karalamalarını isimlendirmeye başlar (Artut, 2007). Bu süreç, çocuğun rastgele oluşturduğu karalamalardan, yetişkinler tarafından tanınabilecek düzeyde oluşturulmuş çizgilere evrildiği bir süreçtir.

Yavuzer (2019)'a göre, bu karalamalar üç ana kategoride toplanır. Bunlar:

1. Kontrollü karalamalar.
2. İsimlendirilen karalamalar.
3. Bir rahatsızlığı dile getiren karalamalar ya da çizgiler.

Çocukların bu dönemdeki karalamaları, kinestetik deneyimlerle ve görsel ve motor faaliyet arasındaki koordinasyonu sağlama çabasıyla bağlantılıdır (Malchiodi, 2013). Bu dönemdeki karalama girişimleri, resimden çok onların el hareketlerinin yansımasıdır. Çocuklar bu dönemde resmi oyun olarak algırlar. Karalama döneminin sonlarına doğru tipik bir 3 yaş çocuğu insan figürünü büyük bir kafa olarak resmine yansıtır (Yavuzer, 2019). Bu dönemde belirli bir renk seçimi yoktur (Savaş, 2015). Bilinçli olarak renk seçmektense, sadece deneme amacı taşıyan renk seçimleri görülmektedir.

1.3.2.2. Şema öncesi dönem (4-7 yaş)

Karalama döneminin ardından ikinci evreye geçiş aşamasında, karalamaların yerini insan figürlerinin alması dönemin en çok göze çarpan noktasıdır. Bu çizimler oldukça basit ve ayrıntısız resmedilmektedir (Halmatov, 2018). Çocukların 3 yaş civarı çizmeye başladığı insan figürlerinde gövde kavramı bulunmamakta; “iribaş” ya da “kafadan bacak” olarak isimlendirilen bu figürde kafadan çıkan iki çubuk kolları ve ayakları temsil etmektedir (Mol, 2019; Yavuzer, 2019). Bu figürlerde çizdikleri daire hem kafa hem de gövdedir. Çocuklar zamanla iribaş çizimlerini şematik insan figürüne dönüştürürler.

3,5 yaş civarı, kendisinin de çevrenin bir parçası olduğunu fark eden çocuk, çevresindeki nesnelerin de resmini yapmaya başlar. Çocuklar insan figürlerine bol bol yer

verdikleri resimlerine çevrelerinde gördükleri ev, ağaç gibi figürleri de eklerler çünkü içinde bulundukları çevre ve ortamdan çok fazla etkilendikleri için bu etkileri resimlerine doğrudan yansıtırlar (Üstündağ, 2020).

Şema öncesi dönemde çocukların gövde kavramını kazanmış olmaları beklenmekte ve iribaş çizimlerin 4 yaş civarında şematik insan resmine dönüştüğü görülmektedir. Bu dönemde çizilen figürlerin artık iribaş değil, çöp adam olduğu söylenebilmektedir (Artut, 2004). Dördüncü yaşın ortalarında gövdeye giydirilmiş kıyafetlerin olduğu, insan figürlerinde kıyafet, düğme, saç, şapka gibi ayrıntılara yer verildiği görülmektedir (Dilci, 2014).

Bu dönemde resimleri ile ilgili konuşmayı çok severler (Malchiodi, 2013). 5 yaş civarında, önceden hangi resmi yapacaklarına karar verip resimlerinde bir konuya yer verirler. İnsan figürlerinin tombik bir gövdeden çıkan kollar ve bacaklardan oluştuğu dikkat çeker. (Dilci, 2014).

Şema öncesi dönemde çocuk, uzayı kendisiyle ve bedeniyle ilgili düşünür (Malchiodi, 2013). Bu dönemde çocukların mekân algısı gelişmediğinden figürler yüzeysel, tek boyutlu, kâğıdın üzerinde uçuyormuş gibi çizilirler.

Resimlerinde vücut oranları gerçeği yansıtmaz. Örneğin, bir çocuk figürünün yanında aynı boyda çizilmiş çiçek, ev figürü görülebilir. 6 yaş civarında çocuklarda mekân algısında ilerlemeler görülmekte ve oranlar daha fazla gerçeğe yakın olmaktadır (Yavuzer, 2019). Çocukların daha önce çizdiği figürler bir zemine oturmazken, artık kâğıdın alt kısmını zemin olarak kullanırlar ve figürleri bu zemin üzerine oturturlar. Ardından bu zemin kâğıdın alt kısmından geçen yatay bir çizgi olarak yer almaktadır (Savaş, 2014).

Benmerkezciliğin baskın olduğu bu dönemde *röntgen resim* özelliği öne çıkmaktadır. Röntgen resim, çocukların aynı anda görülmesi mümkün olmayan manzaraları aynı kâğıt üzerinde resmetmesidir. Bir evin dışından evin içindeki eşyaları, denizin dibini, toprağın altını, bir annenin karnındaki bebeği ayrıntılı şekilde betimlemektedirler (Artut, 2004).

Çocuklar 4-5 yaşlarına kadar bilinçli bir seçim yapmadan, anlık olarak renk seçimleri yaparlar. Karalama döneminde renklere fazla önem vermeyen çocuklar, 4-5 yaş itibarıyla resimlerinde siyah, beyaz, yeşil, mavi gibi farklı renklere de yer vermek isterler (San, 1979). Bu dönemde renk kullanımı heyecan verici bir deneyimdir ancak bunun yanı sıra, çocukların renk kullanımlarının olabildiğinde bireyselleşen psikolojik anlamları da

olabilmektedir. Geniş anlamda, çocuklar kendisine yakın hissettiği kişiyi veya kendisini en sevdiği renkle boyama arzusuna yöneliktir (Yavuzer, 2019).

1.3.2.3. *Şematik dönem (7-9 yaş)*

İnsan figürünün daha detaylı olarak resmedildiği bu dönemde kollar, gövde ve bacakların yanında, göz, burun, ağız, diş, ayaklar, parmaklar gibi daha ayrıntılı çizimlere yer verirler (Yavuzer, 2019; Yıldırım, 2018). Çizdikleri insan figürlerinde belirli sembollerini kullanmaya başlarlar ve sürekli aynı insan figürlerini tekrar ederler. Bu tekrarlar resimde şema halini alır (Yolcu, 2009). İnsan figürlerinde daha çok geometrik izler (yuvarlak kafa, kare vücut vb.) yer alır (Halmatov, 2018). Bu dönemde çocuklar abartma özelliğini bolca kullanırlar ve önem verdikleri kişileri ya da kendilerini daha büyük çizebilirler (Yıldırım, 2018).

Bu dönem çocukların imgelerle düşünmekten uzaklaşıp gerçeğe yönelmeye başladığından nesnelerin gerçek renklerine sadık kalmaya özen gösterirler (Savaş, 2015). Bu bağlamda çocuklar, bu dönemde ortaya çıkardıkları resimlerini gerçeğe uygun olup olmadığı konusunda değerlendirmekte ve kendi resimlerini beğenmemektedirler (Kındap, 2005)

Çocuk yavaş yavaş kendisine özgü bir bakış açısına sahip olmaya başlar ve çizimlerinde nesneler arası ilişkiler de yer almaya başlar. Oranları daha doğru resmetme amacının yoğun olduğu bu dönem, görsel gerçekçilik dönemi olarak da isimlendirilebilir (Yavuzer, 2019).

Bu yaş düzeyi mekânsal ilişkilerde belli düzenin olduğunu kavrama dönemidir. Kâğıdın alt kısmını zemin olarak kullanırlar. Genellikle 6 yaş civarında yer vermeye başlayan zemin çizgisi bu yaş döneminde tüm çocuklarda görülürken, zemin çizgisine gök çizgisi de eşlik eder (Yavuzer, 2019). 6 yaşındaki çocukların neredeyse tümü çizdiği tüm resimleri yer çizgisinin üzerine oturtmaya başlar. Yer çizgisi ve gök çizgisine yer verilmesi, çocuğun kendisiyle ve yer ve gök arasındaki bağlantıyı kavrayacak zihinsel olgunluğa eriştiğini göstermektedir (Halmatov, 2018).

7 yaş itibarıyla benmerkezcilik döneminden yavaş yavaş sıyrılan çocuğun perspektifinin de geliştiği görülmektedir. Uzakta olduğunu belirtmek istediği nesneleri daha uzak ve küçük çizerken; yakında olan nesneleri daha yakın, büyük ve ayrıntılı çizerler. Perspektifin gelişimiyle resimlerde eşya çizimine yer vermeye başlar.

Resimlerde mekân algısı ortaya çıkmasıyla birlikte, çocuğun kendisini çevrenin bir parçası olarak algıladığı ve bu şekilde resmettiği görülür (Kındap, 2005).

1.3.2.4. Gerçekçilik dönemi (9-12 yaş)

Çocukların sanatsal gelişiminin bu evresinde somut işlemler dönemi devam etmektedir ve çocuk benmerkezci düşünceden uzaklaşmaya devam etmektedir. Bu dönemdeki çocukların önceki dönemlerdeki çalışmalarına oranla daha ayrıntılı çizgiler çizdiği ve daha gerçekçi bir yaklaşımda olduğu görülmektedir. Bu dönemdeki çocuklar anatomik olarak insan vücuduna uygun, elbiseler giymiş, bol ayrıntılı insan figürlerine yer verirler (Yavuzer, 2019).

Önceki dönemlerde edindiği her beceri daha da gelişip detaylanmaya başlar. Perspektif çizimlere yer verirler. Önceki dönemlerde çizdiği gibi basit yer çizgisi çizmezler. Bunun yerine derinlik katmaya çalışırlar, yer ve gök çizgisini birleştirirler. Doğadaki renkleri gerçeğine daha uygun resmetme amacı taşıdıklarından renk tonlamalarına dikkat etmeye başlarlar. İnsan figürlerinde cinsiyet özelliklerine ayrıntılı biçimde yer verirler. Bu dönemde çocukların resimleri aslının aynısı gibidir çünkü çocuklar resimlerinde “fotoğrafik bit etki” bırakma amacı taşırlar (Malchiodi, 2005).

1.3.2.5. Görünürde doğalcılık dönemi (12-14 yaş)

Ergenliğin başlangıcı olan son evrede, çocuk çevresindeki objelerin perspektifine, derinliğine, boyutuna, orantılarına ayrıntılar katılır. İnsan figürleri olabildiğince ayrıntılı resmedilirken, cinsel gelişimlerinin katkısıyla resimlerinde cinsel özelliklere yer verirler (Malchiodi, 2005; Yavuzer, 2019).

1.3.3. Çocuk resimlerinde konu ve detaylar

Çocuk resimlerinde konu ve detaylar, çocuk resimlerinde renk seçimleri, seçilen renklerin psikolojik anlamları, kâğıtta yer ve yön seçimi, resimlerde kullanılan çizgiler açısından açıklanmıştır.

1.3.3.1. Çocuk resimlerinde renk seçimi

Çocuklar 3 yaşına kadar renkleri renk ayrımı yapmadan kullanırlar. 3-4 yaşlarındaki bir çocuğun resmindeki renk seçimleri, onun için ancak heyecan verici bir deneyimin

yansımasıdır. Çocukların renkleri tanınması ve renk seçimleri 4 yaşından sonra ortaya çıkmaktadır. Dolayısıyla 4 yaşından sonra çocuğun resimlerinde kullandıkları renkler psikolojik açıdan yorumlanabilmektedir (Çankırılı, 2015; Yavuzer, 2019). Ancak, çocuğun resim yaparken sürekli aynı rengi aynı figüre kullanması, yani resimlerinde tutarlı olarak figürleri aynı renkle resmetmiş olması beklenir. Çocuğun her renge ulaşabilirliği, ne kadar sıklıkla rengi tercih ettiği, mecburi mi yoksa gönüllü bir seçim mi olduğu gibi sorular çocuğun renk kullanımını psikolojik açıdan yorumlamadan önce cevaplanması gereken sorulardır (Halmatov, 2017).

Kimi çocuklar kırmızı, sarı ve turuncu gibi sıcak renkleri; kimi çocuklar ise mavi, yeşil gibi soğuk renkleri kullanmayı tercih ederler. Sıcak renkleri seçen çocukların uyumlu mizaca sahip olduğu; soğuk renkleri seçen çocukların ise daha fazla uyumsuz davranışlar sergiledikleri kabul edilmektedir (Savaş, 2015).

Çocukların renk seçimlerinde, sevdikleri ve kendilerince “güzel” olan figürler için en çok sevdikleri rengi; kendileri için daha az değere sahip ve “kötü” gördükleri figürler için en sevmedikleri rengi kullandıkları ifade edilmektedir (Burkitt vd., 2003). Örneğin bir çocuk, annesiyle resmini yaparken, annesiyle arasındaki sıcaklığı resmetmek için en sevdiği rengi kullanacaktır (Yavuzer, 2019).

1.3.3.2. Çocuk resimlerinde kullanılan renklerin psikolojik anlamları ve yorumları

Kırmızı, resmedilmek istenen figürün dışına taşırıldığında bastırılmış öfke ve saldırganlığı ifade edebilir. Çocuğun kırmızı rengini keskin ve sert hatlarla ifade etmesi, nefret; kan, yangın gibi figürlerde kullanması tehlike ve ölüm simgesi olmaktadır. Aynı zamanda önem arz eden figürlerin resmedilmesinde kırmızı renk kullanılır (Çankırılı, 2015; Savaş, 2015). Dolayısıyla hem olumlu hem olumsuz anlam taşıyabilen kırmızı rengin psikolojik yorumunun doğru olması için bağlam önem kazanmaktadır.

Turuncu renginin, çocukların resimlerinde güneş figürünü resmetmek için sarı rengiyle birlikte kullanıldığı görülmektedir. Turuncu renk sağlık, sıcaklık, iyimserlik gibi anlamlara gelmektedir (Çankırılı, 2015). Doğada turuncu renkle ifade edilmeyen bir figür üzerinde kullanılmışsa, düşmanlık duygusunu temsil edebilir (Halmatov, 2017).

Sarı renk genellikle güneşi resmetmek için kullanılırken, ısı, sıcaklık, enerji gibi olumlu anlamlar ifade etmektedir (Malchiodi, 2013).

Yeşil renginin kullanımı Bach (1990)’ın araştırmasında koyu ve açık yeşil kullanımı açısından tartışılmıştır. Koyu yeşil çocuğun iyileşmeyi, gelişmeyi ve sağlığa

kavuşmasını yansıtırken; açık yeşil kullanımı henüz iyileşmemiş olmayı, zayıflığı ifade etmektedir (Malchiodi, 2013).

Mavi, sakinliğin, özgüvenin ve tarafsızlığın simgesidir (Çankırılı, 2015).

Mor rengi, çocuğun kaldıramayacağı bir sorumluluk yüklendiğinde, kendisinden bekleneni karşılayamayacağı endişesini yaşadığında duygularını yansıtmayı tercih edeceği renk olmaktadır. Anne babasının desteğine ihtiyaç duyan çocuklar çizimlerinde sıkça mor rengini kullanırlar (Çankırılı, 2015).

Siyah, kullanımı genellikle iç sıkıntısının dışa vurumu olarak ifade edilmektedir (Davido, 2017). Çocukların “kötü” olarak tanımladıkları figürlerde en çok kullandıkları renk olmaktadır (Burkitt vd., 2003).

1.3.3.3. Kâğıtta yer ve yön seçimi

Karalama evresinde çocuklar kalemi eline aldıklarında, kalemin kâğıtta bıraktığı izin hazzıyla kâğıt üzerinde rastgele karalamalar yaparlar. Çocukların kâğıdın kullanımı hakkında yorumlamalar yapmak ancak 4 yaşından sonra anlam kazanmaktadır. Çocuğun zamanla kâğıdın sağına soluna ev, ağaç, insan gibi çeşitli figürler yerleştirdiği görülmektedir. Ruhsal anlamda dengeli ve uyumlu çocuklar resimlerini kâğıdın ortasına resmetmektedirler. Ancak çevresiyle uyum sorunu yaşayan ya da içsel sıkıntıları olan çocuklar resmini merkezden çok uzağa resmederler (Davido, 2017).

Sayfanın üst kısmı aydınlığı, sıcaklığı; alt kısmı toprağı, bereketi, derinliği; sol tarafı geçmişi, bilinçaltını, karanlığı, geçmişe dönüş arzusunu; sağ tarafı geleceğı, bilinci, hareketliliğı; orta kısmı bugünü çağrıştırmaktadır (Çankırılı, 2015). Çocuğun sayfanın çok yukarısına resmetmesi, beğenmişlik duygusunun yüksek olduğunu gösterirken; sayfanın çok aşağısı içi çizerin durağan, düşük özgüven sahibi olduğunu gösterir (Davido, 2017).

1.3.3.4. Çizgiler

Yumuşak mizaca sahip, hassas çocuklar çocuklar genelde daha yumuşak hatlı, kavisli çizgilerle çizmeyi tercih etmektedirler. Gerçekçi ve girişken çocuklar çoğunlukla düz çizgiler çizdikleri ifade edilmektedir. Çocukların resimlerinde düz, dikey çizgilerle kavisli çizgiler arasında bir denge bulunması, çocuğun dürtülerini kontrol edebildiğini göstermektedir. Yatay çizgilerin aşırı kullanılması, çocuğun psikolojik çatışmalar

yaşadığının göstergesi olabilmektedir. Çocuğun kâğıda bıraktığı küçük nokta ve lekeler, çocuğun titizliği hakkında ipuçları verir (Davido, 2017).

1.3.4. İnsan figürünün detayları ve anlamları

Çocuk resimlerinde yer verilen insan figürlerinin detayları önemli ipuçları sunmaktadır. Baş, göz, ağız, burun, kulak, boyun, omuzlar ve gövde, kollar ve eller, bacaklar ve ayaklar alt başlıkları ile figürlerin anlamları açıklanmıştır.

1.3.4.1. Baş

Çizimlerde baş figürü, akıllı, başarıyı, akıllı temsil eder. Çocuklar, kendilerine göre her şeyi bilen kişilerin kafalarını resimlerinde büyük resmederler. Başın çok büyük çizilmesi zekanın, bilgeliğin, yetenekli ve başarılı olmanın kişi için önemli olmasına (Yavuzer, 2019); başın çok küçük çizilmesi ise zekaya önem vermediğine, kendisini başarısız hissettiğine işaret etmektedir (Şahin, 2021). Çankırılı (2015)'ya göre, küçük çizilen kafalar sosyal ilişkilerde zorluk yaşayan, içe dönük çocukların çizimlerinde daha sık görülmektedir. Yaşıtlarına göre kendisini daha az zeki olarak gören, akademik başarısı konusunda kaygı yaşayan ve bu konuda sık sık eleştiriye maruz kalan çocuklar, resimlerinde kafa resimlerini çoğunlukla daha büyük çizmektedirler (Dilci, 2014; Halmatov, 2018).

1.3.4.2. Göz

Gözler sadece görme anlamı taşımaz. Aynı zamanda kişinin iç dünyasını da yansıtır (Davido, 2017; Halmatov, 2018; Şahin, 2021). Büyük gözler tedirginlik, yardım ihtiyacı olarak yorumlanırken (Halmatov, 2018); küçük, nokta gibi çizilmiş gözler iletişim yetersizliğine, çevreye karşı ilgisizliğe, içe dönüklüğe, olumsuz duyguları saklama çabasına işaret eder (Çankırılı, 2015; Halmatov, 2018). 7 yaşından itibaren göz çizimlerinde gözbebeğine de yer vermeleri beklenmektedir. Gözler, iris ve göz bebeği olmadan çizildiğinde çocuğun kişiliğinin farkında olmadığına, zihinsel ve duygusal yönden eksikliğe, olumsuz duygulara ve korkulara işaret eder. Ayrıntılı ve özenle çizilmiş gözler, aşırı gözlemciliğe, çevre ile yoğun ilişki içinde olma anlamına gelmektedir (Halmatov, 2018).

1.3.4.3. Ağız

Çocuklar için baştan sonra en önemli figürün ağız olduğu görülmektedir. Ağız, bireyin iletişim organıdır (Çankırılı, 2015). Dişleri görünen bir ağız saldırganlık belirtisidir (Davido, 2017; Halmatov, 2018). Dil ve konuşma bozukluğu yaşayan çocukların, ağızlarını kalın ve büyük çizgilerle çizdiği görülmektedir (Yavuzer, 2019). Özenle çizilmiş iri ve açık bir ağız iletişim isteğine işaret etmektedir (Halmatov, 2018). İçeride kapanık, iletişim kurmakta zorlanan, duygularını ifade edemeyen, başkalarıyla iletişim kurmakta zorlanan çocukların ağız küçük çizdiği ya da ağız çizimine yer vermediği görülebilmektedir (Dilci, 2017; Yavuzer, 2019).

1.3.4.4. Burun

Büyük çizilmiş bir burun kişinin benlik algısının, gerçek benliğin üzerinde olduğuna; çok küçük çizilmiş bir burun ise benlik algısının düşük olduğuna, özgüvensizliğine, çocuğun güçsüzlüğüne işaret eder (Çankırılı, 2015; Yavuzer, 2019).

1.3.4.5. Kulak

Başkalarının kendisi hakkında konuştuklarını önemseyen ve sürekli eleştiri altında olan çocuklar kulaklarını büyük ve vurgulu çizerken; çevresiyle iletişime girmek istemeyen, dış dünyaya kapalı olan, dinlemeyi reddeden çocuklarda kulak çizimini eksik bıraktıkları görülebilir (Halmatov, 2018; Yavuzer, 2019).

1.3.4.6. Boyun

Boyun, dürtü kontrolüne işaret eder. Belirgin olarak çizilen boyun, kişinin duygularını iyi kontrol eden biri olduğunu ifade etmektedir. Kısa, kalın bir boyun veya boyun çiziminin hiç olmaması öfke kontrolsüzlüğüne; ince ve uzun çizilen boyun bireyin aşırı kontrolcülüğüne veya aşırı kontrolcü bir büyüme ortamına maruz kaldığına işaret etmektedir (Halmatov, 2018).

1.3.4.7. Omuzlar ve gövde

Gövde çizimlerinde eğer çizgiler yumuşak ve yuvarlak kenarlı ise kişinin uyumlu mizacını; köşeli ve sert kenarlı çizimler ise saldırgan mizacını ifade etmektedir. Bilinçli

bir şekilde orantısız, çarpık çizilen gövde asosyal yapıya işaret etmektedir (Halmatov, 2018).

1.3.4.8. Kollar ve eller

Kollar ve eller çevreyle olan iletişime isteklilik veya kapalılık hakkında önemli ipuçları sunmaktadır. Elleri ve kolları iki yana açık şekilde çizilmiş bir figürün sosyal iletişime açık olduğu söylenirken; figürün arkasına saklanan, birbirine bağlanan, iki yana yapışık olarak resmedilen veya hiç çizilmeyen eller ve kollar iletişim kopukluğuna, isteksizliğine, içe kapanık ruh haline işaret etmektedir (Halmatov, 2018). Kolsuz olarak çizilen ebeveynin çocuğa yeterince ilgi göstermediği şeklinde yorumlanabilir (Çankırılı, 2015). Yavuzer (2019), kolların olmayışı güvensizliğin ifadesi olduğunu ve kolların çizilmemesinin güç ve kuvvetin azlığını temsil ettiğini belirtmiştir. Kollara yer verip vermemesinin yanı sıra, kolların boyutu da önemlidir. Kolların çok uzun çizilmesi iletişim ihtiyacına; kısa kollar ise iletişim yetersizliği ve zayıflığına işaret eder. Ellerin olduğundan büyük çizilmesi çevresinden şiddet gördüğü ve çevresine karşı saldırgan davrandığı anlamına gelebilir. Ellerin yumruk şeklinde çizilmesi, uzun tırnaklara yer verilmesi saldırganlık belirtisidir. Çocuklar resimlerinde çok nadir olarak tırnaklara yer verirler (Çankırılı, 2015).

1.3.4.9. Bacaklar ve ayaklar

Ayaklar ve bacaklar bireyin hayatta kalma gücünü temsil eder. Çok küçük, çizgi şeklinde çizilen ayaklar bireyin aileye bağımlılığını, özgüven eksikliğini veya bacakların çizilmemesi kişinin başkasının desteğine ihtiyacı olduğunu işaret edebilmektedir (Çankırılı, 2015; Halmatov, 2018; Şahin, 2021). Çok büyük çizilen ayaklar ise güçlü olma ihtiyacını, özgüvenin varlığını, kırılma olmayışı ifade eder (Dilci, 2017). Ayakların baktığı yönler de yorumlama açısından önem kazanmaktadır. Sola dönük çizilen ayak uçları geleceğe yönelmeye; sağa dönük çizilen ayak uçları geçmişe yönelmeye; iki ayrı yöne bakan ayak uçları, geçmiş ve gelecek arasında ikilemde kaldığına, büyümek ve çocuk kalmak arasında tereddütte bulunduğuna işaret eder (Çankırılı, 2015).

1.3.5. İnsan figürünün değerlendirilmesi

Çocuk resimleri değerlendirilirken dikkat edilmesi gereken bazı noktalar bulunmaktadır. Figürlerin boyutu, duruş şekli, eksik çizilen kısımlar, diğerlerine oranla daha büyük çizilen kısımlar çocuğun resminde yansıtmak istedikleri hakkında önemli ipuçları sunmaktadır.

1.3.5.1. İnsan figürlerinin azlığı

Çocukların resimlerinde insan figürlerine yer vermemesi ya da aile resimlerinde insan figürlerinin azlığı, çocuğun sosyal ilişkilerdeki başarısızlığını, çekingenliği, özgüven eksikliğini ifade etmektedir (Çankırılı, 2015).

1.3.5.2. İnsan figürlerinin çokluğu

İnsan figürlerine bolca yer vermesi ve aile üyelerinin çokluğu çocuğun gelişmiş sosyal ilişkilerinin temsili olmaktadır (Çankırılı, 2015).

1.3.5.3. Arkası dönük insan figürü

Çocuğun betimlediği kişiyle olan iletişim kopukluğunu temsil eder (Çankırılı, 2015).

1.3.5.4. Resimde ilk ve son çizilen figürler

Aile resimlerinde çocuklar aile fertlerinin sayısına göre iki sırayla bireyleri resmederler. Genellikle en çok değer verdiği kişileri resimdeki en ön sıraya resmetmeye çalışırlar. Çocukların çekirdek aile çizimlerinde çizim sıraları bireylerin gerçekte sahip oldukları boy oranlarıyla resimde yer almalıdır. Ancak çocuklar çoğunlukla aile içinde kendisine örnek aldığı, kendisiyle özdeşleştiği kişiyi ilk olarak resmederler. Resme başlarken aklına gelen ilk kişi odur. Resmin soluna en sevdiği kişiyi resmederken, resmin genellikle sağ tarafına en son figür olarak resmedilen kişi ise çocuk için değer sıralamasında en son sıralamada olan kişi olmaktadır (Halmatov, 2017).

1.3.6. Çocuk resimlerinde aile çizimi

Aileleri ile uyumlu çocuklar, bir aile resmi yaptıklarında genellikle kendi anne babalarının, kardeşlerinin ve kendilerinin son derece özgün niteliklerine dikkat çekerek, aile yaşantıları hakkında ayrıntılara dikkat ederek sevgi dolu resimler yaparlar (Malchiodi, 2013).

Eğer çocuklar aile konulu resimler çizmek istemiyor ya da isteksiz görünüyorsa, ailesi ile yaşadığı iletişim problemleri akla gelebilir (Dilci, 2017). İyi uyumlu çocuklar aile resimleri yapmada çok istekli olurken, stresli bir aile ortamında yaşayan çocuklar aile resmi yapmayı zor ve endişe verici bulabilirler. Aynı şekilde aile içinde saklanan bir sır, aileye ya da bir kişiye karşı hissettiği gerçek duyguların açığa çıkmasını istememe gibi nedenlerle resim yapma etkinliğini reddedebilirler. Aile içinde yaşanan boşanma, ölüm gibi olağanüstü durumlarla karşılaşan çocuklar, henüz resmine kimi dahil etmesi gerektiğini bilmediğinden aile çizme teklifine olumsuz yaklaşabilirler (Malchiodi, 2013).

1.3.6.1. Aile üyelerinden birinin eksik çizilmesi

Çocukların kimi zaman ile bireylerinden birini eksik çizdiği görülmektedir. Anne veya babanın eksik çizilmesi boşanmış aileyi temsil ederken; kardeşin eksik çizilmesi kardeş kıskançlığının, reddedişin göstergesidir (Çankırılı, 2015; Dilci, 2017; Halmatov, 2017). Aile resminde resmi çizen çocuğun kendisine yer vermediği durumlarda, çocuğun ailede söz hakkının olmadığı, değer görmediği, aileye ait olma hissine sahip olmadığı gibi yorumlamalar yapılabilmektedir (Savaş, 2015).

1.3.6.2. Aileden olmayan birinin aile resmine dahil edilmesi

Çocuklar aile resimlerine, aileden olmayan birini dahil edebilirler. Genellikle çizilen kişi, çocuk için önemli bir yere sahip olan kişi olmaktadır. Boşanmış ailelerde çocuklar, kimi zaman anne babayı yan yana çizerek duruma ilişkin reddini gözler önüne serebilir (Savaş, 2015). Bir diğer yandan, ailesi tarafından psikolojik ihtiyaçları yeterince doyurulmayan çocuklar bu ihtiyaçlarını resimlerine de bu şekilde yansıtabilirler (Halmatov, 2017). Ebeveynleri vefat etmiş ve henüz bu şoku üzerinden atamamış çocuklar, vefat eden aile bireylerini fotoğraf çerçevesi içinde de resmedebilirler (Davido, 2017).

1.3.6.3. Aile üyelerinin arasına nesneler çizilmesi

Anne ve baba arasına bir nesne çizilmesi anne baba iletişim bozukluğuna; anne baba ile çocuk arasına nesne çizilmesi anne baba ilgisizliğine işaret eder (Çankırılı, 2015; Dilci, 2017; Savaş, 2015).

1.3.6.4. Aile üyelerinden birinin büyük ya da küçük çizilmesi

Aile resimlerinde diğerlerine oranla daha büyük çizilen figür, o kişinin ailedeki otorite sahibi kişi olduğunun göstergesidir (Dilci, 2017). Aynı zamanda çocuk için değerli ve idol olan ailedeki kişinin de büyük çizdiği görülebilir (Çankırılı, 2015; Yavuzer, 2019).

1.3.6.5. Anneye yakın çizilen çocuk figürü

Resimde annenin elinden tutan ya da anneye çok yakın yerde konumlanmış bir çocuk varsa ve resmi çizen çocuk kendisini resimde uzak bir noktaya çiziyorsa, ciddi bir kardeş kıskançlığından söz edilebilir (Çankırılı, 2015). Anneye yakın çizilen çocuk, resmi çizen çocuğun kendisiyse ve ailedeki diğer bir üyeyi aile çemberinden soyutlayacak şekilde çizmişse, bir kıskançlık göstergesi resmedilmiş olabilir (Savaş, 2015).

1.3.7. Çocuk resimlerinde ev çizimi

Ev resimleri çocuklar için güven duygusu başta olmak üzere, çocuğun duygu durumunu oluşturan en önemli mekanlardır (Dilci, 2017). Ev çocuk için temel ihtiyaçlarının karşılaştığı sığınak, dış dünyaya açılan kapı, yaşam garantisinin bir yansımasıdır (Davido, 2017; Walker, MyersBowman ve Myers-Walls 2003; Yavuzer, 2019). Çocuk huzurlu bir evde yaşıyorsa bunu resmine çiçekli yolu, büyük pencereleri olan çekici bir ev resmi şeklinde betimler. Resimde yaz mevsiminde olsa bile evin tüten bacasını çizer (Dilci, 2014).

Ev resimleri yorumlanırken kapı, pencere, baca gibi ayrıntılara ve evin çevresindeki yollar, çiçekler, ağaçlar gibi ayrıntılara bakılmakta; bunların olup olmadığı açısından değerlendirmeler yapılmaktadır (Davido, 2017).

1.3.7.1. Çatı

Ev figürü bir insan vücuduna benzetilirse, çatı insanın başını temsil edecektir. Bütün sorunların ve çözümlerin kaynağı baştır. Aynı şekilde, evi ve bireyleri tüm sıkıntılara karşı koruyan da evin çatısıdır. Çatısı olmayan evler rüzgâr, kar gibi dış etkenlere karşı korunmasızdır. Mutlu evlerin çatıları genellikle kırmızıya; mutsuzluğun hâkim olduğu evlerin çatısı ise siyaha boyanmaktadır (Çankırılı, 2015).

1.3.7.2. Baca

Mutlu bir resimde baca figürü olması gereken figürlerdendir. Bacanın olmayışı aile içinde sıcaklığın ve sevginin eksikliği anlamına gelmektedir (Halmatov, 2017). Mutlu çocuklar resimlerine her daim tüten bir baca çizerler. Çankırılı (2015), *“bunun nedenini küçük çocukların gördüklerini değil, hayal ettiklerini ve bilinçaltında olan şeyleri çizmeleri”* şeklinde açıklamıştır. Bir evde bacanın tütmesi evde yaşayan insanlar olduğu hakkında fikir verirken, yemeğin pişmesi, sobanın yanması gibi temel ihtiyaçların da karşılandığını belirtmektedir. Bacadan yükselen dumanlar ise, çocuğun aile içinde söz sahibi olması ve duygularını rahatça dile getirebilmesinin yansımasıdır (Çankırılı, 2015).

1.3.7.3. Duvar

Duvarlar ve çatı aileyi dış etkenlerden koruyan, aileyi dış dünyadan ayıran figürlerdir. Duvar resminin çizgilerinin oldukça kalın çizilmesi kontrolü elinde tutma isteği; duvarların şeffaf resmedilmesi ise etrafta olan biteni gözlemlene isteği olarak yorumlanmaktadır (Çankırılı, 2015; Halmatov, 2017).

1.3.7.4. Pencere

Pencereler evin dış dünyaya bakan gözleridir. Pencerelerin küçük, demirli veya panjurlarla kapalı olması, ev sahiplerinin dış dünyaya güvenmediğinin, iletişime geçme konusunda endişe yaşadığını göstermektedir. Pencerelerin hiç çizilmemesi yabancılaşma, düşmanca tutum olarak yorumlanmaktadır. Ev figürüne çok fazla pencere çizilmesi ise çocuğun dış dünya ile iletişime geçme isteğine işaret etmektedir (Çankırılı, 2015; Halmatov, 2017).

1.3.7.5. Kapı

Kapı figürü de pencereler gibi evin dış dünyaya açılışının simgesidir. Dış dünya ile uyumlu ilişkilerde bulunan evlerin kapıları geniş, çift kanatlı, tokmaklı veya kenarında zil figürü ile resmedilmektedir. Dış dünya ile arasına mesafe koyan evlerde evin kapısı ya çok küçüktür ya da hiç resmedilmemektedir (Çankırılı, 2015).

1.3.7.6. Evin Çevresi

Dış dünya ile iyi ilişkilerde bulunan, aile içi iletişimde olumlu tutumlara sahip çocuklar ev çizimlerine bunları sık sık yansıtır. Doğa ile iç içe yaşayan ailelerin evlerinin etrafında çiçekler, ağaçlar, hayvanlar resmedilir. Evin kapısına kadar uzanan yol resmi, ailenin insanlarla iletişime açık olduğunun resmidir (Çankırılı, 2015).

1.3.8. Çocuk resimlerinde doğa çizimi

Çocukların resimlerinde yer verdiği güneş ve bulutlar, ay, ağaç, çiçek gibi doğa figürleri resmin bağlamı açısından oldukça önem kazanmaktadır.

1.3.8.1. Güneş ve bulutlar

Kimi yazarlara göre güneş babayı; kimi yazarlara göre anneyi; kimi yazarlara göre ise her ikisini de temsil etmektedir (Çankırılı, 2015; Davido, 2017; Halmatov, 2018). Çocuğa göre güneşsiz bir dünya olamayacağı gibi, annesiz bir yaşam da olmayacaktır (Çankırılı, 2015). Diğer bir bakış açısıyla güneşin olmadığı bulutlu bir gökyüzü erkek figürü eksikliğini ifade eder. Dolayısıyla anne ya da babasıyla iletişim sorunu yaşayan çocukların resimlerinde güneş solgun renklerle resmedilir ya da bir bahaneyle başka figürlerin ardına saklanmış şekilde resmedilir (Davido, 2017).

Çizimde yer alan bulutlar, genellikle, diğer aile bireylerini temsil eder. Bu resimde güneş anne ya da babaysa, resimdeki iki bulut diğer aile bireylerinden ikisini temsil etmektedir. Bulutların güneşin önünü kapatmış şekilde resmedilmesi, aile üyelerinden birinin ev içinde sürekli sorun çıkarması ya da ebeveyn ilgisini ve sevgisini üzerine çeken bir kardeş olduğu şeklinde yorumlanabilir (Çankırılı, 2015).

1.3.8.2. Ay

Ay figürü çocukların resimlerinde sık rastlanmasa da kimi zaman çocukların yer verdiği görülmektedir. Ay figürü çocukların hayal gücünün yoğun olduğu bir resimde yer alabileceksen, çocuğun yaşadığı bir endişenin de yansıması olabilir. Ay gökyüzünde belirlediğinde güneş gözden kaybolur ve her şey rengini kaybeder. Dolayısıyla ay ölümle bağdaştırılabilir (Davido, 2017).

1.3.8.3. Ağaç

Ağaç çizimleri çocuğun yaşamı, duyguları, düşünceleri, gelişimi ve çevresindeki tüm gelişen olaylara tepkilerinin yansıdığı, bilinçdışında kendi portresinin bir simgesi olarak yorumlanmaktadır (Halmatov, 2017).

Ağaç figürleri mutluluğun, bereketin sembolüdür. Üzerinde meyve olan ağaç bolluk, başarı, yardımlaşma gibi anlamlara gelir. Olumlu duygular yaşayan çocukların ağaçları daima meyvelidir ve kırmızı, sarı ve yeşil renklerle resmedilir. Olumsuz duyguların hâkim olduğu çocuklar ise yaprakları dökülmüş ağaç resmederler. Ağacın köküyle birlikte resmedilmesi özgüven eksikliğini ve aileye olan bağlılığı simgelemektedir (Çankırlı, 2015). Dar yapılı cılız ağaçlar içe kapanıklığı, toplumdan soyutlanma hissini anlatırken; geniş yapılı ağaçlar motivasyonu simgelemektedir (Dilci, 2014).

1.4. İlgili Araştırmalar

Bengisu ve Akkaynak (2021)'in araştırmasında okul öncesi eğitime devam eden 54-72 ay aralığındaki çocukların kardeşlik algılarının resimler aracılığıyla incelenmesi amaçlanmıştır. Bu bağlamda araştırmaya katılan okul öncesi dönem çocuklarına “bana bir kardeş resmi çiz” yönergesi verilerek resimler çizmeleri sağlanmıştır. Araştırma sonuçlarında 4,5-6 yaş aralığındaki çocukların “kardeş” resimlerinde daha fazla duyguya yer verdikleri belirtilmiştir. Kardeşler arasında araştırmaya büyük yaş kardeşler katıldığında, küçük kardeşlerine yönelik aldıkları sorumlulukları resimlerine yansıttıkları ifade edilmiştir. Kardeşler arası yaş farkı az olduğunda, kardeşlerin sosyal paylaşımlarının daha yoğun olduğu belirtilmiştir. Ayrıca kardeşler arasındaki pozitif ilişkinin ebeveynlerinin tutumlarından doğrudan etkilendiği, ebeveynlerden gelen pozitif

tutumun kardeşler arası pozitif ilişkiye yol açtığı araştırmanın önemli bulgusu olarak gösterilmektedir.

Victor vd., (2021)'in araştırmasında Down sendromlu kardeşe sahip tipik gelişen çocukların özel gereksinimli kardeşleri arasındaki kardeşlik ilişkisi dinamiklerinin ortaya çıkarılması amaçlanmıştır. Bu amaç doğrultusunda, 12 yaşındaki Down sendromlu çocuğun, 24 ve 20 yaşlarındaki ablaları ile yarı yapılandırılmış görüşmeler düzenlemiştir. Araştırma sonucunda, özel gereksinimli kardeşin kabulünde ebeveyn tutumlarının doğrudan etkileyici unsur olduğu ifade edilmiştir. Araştırmaya katılan iki tipik gelişen kız kardeşin, özel gereksinimli kardeşlerinin doğumundan itibaren ebeveynlerinin ona karşı yoğun ilgilerinin farkında oldukları ve kardeşlerinin bakım ve eğitiminde aktif rol aldıkları ifade edilmiştir. Ayrıca araştırmada öne çıkan diğer önemli bulgulardan biri, özel gereksinimli kardeşlerine yönelik koruyucu tutumla yaklaşımlarıdır. Araştırmadaki 24 yaşındaki kardeş kıskançlık duygusunu yaşamazken, 20 yaşındaki kız kardeşin kıskançlık ve rekabet duygusu yaşadığı ancak yaş aldıkça azaldığı ifade edilmiştir.

Guidotti vd., (2020)'nin araştırmasında, otizm spektrum bozukluğuna sahip olan, 6-17 yaşları arasındaki 44 tipik gelişen kardeşin kardeşlik ilişkisi algılarının incelenmesi amaçlanmıştır. Araştırmanın amacı bağlamında, tipik gelişen kardeşlere Kardeşlik İlişkisi Envanteri doldurtulmuş ve otizm spektrum bozukluğuna sahip kardeşleriyle uyum ve çatışma halinde resim çizimleri istenmiştir. Araştırma sonucunda, genel olarak tipik gelişen kardeşlerin özel gereksinimli kardeşlerine sevgi gösterdikleri ifade edilirken; erkek tipik gelişen kardeşlerin kız tipik gelişen kardeşlere oranla daha fazla çatışma yaşadıkları ifade edilmiştir. Özellikle erkek kardeşlerin özel gereksinimli kardeşleriyle fiziksel çatışmalar yaşadıkları belirtilmiştir. Çizimlerin analiz edilmesi sonucunda, çatışma duygularının ev ortamında temsil edildiği ve tipik gelişen kardeşlerin özel gereksinimli kardeşlerine yönelik utanç, öfke gibi olumsuz duygular sergiledikleri ifade edilmiştir. Araştırma bulgularında, tipik gelişen kardeşlerin özel gereksinimli kardeşleriyle çatışma yaşamaktansa, ikinci çatışmasının öfke nöbetine yol açacağını düşünerek aralarına mesafe koymayı tercih ettikleri görülmektedir.

Dönmez (2019)'un araştırmasında, Otizm spektrum bozukluğuna sahip kardeşi olan 18 yaş üzeri tipik gelişen 11 yetişkin bireylerin, kardeşlik ilişkilerini “belirsizlik” ve “karmaşa” olarak ve kardeşlerinin OSB tanısına sahip olmalarına ilişkin duygularını “üzüntü” olarak belirttiklerini; kardeşlerinin özel gereksinim durumu nedeniyle

psikolojik destek aldıklarını ifade etmişlerdir. Tipik gelişen katılımcıların, annelerinin sürekli kardeşleriyle ilgilenmek zorunda olması nedeniyle anneleriyle ilişkilerinin bozulduğunu, babalarıyla ilişkilerinin güçlendiğini belirtmişlerdir.

Petalas vd., (2009), Otizm spektrum bozukluğuna sahip kardeşi olan 9-12 yaş aralığında tipik gelişen 8 çocukla yaptıkları yarı yapılandırılmış görüşmeler gerçekleştirmişlerdir. Araştırmada, çocuklar kardeşleriyle gurur duydukları ifade ederlerken; çocukların toplumdan gelen olumsuz yorumlardan dolayı kardeşlerine ilişkin utanç, hayal kırıklığı ve öfke hissettikleri, buna bağlı olarak toplumdan izole oldukları belirtilmiştir.

Ward vd., (2016), Otizm spektrum bozukluğuna sahip kardeşi olan 22 tipik gelişen kardeşle yarı yapılandırılmış görüşmeler düzenleyerek kardeşler arası ilişkiyi incelemeyi amaçlamıştır. Araştırma sonucunda, tipik gelişen kardeşlerin empatik yeteneklerinde geliştiklerini, iyi insan olduklarını, kardeşleriyle gurur duyduklarını ifade ettikleri, ancak; özel gereksinimli kardeşlerinin ekstra bakım sorumluluğu nedeniyle ebeveynleri tarafından ilgisiz kaldıklarını ve kardeşlerinin bakım sorumluluklarını aldıklarını belirtmişlerdir. Tipik gelişen kardeşler, özel gereksinimli kardeşleriyle ilişkilerini sınırlandıran olgunun davranış problemleri ve sözel ifade yetersizliği olduğunu ifade etmişlerdir. Tipik gelişen kardeşler, özel gereksinimli kardeşlerine ilişkin birlikte paylaşımda bulunma, oyun oynama dileklerinin olduğunu ve kardeşlerine yönelik koruyucu tutumlara sahip olduklarını belirtmişlerdir.

Mophosho vd., (2010)'nın araştırmasında serebral palsili kardeşlerin 9-18 yaş arasındaki tipik gelişim gösteren kardeşlerin kardeşlik etkileşimlerinin incelenmesi amaçlanmıştır. Araştırma amacı doğrultusunda, serebral palsili kardeşinden büyük iki kardeş ve serebral palsili kardeşinden küçük iki kardeşle görüşmeler gerçekleştirilmiştir. Araştırma sonucunda ortaya çıkan temaların büyük çoğunluğunun olumlu olduğu; tipik gelişen kardeşlerin özel gereksinimli kardeşe yönelik olumlu duygular besledikleri, tipik gelişen kardeşlerin özel gereksinimli kardeşlerinin yürümesi, konuşması, kendi kendine beslenmesi gibi dileklerde bulundukları ifade edilmiştir. Ayrıca tipik gelişen kardeşler, serebral palsili kardeşlerini akranlarıyla paylaşımlarına da dahil ettiklerini ve utanç gibi olumsuz duyguları yaşamadıklarını belirtmişlerdir.

Aykara (2015), özel gereksinimli kardeşe sahip 19-54 yaş arasındaki yetişkin tipik gelişen bireylerle yaptığı çalışmada, kardeşlerin ebeveyn ilgisizliğinden, kardeşlerinin bakım gereksinimleri nedeniyle edindikleri ekstra sorumluluklardan olumsuz

etkilendikleri ifade edilmiştir. Katılımcılar, sosyal çevrenin dışlayıcı tutumlarından dolayı kardeşlerine karşı utanç, öfke ve nefret hissettikleri ifade ederek, çocukluk dönemlerinde birçok travmatik duyguyu yaşadıklarını belirtmişlerdir.

Travers vd., (2020)'nin araştırmasında, mental yetersizliğe veya otizm spektrum bozukluğuna sahip kardeşlerin, 18-30 yaş arasındaki 155 tipik gelişen kardeşin kardeşlik ilişkileri incelenmiştir. Araştırma sonucunda, tipik gelişen kardeşlerin araştırmaya dahil edilen 16 sosyal etkinlik çeşidinden en az birine özel gereksinimli kardeşleriyle katıldıkları ifade edilirken, tipik gelişen kardeşler arasındaki kardeşlik ilişkisinden bir farkı olmadığını vurgulamışlardır. Bunun yanında, otizm spektrum bozukluğuna sahip kardeşlerin sözel ifadelerinin sınırlı olması ve davranış problemleri sergilemeleri durumunda kardeşler arası paylaşımın düşük olduğu ifade edilmiştir. Kardeşler, davranış problemi sergileyen özel gereksinimli kardeşleriyle ancak ebeveynleri varsa sosyal ortama katıldıklarını belirtmişlerdir. Kardeşler arası yaş farkı arttığında ve özel gereksinimli kardeş erkek veya otizm spektrum bozukluğuna sahip olduğunda kardeşler arası paylaşımların azaldığı ifade edilmiştir. Son olarak tipik gelişen kardeşler özel gereksinimli kardeşlerine olumlu baktıklarını ifade ederlerken, kardeşlik ilişkisini zedeleyen tek olgunun davranış problemleri olduğunu ifade etmişlerdir.

Martirosyan (2013), özel gereksinimli ve üç normal çocuğu olan aileyle bir vaka çalışması gerçekleştirmiştir. Down sendromlu olan 11 yaşındaki çocuk ve 10, 7 ve 5 yaşlarındaki tipik gelişen çocuklar için “kinetik aile çizimi” yöntemi; ebeveynler ile görüşme yöntemiyle gerçekleştirilen çalışmada, kardeşlerin down sendromlu kardeşlerini mutlu, aktif ve kendileriyle eşit bir kardeş olarak gördüklerini ifade etmişlerdir. Ebeveynlerle yaptığı görüşmeler doğrultusunda ise, kardeş ilişkilerinin olumlu yönde ilerlemesine rağmen, özel gereksinimli çocuğun bakım gereksinimleri nedeniyle eşit ilgi dağıtmakta zorlandıkları belirtilmiştir.

1.5. Araştırmanın Problemi

Yapılan araştırmalarda özel gereksinimli kardeşlerinin bakım ve sorumlulukları sebebiyle tipik gelişen kardeşlerin ilgi ve ihtiyaçlarının karşılanmadığı, çoğu zaman ihmal edildiklerini hissettikleri ifade edilmiştir (Burke ve Montgomer, 2000; Fazlıoğlu vd., 2016; Fleary ve Heffer, 2013; Yaman ve Atasayar, 2014; Konuk Er, 2011; Marks vd., 2005; Warren Dodd, 2004). Ebeveynler, tipik gelişen kardeşlerin daha çok fiziksel sağlıkları ile ilgilenip ruhsal ihtiyaçlarını çoğunlukla fark edememektedirler (Er, 2006).

Ancak, özel gereksinimli kardeşe sahip tipik gelişen çocukların psikolojik ve duygusal doyum sağlayabilecekleri, ihtiyaç ve problemlerinin anlaşılabilceğı (Ertürk, 2009), sevgi ve anlayışın hâkim olduğı bir büyüme ortamına sahip olmaları en temel haklarıdır (UNICEF, 2016). Bu bağlamda, kardeşlerin sağlıklı bir çocukluk geçirebilmeleri için, var olan problemlerinin çocuk bakış açısıyla incelenmesi temel bir gerekliliktir. Alanyazına bakıldığında özel gereksinimli kardeşe sahip tipik gelişen çocukların kardeşler arası ilişkileri ebeveynlerin bakış açısıyla incelenmiştir (Arı, 2019; Aykara, 2015; Karakuş ve Kırlioğlu, 2019; Nielsen vd., 2012) ya da tipik gelişen yetişkin kardeşlerle görüşmeler yapılmıştır (Arı, 2019; Aykara, 2015; Casale vd., 2021; Çolaklıoğlu vd., 2019; Dönmez, 2019; Rossetti vd., 2019). Alanyazında, erken çocukluk döneminde özel gereksinimli kardeşlerin ilişkilerini inceleyen araştırmaların ise oldukça sınırlı olduğı görülmektedir (Taşçı Karalı, 2017). Çünkü bu yaşlardaki çocukların sözel ifadelerinin yetersiz olması, duygu ve düşüncelerini yansıtmalarında belirli sınırlılıklar oluşturmaktadır (David, 2017). Ancak özellikle erken yaşlarda tipik gelişen kardeşlerin görüşlerini, deneyimlerini, düşüncelerini yansıtmının farklı yolları da bulunmaktadır. Bu yollardan biri de resimler olarak karşımıza çıkmaktadır (Malchiodi, 2013).

Çocuklar ilk sosyalleşme ortamı olan aileden, toplumdaki diğer bireylerle ilişkilerine, hatta çevredeki olayları nasıl yorumladıklarına kadar pek çok olguya resimlerinde yer vererek psikolojik durumları, büyüme süreçleri ve büyüme ortamları hakkında önemli bilgiler verirler (İpek, 2014; Lan, Nagai, 2019; Malchiodi, 2013). Bu bağlamda, çocukların resimleri, onların sözel ifadelerinin yetersiz kaldığı durumlarda hislerini uzmanlara aktarabilecekleri ve eğitimcilerin çocuğun gelişimine ilişkin önemli ipuçları alabileceğı güvenilir bir yoldur (Briggs ve Lehmann, 1989; Savaş, 2014; Yavuzer, 2019).

Alanyazında, özel gereksinimli kardeşe sahip tipik gelişen yetişkin kardeşlerin, çocukluk döneminde ailede ihmal edildikleri, öfke ve nefret gibi duygular yaşadıkları belirtilmiştir. Bu noktada, ailenin kimi zaman duygularının, kimi zaman ihtiyaçlarının farkında olmadığı kardeşlerin, kendilerini en iyi anlatabilecekleri resim yoluyla kendilerini ifade etmelerine fırsat verilmesi gerekmektedir. Çocukların yaşadıkları ihmalkarlık ve unutulmuşluk duygusunu en aza indirmek, kardeşler arasındaki kıskançlığa dayalı düşmanlık tutumlarını engellemek, ebeveynlere her iki çocuklarına da yetebilmelerini sağlamak için, önce çocukların ne hissettiğini ortaya koymak; bu

bağlamda da erken çocukluk dönemindeki tipik gelişen çocukların bakış açılarıyla problemi derinlemesine inceleme zorunluluğu doğmuştur.

1.6. Araştırmanın Amacı

Araştırmanın amacı, özel gereksinimli kardeşe sahip tipik gelişim gösteren çocukların aile temalı resimlerinde kardeşlik olgusuna ilişkin yansımalarının incelenmesidir. Bu amaç doğrultusunda, aşağıda verilen araştırma sorularına yanıt aranmıştır.

1. Kardeşler arası ilişki resimlere nasıl yansıtılmıştır?
2. Kardeşler arası ilişki ebeveynlerin gözünden nasıl değerlendirilmektedir?

1.7. Araştırmanın Önemi

Tüm çocukların ihtiyaçlarının karşılandığı, pozitif ve güven duygularıyla beslenen bir ortamda büyümeleri temel haklarıdır (UNICEF, 2016). Bir çocuğun büyüme ortamı pek çok değişken tarafından şekillenebilmekte, etkilenebilmektedir. Çocukların büyümesini ve gelişmesini etkileyen birçok ilişki arasında, en etkili ve göze çarpan ilişki kardeşler arasında olan ilişkidir. Çünkü kardeşlik ilişkisi, bireyin yaşamının tümü göz önüne alındığında, doğumlarından itibaren en uzun süreli ve en çok zaman geçirilen, ilk sosyal deneyimleri yaşatan, pozitif ve güven ortamında temelleri atılan, tüm bunlara bağlı olarak bireyin yaşamında vazgeçilmez yeri olan bir ilişkidir.

Kardeşler arasındaki ilişkinin niteliği, çocuğun gelişimini doğrudan etkilemektedir. Kardeşlerden birinin özel gereksinimli olması durumunda bu ilişki olumlu yönde seyredebileceği gibi, tipik gelişen kardeşleri doğrudan olumsuz etkileyebilmektedir. Bu etkileşimin kardeşler üzerinde bıraktığı etkiyi incelemek, kardeşlerin duygularını ve düşüncelerini öğrenmek, bu doğrultuda kardeşlerin gereksinimlerinin, taleplerinin karşılamak amacıyla, bir araştırma gerçekleştirme zorunluluğu doğmuştur. Bir konunun derinlemesine incelenip doğru bilgi kaynaklarına ulaşmak ancak konunun öznesiyle çalışıldığında mümkün olabilmektedir. Bu bağlamda, kardeşlerin görüşlerinin alınabileceği bir araştırmanın gerekliliği açıkça görülmektedir. Ancak çocuklarla yapılan araştırmalarda, çocukların sözel ifadelerinin sınırlı olması araştırmaları da sınırlandırmaktadır. Çocukların sözel ifadelerinin yetersiz kaldığı durumlarda hislerinin açıkça ortaya konması resim analizi ile mümkün olmaktadır. Resim analizi, çocukların

yalnızca verilen konuya ilişkin görüşlerini vermez, aynı zamanda çocuğun kendisine bile ifade etmediği bilinçaltı düşüncelerinin de yansımalarını sağlamaktadır. Dolayısıyla, çocuklardan sağlanacak kaynakların ediniminde en güvenilir ve en eğlenceli yol resim analizi olmaktadır.

Çocukların özel gereksinimli kardeşleriyle olan ilişkilerinin incelenmesi, var olan sorunların çözülmesini sağlayacağı gibi, uzmanların özel gereksinimli ailelerde çoğu zaman görmezden gelinen kardeşlere hangi konuda ne ölçüde yardım etmeleri gerektiği hakkında önemli ipuçları sağlayacaktır. Çalışmanın sonunda, ebeveynlerin her iki çocuğuna da yetebilmelerini sağlayan, aynı zamanda tipik gelişen kardeşlerin duygusal, özel gereksinimli kardeşlerin eğitim ihtiyaçlarının karşılandığı, tipik gelişen kardeşlerin de eğitim sürecine dahil edildiği eğitim programlarına ışık tutulacağı düşünülmektedir.

2. YÖNTEM

Bu bölümde araştırmanın deseni, katılımcı grubu, araştırmacının rolü, veri toplama araçları ve verilerin analiz süreçleri anlatılmaktadır.

2.1. Araştırmanın Deseni

Özel gereksinimli kardeşe sahip tipik gelişim gösteren çocukların aile temalı resimlerinde kardeşlik olgusuna ilişkin yansımalarının incelenmesini amaçlayan bu çalışma, nitel araştırma yöntemlerinden fenomenoloji deseni kullanılarak gerçekleştirilmiştir. Fenomenoloji deseni, farkında olduğumuz ancak derinlemesine ve ayrıntılı bir anlayışa sahip olmadığımız olguların derinlemesine incelenmesidir. Fenomenoloji araştırmalarının, kesin ve genellenebilir sonuçlar ortaya koymamasıyla birlikte; araştırmada yer alan olgunun daha ayrıntılı ele alınmasına ve anlaşılmasına olanak sağlamaktadır (Yıldırım ve Şimşek, 2018).

Fenomenoloji deseninin kullanıldığı araştırmalarda katılımcı kişiler, araştırmanın odaklandığı olguyu yaşayan ve bu olguyu kendisinin nasıl ve ne şekilde algıladığını dışı vuran bireyler ya da gruplar olmaktadır (Ersoy, 2016). Bu araştırmada fenomen, “özel gereksinimli kardeşe sahip tipik gelişim gösteren çocukların kardeşlik ilişkilerine yönelik algıları” olarak açıklanabilir.

2.2. Katılımcı Grubu

Araştırmanın katılımcı grubu, özel gereksinimli kardeşe sahip olan 4-8 yaş arasındaki tipik gelişim gösteren 18 çocuk ve onların 18 ebeveynidir. Katılımcıları belirlemek için amaçlı örneklem türlerinden ölçüt örnekleme kullanılmasına karar verilmiştir. Ölçüt örnekleme, araştırmanın amacına uygun olarak belirlenen bir dizi ölçütü karşılayan kişilerin, olayların ve durumların çalışıldığı örneklem çeşididir (Büyüköztürk vd., 2016; Yıldırım ve Şimşek, 2018). Araştırmaya katılacak olan tipik gelişim gösteren çocukların, araştırma amaçları doğrultusunda aşağıdaki niteliklere sahip olması beklenmiştir:

- Tipik gelişim gösteren çocuğun 4-8 yaş aralığında olması
- Özel gereksinimli kardeşe sahip olması
- Araştırmaya katılmaya gönüllü olması
- Araştırmaya katılmaya ebeveyninin izin vermesi

Araştırmaya katılacak olan ebeveynlerin, araştırma amaçları doğrultusunda aşağıdaki niteliklere sahip olması beklenmiştir:

- Özel gereksinimli çocuğa sahip olması
- 4-8 yaş aralığında tipik gelişim gösteren çocuğa sahip olması
- Araştırmaya katılmaya gönüllü olması

Araştırmanın uygulama sürecine başlamak için “Anadolu Üniversitesi Eğitim Bilimleri Araştırma ve Yayın Eğiti Kuruluna başvuruda bulunulmuş ve araştırma için gerekli görülen izinler alınmıştır. Etik Kurul İzni (EK-1) alındıktan sonra araştırmacı katılımcı niteliklerine uygun olan katılımcıları bulmak için ilgili bazı kurumlarla iletişime geçilmiştir. Araştırmacı kurumlardaki ilgili kişilerle görüşmüş ve özel gereksinimli kardeşe sahip tipik gelişim gösteren çocukların ailelerinin iletişim bilgilerini almıştır. Araştırmacı telefon görüşmesi ile iletişime geçtiği kişilere araştırma hakkında bilgi vermiş, gönüllü katılmak istediğini ifade eden katılımcıları katılımcı listesine eklemiştir. Araştırmacı toplamda 25 kişiyle görüşmüş, 18 tanesi araştırmaya gönüllü katılımcı olmak istemiştir.

Araştırmaya katılan tipik gelişim gösteren çocukların demografik bilgileri (yaş, cinsiyet, kardeş sayısı ve doğum sırası), ebeveynin demografik bilgileri (Yaş, anne/baba, eğitim durumu ve meslek) ve ailedeki özel gereksinimli kardeşlerin demografik bilgilerine (Yaş, cinsiyet, yetersizlik grubu, doğum sırası) Tablo 2.1’de yer verilmiştir.

Tablo 2.1. Katılımcılara ilişkin bilgiler

Tipik Gelişim Gösteren Kardeşin Bilgileri					Özel Gereksinimli Kardeşin Bilgileri				Ebeveynin Bilgileri			
No.	Yaş	Cinsiyet	Kardeş Sayısı	Doğum Sırası	Yaş	Cinsiyet	Yetersizlik Grubu	Doğum Sırası	Yaş	Anne/Baba	Eğitim Durumu	Meslek
K1	7	Kız	2	İkinci	10	Erkek	DS	Birinci	40	Baba	Yüksek Lisans	Öğretim Elemanı
K2	5	Kız	2	İkinci	14	Erkek	OSB	Birinci	43	Anne	Lisans	Çalışmıyor
K3	8	Erkek	2	Birinci	5	Erkek	OSB	İkinci	42	Anne	İlkokul	Çalışmıyor
K4	8	Kız	3	İkinci	6	Kız	OSB	Üçüncü	31	Anne	Lise	Çalışmıyor
K5	4,5	Erkek	2	İkinci	6	Erkek	DS	Birinci	43	Anne	Lisans	Mimar
K6	4	Erkek	2	İkinci	6	Kız	OSB	Birinci	36	Anne	Lise	Çalışmıyor
K7	4	Kız	2	İkinci	5	Erkek	OSB	Birinci	23	Anne	Okuryazar	Çalışmıyor
K8	6	Erkek	2	Birinci	5	Kız	CdCS	İkinci	31	Anne	Önlisans	Çalışmıyor
K9	4	Kız	3	Üçüncü	14	Kız	SP-GG	İkinci	40	Anne	Lise	Çalışmıyor
K10	8	Erkek	2	İkinci	12	Erkek	DEHB	Birinci	41	Baba	Ortaokul	Çalışmıyor
K11	7	Erkek	2	İkinci	17	Erkek	HMY	Birinci	41	Anne	Önlisans	Çalışmıyor

Tablo 2.1. (Devam) *Katılımcılara ilişkin bilgiler*

K12	5	Erkek	3	İkinci	8	Kız	DKB	Birinci	27	Anne	Ortaokul	Çalışmıyor
K13	5,5	Erkek	3	Üçüncü	10	Erkek	DS	İkinci	33	Anne	Okuryazar	Çalışmıyor
K14	8	Erkek	3	Üçüncü	13	Erkek	ÖG	Birinci	39	Anne	Lise	Çalışmıyor
K15	8	Erkek	2	İkinci	14	Kız	HMY	Birinci	41	Baba	Yüksek Lisans	Memur
K16	5	Erkek	2	İkinci	17	Kız	DS	Birinci	40	Anne	Lise	Çalışmıyor
K17	5	Erkek	2	İkinci	16	Erkek	OMY-GY	Birinci	41	Anne	Lisans	Hemşire
K18	8	Erkek	3	İkinci	2	Erkek	OSB	Üçüncü	35	Anne	Lise	Tıbbi Sekreter

Tablo 2.1 incelendiğinde, araştırmaya katılan tipik gelişim gösteren çocuklardan beşi kız, 13'ü erkek çocuğudur. Katılımcı çocukların yaş aralığı, araştırmanın amacına uygun olarak 4-8 yaş arasındadır. Çocukların altısı 8 yaşında, ikisi 7 yaşında, biri 6 yaşında, beşi 5 yaşında, dördü 4 yaşında olmak üzere toplam 18 katılımcı çocuk bulunmaktadır. Katılımcı çocukların 12'si iki kardeş olmak üzere; üçü doğum sırasında birinci, dokuzu doğum sırasında ikincidir. Katılımcı çocuklardan altısı ise üç kardeş ve üç katılımcıdan üçü doğum sırasında üçüncü, üçü doğum sırasında ikincidir. Katılımcı tipik gelişim gösteren çocuklardan 14'ü özel gereksinimli kardeşlerinden küçük, dördü ise büyüktür.

Araştırmaya katılan tipik gelişim gösteren çocukların özel gereksinimli kardeş bilgilerine de yer verilmiştir. Tablo 2.1'de görüldüğü üzere, özel gereksinimli kardeşlerin yaş aralıkları 2 ila 17 yaş arasında değişmektedir. Özel gereksinimli kardeşlerden ikisi 17 yaşında, biri 16 yaşında, üçü 14 yaşında, biri 13 yaşında, biri 12 yaşında, ikisi 10 yaşında, biri 8 yaşında, üçü 6 yaşında, üçü 5 yaşında ve biri 2 yaşındadır. Özel gereksinimli çocukların bilgilerinde Otizm Spektrum Bozukluğu "OSB" kısaltmasıyla, Down Sendromu "DS" kısaltmasıyla, Hafif Mental Yetersizlik "HMY" kısaltmasıyla, Orta Mental Yetersizlik "OMY" kısaltmasıyla, Serebral Palsi "SP" kısaltmasıyla, Cri du Chat Sendromu "CdCS" kısaltmasıyla, Dikkat Eksikliği ve Hiperaktivite Bozukluğu "DEHB" kısaltmasıyla, Dil ve Konuşma Bozukluğu "DKB" kısaltmasıyla, Öğrenme Güçlüğü "ÖG" kısaltmasıyla verilmiştir. Özel gereksinimli çocuklardan altısı OSB, dördü DS, ikisi HMY, biri OMY, biri SP, biri CdCS, biri DEHB, biri DKB, biri ÖG tanılıdır. Özel gereksinimli çocuklardan OMY tanılı çocuğun ek olarak görme yetersizliği, SP tanılı çocuğun ise gelişim geriliği bulunmaktadır. Görme yetersizliğinin kısaltması "GY", gelişim geriliğinin kısaltması "GG" olarak verilmiştir.

Tablo 2.1'deki ebeveyn bilgilerine bakıldığında, 18 katılımcı ebeveynden yalnızca üçü baba olup 15'i anneden oluşmaktadır. Ebeveynlerin yaş dağılımı 43 ila 23 yaş arasında değişmektedir. Katılımcıların yaş ortalaması 28,5'tir. Katılımcı ebeveynlerden ikisi yüksek lisans, üçü lisans, ikisi ön lisans, altısı lisans, ikisi ortaokul, biri ilköğretim mezunu olup ikisi yalnızca okuryazardır. Katılımcı annelerden yalnızca üçü meslek sahibidir. Katılımcı babalardan ikisi çalışıp biri ise çalışmamaktadır. Etik kurallar gereği, araştırmaya katılan tipik gelişen kardeşlere numaralar verilmiştir. Araştırmacı görüşmeleri gerçekleştirdiği sırayla çocukları numaralandırmış (K), ebeveynlerini de çocuklarla aynı numaralarla eşlemiştir (KE).

2.2.3. Araştırmacının Rolü

Araştırmacı, Anadolu Üniversitesi Okul Öncesi Öğretmenliği ve Özel Eğitim Öğretmenliği Çift Anadal Programlarından mezun olup Anadolu Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü Erken Çocuklukta Özel Eğitim Yüksek Lisans programındadır. Araştırmacı çocuklarla resim analizi yapabilmek için resim analizi eğitimlerine katılıp “Çocuk Resimlerinin Psiko-Pedagogik Açıdan Analiz Eğitimi ve Çocuk Resim Testleri” sertifikasına sahip olmuştur. Araştırmacı araştırma süreci boyunca verilerin toplanması, verilerin analize uygun hale getirilmesi, veri analizi, bulguların oluşturulması ve tartışılması kısmında yer almıştır.

2.3. Verilerin Toplanması

Katılımcılara çalışmaya katılmadan önce etik ilkelere uygun olarak katılım izin/gönüllülük formları sunulmuştur. Formlar, ebeveynlerin çocuklarının araştırmaya katıldığına dair izin verdiği “Ebeveyn İzin Formu” ve kendisinin çalışmaya gönüllü katıldığını ifade eden “Gönüllü Katılım Onam Formu” olmak üzere iki adettir. Ebeveyn İzin Formu’na EK-2’de, Gönüllü Katılım Onam Formu’na EK-3’te yer verilmiştir.

Fenomenoloji deseninin kullanıldığı araştırmalarda başlıca veri toplama araçları görüşmeler, gözlemler, görsel kaynak inceleme, saha notları gibi birçok teknik olabilmektedir (Berg ve Lune, 2015; Merriam, 2009). Görüşmeler, genellikle yüz yüze yapılmaktadır ve katılımcı kişinin o zamana değin üzerinde ayrıntılı düşünmediği konular hakkındaki veriler etkileşim yoluyla elde edilebilmektedir. Görüşmeler yapılandırılmış, yarı yapılandırılmış ve yapılandırılmamış görüşmeler olarak çeşitlenmektedir. Görüşme tekniğinde çoğunlukla yarı yapılandırılmış görüşmeler gerçekleştirilmekte, araştırmacı katılımcıya sondaj sorular yöneltebilmektedir. Araştırmanın esneklik özelliği sayesinde, araştırmacı ek soruların yanında, sorunun şeklini araştırmanın amacına bağlı kalarak değiştirebilmekte, gerektiğinde ise katılımcıyla ek görüşmeler gerçekleştirebilmektedirler (Yıldırım ve Şimşek, 2018). Fenomenoloji araştırmalarında kullanılan gözlem, çoğunlukla görüşmeleri desteklemek amacıyla yapılan destek veri toplama aracıdır. Gözlemin en önemli özelliği, araştırmacının veriye ilk elden ulaşabilmesi, davranışı ayrıntılı olarak tanımlamaya imkan sunabilmesidir (Creswell, 2013). Bir diğer nitel araştırmalarda kullanılan veri toplama aracı ise görsel kaynak inceleme yani doküman

analizidir. Doküman analizi, basılı ve elektronik materyaller de dahil olmak üzere, belgelerin içeriğini titizlikle analiz etmek için kullanılan bir yöntemdir (Kıral, 2020).

Bu çalışmada, veri toplama araçları olarak görsel materyallerden biri olan resimler, yarı yapılandırılmış görüşmeler ve araştırmacı günlüğü/saha notları kullanılmıştır. Bu doğrultuda özel gereksinimli kardeşe sahip tipik gelişim gösteren çocukların aile temalı resimlerinde kardeşlik olgusuna ilişkin yansımalarının incelenmesi için öncelikli olarak resimler aracılığıyla veriler toplanmıştır. Bu çalışmada, çocukların çizdikleri resimleri doğru anlamlandırabilmek ve resimlerden yapılan çıkarımları destekleyebilmek için çocuklarla resim çizme etkinliği öncesinde ebeveynlere “Çocuk Bilgi Formu” sunulmuş ve çocuk hakkında detaylı bilgi alınmıştır. Ardından araştırmacı tarafından tipik gelişim gösteren çocuklara üç-dört günlük aralıklarla üç resim çizdirilmiştir. Üç resimde de temalar ve kullanılan yönergeler şu şekildedir: İlk resimde, “Aileni çiz.”, ikinci resimde “Mutlu olduğun bir resim çiz, içinde ailen de olsun.”, üçüncü resimde ise “Mutsuz olduğun bir resim çiz, içinde ailen de olsun.” yönergelerini içeren temalar kullanılmıştır. Çocuklara 25x35 boyutunda resim kağıdı, pastel boyalar ve keçeli kalemler verilmiştir. Çocuklar boya seçiminde özgür bırakılmış ve isteyen çocuklar kendi boyalarını kullanabilmişlerdir.

Resim çizme etkinlikleri şu şekilde gerçekleştirilmiştir: Araştırmacı çocuklarla yaptığı resim çizme etkinliğine, önce kendisini tanıtarak başlamıştır. Ardından çocuğun adını, yaşını, en sevdiği rengi sorarak kısa bir tanışma etkinliği gerçekleştirmiştir. Çocuklara bunun bir sınav ya da değerlendirme olmadığı, içinden geldiği gibi çizebileceği, güzellik kaygısı gütmesine gerek olmadığı ifade edilmiştir. Çocuklara boyalar arasında seçim yapma fırsatı sunulmuştur. Çocuklara dilerse kendi boyalarını da kullanabilecekleri söylenmiştir. Çocukların ulaşabileceği bir yere ek resim kâğıtları da koyulmuştur. Araştırmacı çocuğun çizdiği resmi rahat gözlemleyebileceği ancak çocuğa doğrudan izleniyormuş hissi vermeyecek uzaklıkta bir mesafeye oturmuştur. Çocuğa yönerge verildikten sonra, çocuğun tüm sözel ifadeleri, boya tercihleri, çizim temposu, silgi talebi, kâğıt değişikliği talebi gibi ayrıntılar araştırmacı günlüğüne not edilmiştir. Katılımcı çocuklardan gelen, “Böyle mi yapayım? Doğru oldu mu? Ne çizeyim?” gibi sorulara, “Neyi nasıl istiyorsan öyle çiz. Resim çizmekte özgürsün.” şeklinde açıklamalar yapılmıştır. Çocuk resim çizmeden önce araştırmacı, “Resmin bittiğinde “Bitti” demen yeterli.” şeklinde açıklamalarda bulunmuştur. Böylece araştırmacı, çocuğun resim çizdiği esnadaki duraksamalarını “resmin bitişi” sanmamış ve “Bitti mi?” gibi sorularla çocuğun

resim çizme etkinliğinde herhangi bir müdahaleye sebep olmamıştır. Araştırmacı, resim çizimleri sırasında özellikle çekingen çocuklara “Harika gidiyorsun. Süper.” gibi övgü sözcüklerini kullanmıştır.

Çocuklar çizdikleri resimlerinin bittiğini ifade ettiklerinde, araştırmacı çocuklardan çizdikleri resmi anlatmalarını istemiştir. Araştırmacı, çocuklara “Neler oluyor, buradaki insanlar kim?” gibi açık uçlu sorular sormuştur. Araştırmacı aldığı notlarla birlikte çocukların ifadelerini de birleştirerek, çizim sırasında çocukların ilk kimin resmini çizdiği, en son kime yer verdiği, kimi hangi renkle boyadığı, kimi çizerken silgi kullandığı gibi ayrıntılar elde edilmiştir. Çocukların resim çizme etkinlikleri bittikten sonra araştırmacı çizdiği resim için çocuklara teşekkür etmiş ve resmi alıp alamayacağını sormuştur. Araştırmadaki tüm çocuklar araştırma kapsamında çizdiği resimleri araştırmacıya hediye etmişlerdir. Araştırmacı çocukların ismini, tarihi ve çocuğun resimle ilgili söylediği tüm sözel ifadeleri çizdikleri resmin arkasına yazmıştır.

Araştırmacı çocuklarla yaptığı resim çizme etkinliği için herhangi bir saat sınırlaması sunmamıştır. Çocukların bir resmi çizme süreleri bireysel farklılıklarına ilişkin olarak 5 dakika ila 30 dakika arasında değişmektedir. Çocukların bir resim çizme etkinliğinin yaklaşık 15 dakika sürdüğü gözlenmiştir.

Resim çizme yöntemi, çocuğun gelişiminde tek başına tanı koyma yöntemi olarak kullanılamamaktadır (Halmatov, 2018). Dolayısıyla, çocuklardan alınacak resim verilerinin anne-babayla yapılacak derinlemesine görüşmelerle desteklenmesi gerekmektedir. Bu amaçla çalışmada çocuklarla gerçekleştirilen resim çizme etkinliği sonrasında, destekleyici veri toplama aracı olarak annelerle yarı yapılandırılmış görüşmeler gerçekleştirilmiştir. Elde edilen tüm veriler çocukların resim analizlerini desteklemek amaçlı kullanılmıştır. Bu amaçla araştırmacı tarafından yarı yapılandırılmış görüşme soruları hazırlanmış ve ardından alanında deneyimli üç uzmandan görüş alınarak görüşme formuna son hali verilmiştir. Görüşme formu iki bölümden oluşmaktadır. İlk bölümde ebeveynlere sunulan “Çocuk Bilgi Formu” (EK-4) yer verilirken, ikinci bölümde ebeveynlere sunulan görüşme sorularına (EK-5) yer verilmiştir. Görüşme formu açık uçlu dört soru içermekte olup sorulardan biri metafor sorusu olarak tercih edilmiştir. Görüşme formu ile araştırmacı önceden hazırladığı konuya sadık kalarak, hem hazırlayıcı soruları sorma hem de aynı konu içerisinde daha derinlemesine bilgi alabilmek amacıyla, cevapların yetersiz olduğunu düşündüğü durumlarda ek sorular sorma özgürlüğüne sahip olmuştur. Bu sayede konu hakkında ayrıntılı bilgiler elde edebilmek amaçlanmıştır.

Görüşme formu, araştırma problemi ile ilgili tüm boyutların ve soruların kapsanmasını güvence altına almak için geliştirilmiş bir yöntemdir (Yıldırım ve Şimşek, 2018). Bu çalışmada da görüşme formu aracılığıyla annelerden alınan detaylı bilgilerle, çocukların resimlerini analiz ederken yapılacak çıkarımlar desteklenmek amaçlanmıştır. Araştırmacı çocuklarla yaptığı resim çizme etkinliği sonlandıktan sonra ya ebeveynin müsait olduğu günde ya da çocukla gerçekleştirilen son etkinlikten hemen sonra ebeveynlerle görüşmeler gerçekleştirilmiştir. Covid-19 pandemi koşulları dolayısıyla tüm görüşmeler maske, mesafe ve hijyen ilkelerine dikkat ederek gerçekleştirilmiştir. Araştırmacı, ebeveynlerin dış etkenden en az ölçüde etkilenecekleri bir ortamda görüşmeleri gerçekleştirmiştir. Araştırmaya katılmayı kabul eden ebeveyn ve çocuk çiftlerinden, üçüyle kurumda, biriyle ofiste, 14'üyle evde görüşmeler gerçekleştirilmiştir. Araştırmacı, katılımcı ebeveyn ve çocuk çiftinin evine gitmiştir. Ebeveynlerle yapılan görüşmeleri olabildiğince yalnız yapmaya çalışmış, özellikle çocukların görüşmeye tanık olmasını engellemek istemiştir. Bu amaçla kurumda yapılan görüşmeler için, görüşmenin yapıldığı odanın yanında çocukların vakit geçirip oyun oynayabilecekleri bir ortam hazırlamıştır. Araştırmacı görüşmeler sırasında telefonunu uçak moduna almış ve katılımcı ebeveyninden de aynısını talep etmiştir. Araştırmacı ebeveynlerle yaptığı görüşmeleri ses kaydına almıştır. Görüşmeler yaklaşık 18 dakika sürmüştür. Araştırmacının ebeveynlerle yaptığı toplam görüşme 338,86 dakika (Yaklaşık 5 saat) sürmüştür.

Araştırmacı resim analizlerini desteklemek amacıyla ebeveynlerle yaptığı görüşmelere ek olarak araştırmacı günlüğü de kullanmıştır. Araştırmacı günlüğü, araştırmacının saha notları almasına ve önemli gördüğü yerleri not ederek resim analizlerine destekleyici bulgular sağlamasını amaçlamaktadır. Araştırmacı günlüğünün örnek sayfasına EK-6'da yer verilmiştir.

2.4. Verilerin Analizi

Bu çalışmada, çocukların resimleri resim analizi tekniği ile incelenmiştir. Araştırma öncesi araştırmacı, 2 aylık bir sürede, 16 saati uygulama olmak üzere toplam 56 ders saati resim analizi eğitimi almıştır. Psikolojik değerlendirmede resim ve çocuk resimleri üzerine yoğunlaşılan eğitim sürecinin sonunda, “Bir İnsan Çiz Testi”, “Aile Resmi Testi”, “Kaktüs Çiz Testi” gibi projektif resim testleri üzerine eğitim alınmıştır. “Çocuk Resimlerinin Psiko-Pedagojik Açısından Analiz Eğitimi ve Çocuk Resim Testleri”

konusunda sertifikaya sahip olan araştırmacı çocukların herbirinden üç resim elde etmiştir. Çalışmaya katılan 18 çocuktan toplam 54 resim ve 84 sayfalık döküm elde edilmiştir. Elde edilen resimler resim analizi tekniğı ile analiz edilmiştir.

Çocukların çizdiği aile resimleri analiz edilerek, kendisini ve diğeri aile bireylerini nereye koyduğı, kendisine ve onlara hangi rolleri biçtiğı hakkında çıkarım yapılabilir (Malchiodi, 2013). Resim çizme analizi, çocukların psiko-pedagojik açı başta olmak üzere çocuğun zekası, kişiliğı ve büyüdüğü çevre ortamı hakkında önemli bilgiler veren bir yöntemdir (Yavuzer, 2019). Bu çalışmada da çocukların resim çizimleri, ebeveynlerden alınan Çocuk Bilgi Formu'ndaki bilgiler ve ebeveynlerle yapılan görüşmeler doğrultusunda incelenmiştir.

Çocukların her biri için ayrı dosya oluşturulmuş ve çocuklar hakkında bilgiler ve resimler sadece araştırmacının ulaşabileceğı şekilde klasörlenmiştir. Çocuklardan ve ebeveynlerden elde edilen bilgilerle, çocuğun yaşı, cinsiyeti, kardeş sayısı, doğum sırası, özel gereksinimli kardeşin tanısı, çocuğun özellikleri, ailenin özellikleri, çocuğun en sevdiği renk gibi bilgiler yazılmış, ardından her çocuğun üç resmi birbirleriyle de ilişkilendirilerek analiz edilmiştir.

Resim analizlerinde özellikle aile figürlerinin sayfadaki yeri, birbirlerine yakınlığı, aile figürlerinin sıralanması; yaş ve gelişim özellikleri dikkata alınarak figürlerdeki yer verilen ayrıntılar, eksik bırakılan öğeler ayrıntılı biçimde incelenmiştir. Ayrıca çocukların aile figürlerinin yanı sıra çizdikleri ev, ağaç, güneş, araba gibi figürler de incelenmiş ve bu doğrultuda bu bilgiler de analize dahil edilmiştir. Çocukların temalara ilişkin çizdikleri resimler göz önünde bulundurulmuş ve çocukların mutlu/mutsuz oldukları resimlerdeki duygularının nedenleri hem çocukların sözel ifadeleriyle hem de çizilen resimlerle elde edilmiştir.

Çocukların resim analizlerinden elde edilen verilerle temalar oluşturulmuş, ebeveynlerden alınan bilgilerle de temalar desteklenmiştir. Görüşmeler tamamlandıktan sonra ebeveynlerden alınan ses kayıtlarının tümü döküm haline getirilmiştir ve 69 sayfalık döküm elde edilmiştir. Ses kayıtlarından elde edilen verilere hiçbir ekleme ve çıkarma yapılmamıştır. Çalışmada, elde edilen verilerin analizinde Nivo12 programından yararlanılarak içerik analizi yapılmıştır. Bu süreçte katılımcı görüşleri kodlanmış ve kodlamalar temalar altında toplanmıştır. İçerik analizinde temel amaç, toplanan verileri açıklayabilecek kavramlara ve ilişkilere ulaşmaktır. Bir diğeri ifadeyle, birbirine benzeyen verileri belirli kavramlar ve temalar çerçevesinde bir araya getirmek

ve bunları okuyucunun anlayabileceği bir biçimde düzenleyerek yorumlamaktır. İçerik analizinde kodlanan veriler derin bir işlemde geçer. İçerik analiziyle yüzeysel olarak fark edilemeyen kavram ve temalar keşfedilebilir (Yıldırım ve Şimşek, 2018).

İçerik analizi dört aşamada gerçekleştirilir (Yıldırım ve Şimşek, 2018):

2.4.1. Verilerin kodlanması

İçerik analizinin ilk aşaması verilerin kodlanmasıdır. Araştırmacı, elde ettiği bilgileri inceleyerek, anlamlı bölümlere ayırır ve her bölümün kavramsal olarak ne ifade ettiğini bulmaya çalışır. Kendi içinde anlamlı bütün oluşturan bu bölümler, araştırmacı tarafından isimlendirilir yani kodlanır. Bu şekilde eldeki tüm veriler kodlanır ve birbiriyle aynı anlamda olan veriler aynı isimlere kodlanarak bir nevi gruplandırılır keşfedilebilir. Bu şekilde ebeveynlerden ve çocuklardan alınan tüm ifadeler, birbirleriyle benzer ifadelerle kodlanmıştır.

2.4.2. Temaların bulunması

Kodlanan verilerin kodlanması ve bu kodlara göre sınıflandırılması yeterli değildir. Ortaya çıkan kodların genel düzeyde altında toplanabileceği temalara ihtiyaç duyulmaktadır. Temaların bulunması için kodlar bir araya getirilir ve incelenir. Kodlar arasında ortak yönler bulunduğunda temalar oluşturulur. Bir diğer ifadeyle kodlamalar tematik olarak kategorileştirilir.

2.4.3. Verilerin kodlara ve temalara göre düzenlenmesi ve tanımlanması

Bu aşama ayrıntılı kodlanmış ve temalaştırılmış verilerin, okuyucunun anlayabileceği bir dille tanımlandığı, yorumlandığı ve açıklandığı aşamadır. Kodların ve temaların altında yer alan verilerin tanımlanması ve birbirleriyle ilişkili biçimde sunulması gerekmektedir.

2.4.4. Bulguların yorumlanması

Ayrıntılı biçimde tanımlanan ve sunulan bulguların araştırmacı tarafından yorumlanıp sonuçların çıkarıldığı aşamadır.

2.5. Kodlayıcılar Arası Güvenirlik

Araştırmacı, resimlerin analizi ve görüşmelerin analizi olmak üzere iki ayrı veri analizi süreci düzenlemiştir. Resimlerin analizi sürecinde hazırlanan kod ve temalar, resim analizi konusunda üç uzman tarafından incelenmiştir. Kod ve temaların güvenilirliğine ilişkin güvenirlilik analizi yapılmıştır. Resim analizinin kod ve temaları üzerinde farklılıklar tartışılmış ve tüm kod ve temalar üzerinde uzlaşa sağlanmıştır.

Görüşmelerin analizi sürecinde hazırlanan kod ve temalar araştırmacı dışında özel eğitim ve nitel araştırma konusunda bilgisi ve deneyimi olan iki öğretim elemanı ile paylaşmıştır. Kod ve temaların güvenilirliğine ilişkin güvenirlilik analizi yapılmıştır. Araştırmacının oluşturduğu verilerin üzerinde araştırmacı haricinde iki öğretim elemanı ile bir araya gelinmiş ve kod ve temalarda ortaya çıkan benzerlikler ve farklılıklar karşılaştırılmıştır. Bu çalışmada, kod ve temalar üzerinde farklılıklar tartışılmış ve tüm kod ve temalar üzerinde uzlaşa sağlanmıştır.

Kodlayıcılar arası güvenirlilik için; Miles ve Huberman (1994)'ın güvenirlilik formülü ($\text{Güvenirlilik} = \frac{\text{görüş birliği}}{\text{görüş birliği} + \text{görüş ayrılığı}} \times 100$) kullanılmıştır. Kodlayıcılar arası güvenirlilik oranının %80'in üzerinde çıkması, Miles ve Huberman (1994)'a göre araştırmanın güvenirliliği için yeterlidir.

3. BULGULAR VE YORUM

Bu bölümde, tipik gelişim gösteren kardeşlerin resim analizlerinden elde edilen bulgular ve ebeveynlerden görüşmeler yoluyla elde edilen bulgular, araştırmacı günlüğünde tutulan saha notları ile desteklenmiş, ardından tüm bulgular birbirleriyle ilişkilendirilerek açıklanmıştır.

3.1. Kardeşlerden Elde Edilen Bulgular

Tipik gelişim gösteren kardeşlerin yaptığı resimlerin analiz edilmesi sonucunda “Aile Dinamiği”, “Dışlama”, “Dışlanma”, “Kabul” ve “Kardeş Çatışmaları” olmak üzere beş ana temaya ulaşılmıştır. Aile Dinamiği temasında “Annenin Önemi”, “Babanın Önemi”, “Benmerkezci Tutum”, “Olumlu İletişim”, “İletişimsizlik ve Soyutlanma”; Dışlama temasında “Eksik ya da Farklı Çizme”, “En Son Çizme”, “Etiketleme” ve “Engel Koyma”; Dışlanma temasında “Kendisini Aileden En Uzak Çizme”, “Kendisini Babadan En Uzak Çizme” ve “Yalnızlık”; Kabul temasında “Ebeveyn Yakınlığı”, “Kardeş Yakınlığı” ve “Merkeze Alma”; Kardeş Çatışmaları temasında “Kardeş Kıskançlığı”, “Kardeş Şiddeti” ve “Kardeşler Arası Rekabet” alt temaları bulunmaktadır.

3.1.1. Aile dinamiği

Şekil 3.1. Aile dinamiği

Tipik gelişen kardeşlerin resimleri analiz edildiğinde Şekil 3.1’de görüldüğü üzere aile temasıyla ilgili olarak aile içi iletişim ve etkileşimlere ilişkin bilgiler verdikleri görülmektedir. Tipik gelişen çocukların çizdikleri resimlerde ilk olarak anne figürünü resmettikleri ve en sevdikleri renklerle anne figürünü boyadıkları görülmektedir. Anne figüründen sonra babanın aile içindeki öneminin resimlere yansıdığı söylenebilir. Ancak çocuklar resimlerinde ilk çizilen figür olarak anneye 10 resimde yer vermelerine rağmen; baba figürüne yalnızca üç resimde yer vermişlerdir. Babanın ilk figür olarak çizildiği resimler, tüm aile bireylerinin yaş ve boy sıralamasına göre sıralandığı resimler

olmaktadır. Çocukların resimlerinde ilk çizilen figürlere ilişkin önce kendilerini çizdikleri de görülmektedir. Kendilerini ilk olarak çizdikleri resimlerde de kendilerini en sevdikleri renge boyadıkları görülmektedir.

Tipik gelişen çocukların aile temalı resimlerinde aile içi olumlu iletişime yer verdikleri resimlerinde görülmektedir. Katılımcı çocuklar arasından yedisi mutlu oldukları aile resimlerinde doğum günü, bayram, tatil, piknik gibi özel günlerini resmetmişlerdir. Katılımcı çocuklar arasından 15'i aile bireylerinin kollarını iki yana açık resmederken, üçü kollarını eksik çizmiştir. 18 çocuğun 15'inin evinde olumlu iletişim varken, üç çocuğun aile içi iletişimde sıkıntılar yaşadıkları görülmektedir.

Katılımcılar arasından dört çocuk, çizdikleri resimlerde ev figürlerine yer vermiş; ancak çizdikleri ev figürlerine, kapı ve pencere gibi figürleri çizmemiştir. Bu figürlerin eksikliği, ailenin dış çevreden soyutlanmış olduğu bilgisini verebilmektedir.

Kardeşlerin yukarıda söz edilen konularda resmettikleri örnek resimler Resim 3.1, Resim 3.2 ve Resim 3.3'te yer almaktadır.

3.1.1.1. Olumlu iletişim

Resim 3.1. Olumlu iletişim

Çocuğun bilgileri: 4 numaralı katılımcı. Kız. 8 yıl 3 aylık. OSB'li kız kardeşi var.

Resmin hikayesi: “Babam kral olmuş, annem kraliçe, biz prenses olmuşuz.”

Çizim öncelik sırası: Annesi, babası, ablası, kendisi, kardeşi.

Figür konumlandırma sırası: Soldan sağa: Kardeşi, annesi, babası, ablası, kendisi.

Genel izlenim: Kollar ve eller çocuk çiziminde benlik gelişimi ve sosyal uyum ile ilişkilidirler, çevreye olan iletişim alanının göstergesidir. Bu resimde iki yana açık çizilmiş eller, ailedeki tüm bireylerin iletişime açık olduğunun ve uyumlu bir aile ortamı olduğunun göstergesi olabilmektedir.

Saha notları: Katılımcı çocuk kendisini “ailenin prensesi” olarak betimlemektedir. Ebeveyn ile yapılan görüşmelerde katılımcı çocuk “ailenin gurur tablosu” olarak görülmektedir.

3.1.1.2. Soyutlanma

Resim 3.2. Soyutlanma

Çocuğun bilgileri: 15 numaralı katılımcı. Erkek. 7 yıl 10 aylık. Hafif mental yetersizliğe sahip bir ablası var. Ablasının yetersizliği çocuklardan ve toplumdaki diğer insanlardan saklanmakta ve çocukların insanlarla iletişimi baba tarafından kontrol altında tutulmaktadır. Çocuklar yalnız başlarına dışarıda oyun oynayamamakta ve arkadaşlık kuramamaktadırlar.

Resmin hikayesi: “Ailemle birlikte evde oturuyoruz. 1. Katta oturuyoruz.”

Çizim öncelik sırası: Annesi, babası, ablası, kendisi, ev.

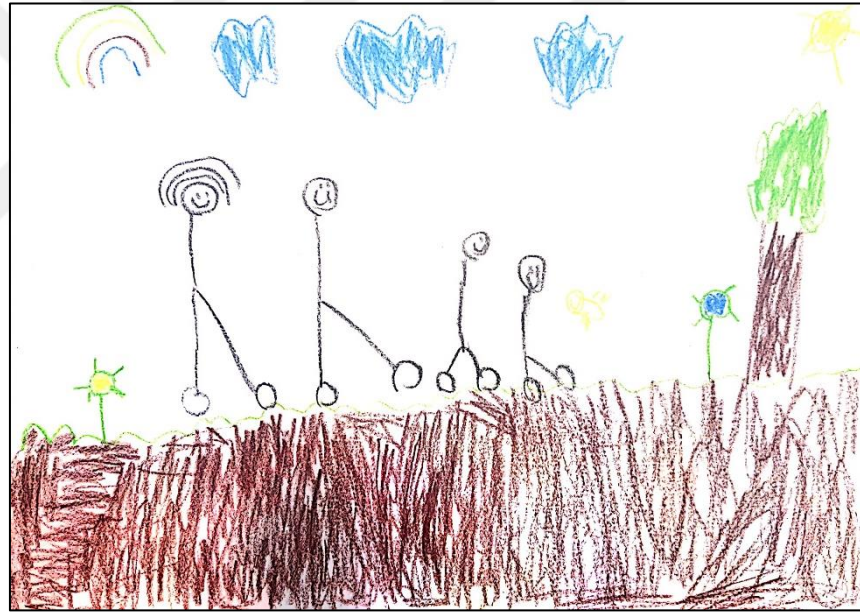
Figür konumlandırma sırası: Soldan sağa: Annesi, babası, ablası, kendisi.

Genel izlenim: Ev figüründe pencere, çatı, kapı gibi figürler çizilmesi beklenen figürler olmaktadır. Bu resimde ise dört katlı bir apartman olmasına rağmen hiçbir pencereye, kapıya yer verilmediği görülmektedir. Pencerele aile bireylerinin dış dünyayla iletişimini

yansıtabilmektedir. Pencereleer iletişime açık olmayla ilişkilidir. Ev resminde kapıların olmayışı, özellikle aile içerisinde kendini amada sıkıntı yaşama, duygularını ifade etmekte zorlanma anlamlarına; kapının olmayışı ise, dış dünyaya kapalı, kendi içine kapanmış, eşi dostu olmayan bir ev anlamına gelebilmektedir. Kabaca çizilmiş bir ev resmi genellikle çocuğun aile baskısı altında olduğunun ve özgürlüğünün kısıtlanmasının göstergesi olabilmektedir.

Saha notları: Görüşme yapılan baba, çocukların sadece birbirleriyle oynadıklarını ve pek fazla arkadaş kurmalarına fırsat vermediklerini, aşırı koruyucu bir aile figürü sergilediklerini ifade etmişlerdir. Tüm bu etmenler göz önünde bulundurulduğunda, çocuğun atısız, bacasız, pencere ve kapısız ev çizmesi şaşırtıcı değildir.

3.1.1.3. İletişimsizlik

Resim 3.3. İletişimsizlik

Çocuğun bilgileri: 10 numaralı katılımcı. Erkek. 8 yıl 4 aylık. DEHB'li bir abisi var. İletişim sınırlılığı var. Babası şu an alışmıyor.

Resmin hikayesi: "Ailecek kamp yapmaya gidiyoruz."

Çizim ncelik sırası: Annesi, babası, abisi, kendisi.

Figür konumlandırma sırası: Soldan sağa: Annesi, babası, abisi, kendisi.

Genel izlenim: Ellerin izilmemesi utangaçlığı, zgven eksikliğini, iletişim kurmada yetersizliği gösteriyor olabilir. Kollar g simgesi olduğu için, kolların çizilmemesi g ve kuvvet azlığını göstermektedir. Çocuğa göre ailenin gücünün yetmediği bir durum

veya aile içinde önemli derecede iletişim yetersizliği olabilir. Dışarıdaki iletişime kapalı bir aile yapısına sahip olan çocuklar, resimde kimsenin kollarını çizmeyerek saklı düşüncelerini dışarıya bu şekilde yansıtabilirler.

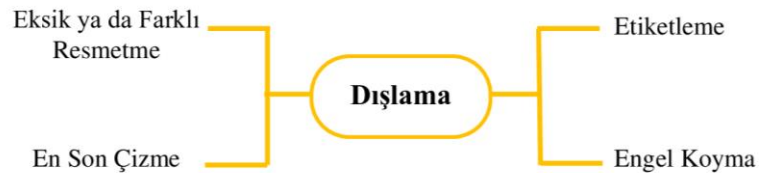
Saha notları: Katılımcı çocuk, araştırmacıyla görüşmeler boyunca yalnızca iki defa göz teması kurmuştur.

Tipik gelişen kardeşlerin aile dinamiği temasını destekleyen ebeveyn alıntıları Tablo 3.1’de yer almaktadır.

Tablo 3.1. *Tipik gelişen kardeşlerin aile dinamiği temasını destekleyen ebeveyn alıntıları*

Temalar	Ebeveynlerden Örnek Alıntılar	Katılımcı No
Olumlu İletişim	“... kitap okumayı çok seviyor. Ona kitap okurken çok iyi anlaşıyorlar.”	(KE4)
Soyutlanma	“...çok fazla sosyal çevreleri yok. Dışarıda oynuyorlardı ama biz çok korumacı bir aileyiz. Dışarıdaki tüm faaliyetlerinde özellikle ben yanlarında oluyordum. Bisiklet biniyorlarsa bile kendi başlarına bindirmiyorum. Ben mutlaka yanlarında oluyorum. Onlar ikisi oynuyor ben de onların yanında duruyorum.”	(KE15)
İletişimsizlik	“... ben onlara hiç müdahale etmiyorum. Ancak bir şeyleri kırarlarsa...”	(KE10)

3.1.2. Dışlama

Şekil 3.2. *Dışlama*

Tipik gelişen kardeşlerin resimleri analiz edildiğinde Şekil 3.2’de görüldüğü üzere aile temasıyla ilgili olarak özel gereksinimli kardeşlerini dışladıklarına ilişkin bilgiler verdikleri görülmektedir. Araştırmaya katılan 18 çocuktan 10’u, özel gereksinimli kardeşlerinin figürlerini eksik ya da diğer figürlerden farklı resmetmişlerdir. Çocuklar, özel gereksinimli kardeşlerinin ayaklarını, ağızlarını çizmemişler ya da kafalarını çok küçük çizmişlerdir. Kardeşlerden üçü, özel gereksinimli kardeşlerini yatar pozisyonda çizmişlerdir. Bu şekilde resmedilen özel gereksinimli kardeşlerin yetersizliklerinden

dolayı yürüyemedikleri görülmektedir. Araştırmaya katılan tipik gelişen kardeşlerden beşi, resimlerini tamamlamaya yakın bir zamanda kardeşlerini en son resmetmişlerdir. Kardeşlerden bazıları kâğıtta yer bulamayıp kâğıdın bir köşesine sıkıştırmayı tercih etmiştir. Diğer bulgulara bakıldığında, tipik gelişen kardeşlerin özel gereksinimli kardeşlerine etiketleme yaptıkları ve buna resimlerinde yer verdikleri görülmektedir. Araştırmaya katılan bir çocuk, kardeşinin resmini çizdiğinde figürün üzerine “Engelli” yazmıştır. Engel koyma alt temasında ise, tipik gelişen kardeşlerin özel gereksinimli kardeşleriyle aralarına bir nesne ya da kişiler çizdikleri görülmektedir. Katılımcılar arasından beş çocuk, özel gereksinimli kardeşiyle kendisini nesneler aracılığıyla ayırmıştır.

Kardeşlerin yukarıda söz edilen konularda resmettikleri örnek resimler Resim 3.4, Resim 3.5, Resim 3.6 ve Resim 3.7’de yer almaktadır.

3.1.2.1. Eksik ya da farklı resmetme

Resim 3.4. Eksik ya da farklı resmetme

Çocuğun bilgileri: 3 numaralı katılımcı. Erkek. 8 yıl 3 aylık. OSB’li bir kardeşe sahip.

Resmin hikayesi: “Babam, annem, ben ve kardeşim.”

Çizim öncelik sırası: Babası, annesi, kendisi, kardeşi.

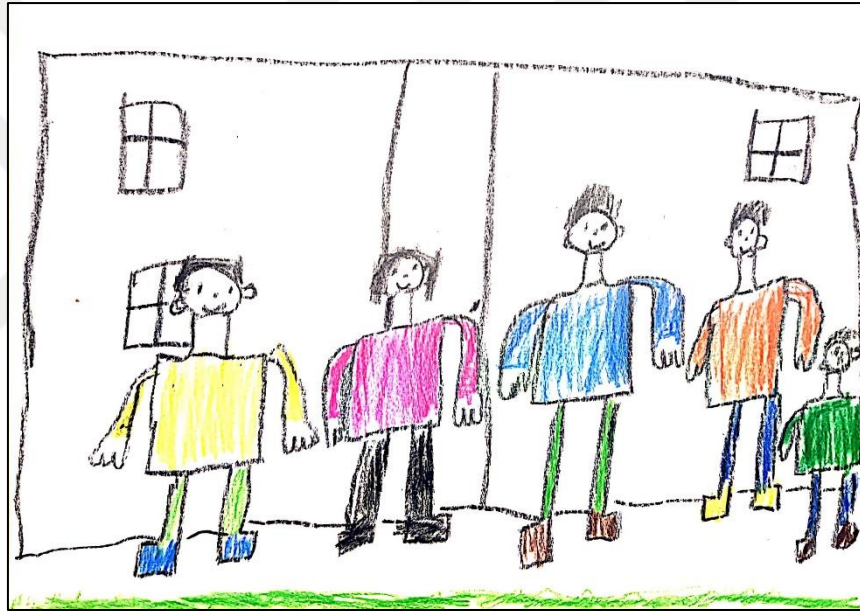
Figür konumlandırma sırası: Soldan sağa: Babası, annesi, kendisi, kardeşi.

Genel izlenim: Aile bireylerinden baba, anne ve kendisinde ayak çiziminin olması; ancak kardeşini resmettiği figürde ayak çizimine yer vermemesi oldukça ilgi çekicidir. Ayak

figürlerinin, çocukların hayatta kalma güçlerini temsil ettiği düşünülmektedir. Ayaklar ne kadar küçükse, çocukta o kadar güven duygusu eksiktir denilebilmektedir. Çocuğun kardeşinin ayağını çizmemesi, kardeşinin bağımsızlık duygusunun gelişmemiş olduğunu ve destek ihtiyacının fazla olduğunu düşünmesinden kaynaklanabilmektedir. Bir neden yokmuş gibi bırakılan eksik çizimler aslında bilinçli eksik bırakılan çizimler olabilmektedir.

Saha notları: Çizim esnasında çocuğun “Kardeşimi bizden biraz farklı çizdim. Çünkü canım öyle istedi.” açıklaması yapmıştır.

3.1.2.2. En son çizme

Resim 3.5. En son çizme

Çocuğun bilgileri: 18 numaralı katılımcı. Erkek. 8 yıl 1 aylık. En küçük kardeşi OSB'ye sahip.

Resmin hikayesi: “Ailem ve evimiz.”

Çizim öncelik sırası: Babası, annesi, abisi, kendisi, kardeşi.

Figür konumlandırma sırası: Soldan sağa: Babası, annesi, abisi, kendisi, kardeşi, ev.

Genel izlenim: Çocukların resimlerinde en son çizdikleri, bir köşeye sıkıştırdıkları ya da özensiz resmettikleri kişiler genellikle onlar için en az önem arz eden kişiler olabilmektedir. Aynı zamanda kardeşlerin bilerek birbirlerini resimlerde eksik bıraktıkları, unuttukları görülmekte; kardeşini çizmemiş olmasını açıklayamayacağı için resmine sonradan gönülsüz şekilde resmettikleri görülebilmektedir. Kardeşler arası

çatışmalar, kıskançlıklar resimlerinde yer vermemelerinin sebepleri olabilmektedir. Kardeşinin uzun yıllar sonra aileye katılması, onun gereksinimleri nedeniyle yaşam şartlarının değişmesi ve tipik gelişen kardeşin bundan gizlice rahatsız olması, kardeşini resminde “unutması” için geçerli sebepler olabilmektedir.

Saha notları: Aile bireylerini yaş sıralamasına göre sıralamıştır. Ardından resminin bittiğini ifade ederek kalemleri toplamıştır. Daha sonra “Kardeşimi unuttum” diyerek önce kâğıdın soluna sonra kâğıdın sağına sığıdırmaya çalışmış, üzerinde düşünmüş, en sonunda kâğıdın sağ tarafına kardeşinin figürünü sıkıştırmıştır.

3.1.2.3. Etiketleme

Resim 3.6. Etiketleme

Çocuğun bilgileri: 8 numaralı katılımcı. Erkek. 6 yıl 4 aylık. Cri du Chat sendromlu bir kardeşe sahip.

Resmin hikayesi: “Ailem.”

Çizim öncelik sırası: Kardeşi, kendisi, babası, annesi.

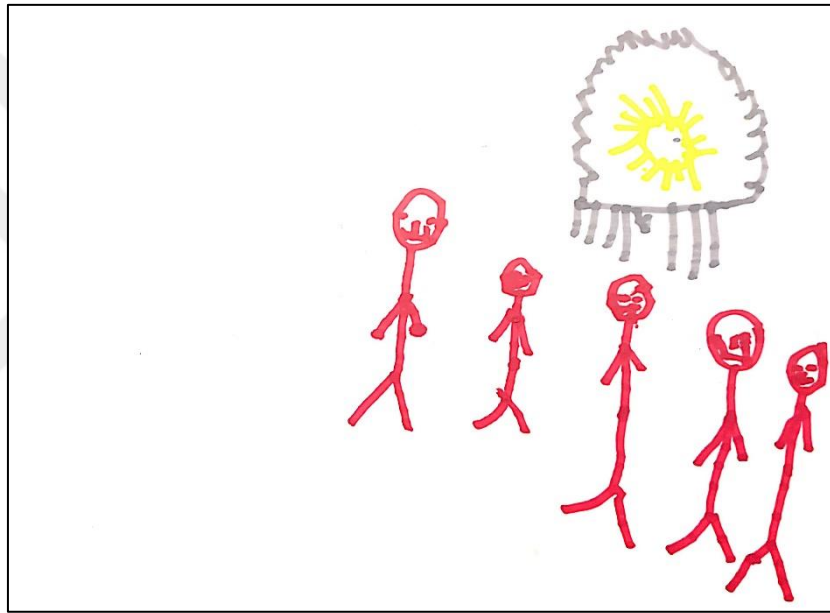
Figür konumlandırma sırası: Soldan sağa: Kardeşi, kendisi, babası, annesi.

Genel izlenim: Çocukların resimlerinde ilk çizilen kişilerin çocukların hayatlarında en önemli kişiler olduğu düşünülmektedir. Genelde hayatlarını yönlendiren, büyük bir etkiye sahip olan kişilerin, dolayısıyla da ilk çizilen figürlerin anne ya da baba olduğu görülmektedir. Bu resimde ilk çizilen figür kardeş figürüdür. Ayrıca figürler incelendiğinde, kardeş figürünün küçük çizildiği görülmektedir. Evin en küçük bireyinin

kardeş oluşunu vurgulamak amacıyla kardeşin küçük çizildiği düşünülmektedir. Bu resimde tüm figürlerin üzerine isimler yazılırken kardeş figürünün üzerine “engelli” etiketi yazılmıştır. Çocuğun kardeşini resminde ilk figür olarak çizmesi ve etiketlemesinin nedeni, kardeşinin özel gereksinimli oluşunun hayatlarının odak noktasının olması şeklinde yorumlanabilmektedir.

Saha notları: Tipik gelişen çocuk resmini çizerken araştırmacıya “Şimdi kardeşimi çiziyorum, o engelli.” ifadesini kullanmıştır.

3.1.2.4. Engel koyma

Resim 3.7. Engel koyma

Çocuğun bilgileri: 17 numaralı katılımcı. Erkek. 4 yıl 11 aylık. Orta mental yetersizliği ve görme yetersizliği bulunan bir abiye sahip.

Resmin hikayesi: “Yağmur yağdığı için mutsuz oluyorum.”

Çizim öncelik sırası: Araştırmacı, kendisi, annesi, babası, abisi.

Figür konumlandırma sırası: Soldan sağa: Araştırmacı, kendisi, annesi, babası, abisi.

Genel izlenim: Resimde araştırmacıyı, kendisini, annesini, babasını ve abisini resmetmiştir. Diğer çizdiği iki resimde de abi kâğıdın en ucuna, kendisinden en uzağa resmedilmiştir. Bunun nedeni, abiyle arasındaki iletişim kopukluğu ve uzak durma ihtiyacının bir yansıması olabilmektedir. Tipik gelişen kardeşin, abisinden gelen şiddetten kaçınmak için abisiyle arasına anne ve baba figürünü resmettiği düşünülmektedir. Abi ile babanın birbirlerine yakın çizildiği görülmektedir. Araştırmaya katılan ebeveyn, problem

davranışları önlemek için anne ya da baba tarafından abinin sürekli kontrol altında tutulduğunu ifade etmiştir. Abinin babaya bu denli yakın çizilmesinin nedeni, resimde abiyi kontrol altında tutmak olarak yorumlanabilmektedir.

Güneş figürünün çocuklar için anneyi, bulut figürünün ise kardeşleri yansıttığı düşünülmektedir. Güneşin bulut tarafından engellenmesi, abinin annesiyle ilişkisine engel oluşunun bir yansıması olabilmektedir. Çizimde yer alan bulutlar, genellikle, diğer aile bireylerini temsil etmektedir. Bulutlardan biri güneşin önünü kapatmış ise, aile üyelerinden biri çocuk ile anne arasına girmiş anlamına geldiği düşünülmektedir. Bu, kavgacı bir baba olabileceği gibi, annenin ilgisini üzerine çeken bir kardeşi de temsil ediyor olabilir. Bu resimde abisiyle yoğun çatışmalar yaşayan çocuğun, gri bulutları abisinin yerine koyduğu söylenebilmektedir.

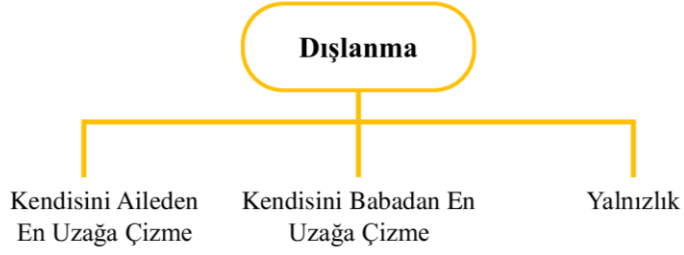
Saha notları: Araştırmacı çizim bitiminde, “Güneş birine benzeseydi kime benzerdi?” diye sormuş ve karşılığında “Annem...” yanıtını almıştır. Çocuğun, güneş figürünü anne figürüyle eşleştirdiği görülmektedir.

Tipik gelişen kardeşlerin dışlama temasını destekleyen ebeveyn alıntıları Tablo 3.2’de yer almaktadır.

Tablo 3.2. *Tipik gelişen kardeşlerin dışlama temasını destekleyen ebeveyn alıntıları*

Temalar	Ebeveynlerden Örnek Alıntılar	Katılımcı No
Eksik ya da Farklı Resmetme	“...“Neden anlamıyor beni? Neden söylediğimi yapmıyor?” gibi. Onun bir arkadaşı var. ÖGÇ yaşlarında bir kardeşi var. O çok uslu, o onun dediğini yapıyor. ÖGÇ dinlemediği zaman, neden beni dinlemiyor? Onun rahatsızlığının getirdiği bir durum olduğunu ayırt edemedi...”	(KE3)
En Son Çizme	“...’nın konuşmaması ana etken. Çünkü “Abi” dese, elinden tutsa, iletişimleri daha iyi düzgün olacak belki de. Ama konuşma olmadığı için de sözel olarak iletişimleri yok. O bağlamda işte biraz soğuklar.”	(KE18)
Etiketleme	“Minibüste bir kadın, “Ay maşallah, sen kaç yaşındasın?” dedi. İşte söyledi. “Kardeşin var mı?” diye sordu, işte “Var, engelli...” Halbuki kadın kardeşin var mı dedi, bizimki “Var, engelli...” dedi direkt. Adını bile söylemedi...”	(KE8)
Engel Koyma	“...Sinir krizine girdiğinde, ondan çok etkileniyor. Kapıyı örtüyor, sonra kapıyı açıyor, “Abi seni hiç sevmiyorum” diyor, kapıyı tekrar kapatıyor. Büyüdükçe olumsuz etkileniyor.”	(KE17)

3.1.3. Dışlanma

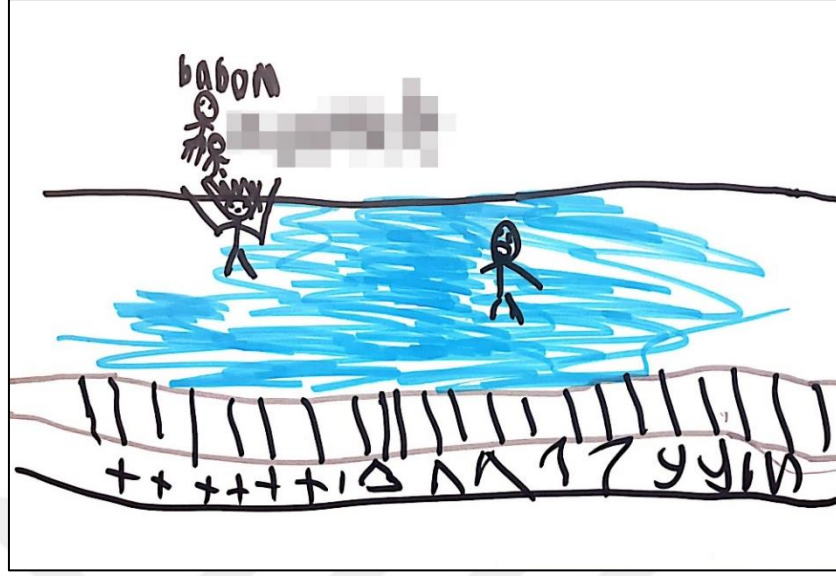

Şekil 3.3. Dışlanma

Tipik gelişen kardeşlerin resimleri analiz edildiğinde Şekil 3'te görüldüğü üzere dışlanma temasına ilişkin bilgiler verildiği görülmektedir. Dışlanma temasında tipik gelişen bazı kardeşler, tüm aile bireylerini sayfanın bir tarafına resmederken, kendilerini sayfanın bir ucuna resmetmiştir. Tipik gelişen kardeşlerin, kendilerini babadan en uzağa resmetmelerinin nedeni, aile içinde babanın otoriter tutuma sahip olması ve bundan etkilenmeleri olarak yorumlanabilmektedir. Çocukların ailedeki otoriter figürü, en büyük figür ve ilk çizilen figür olarak resmettikleri düşünülmektedir. Araştırmada, yedi çocuk otorite figürü olarak babasını resmederken, yalnızca bir çocuk annesini otoriter figür olarak resmetmiştir. Dışlanma temasının bir diğer alt teması olan yalnızlık temasında, tipik gelişen kardeşler mutsuzluk temalı resimlerinde kendilerini yalnız resmetmişlerdir.

Kardeşlerin yukarıda söz edilen konularda resmettikleri örnek resimler Resim 3.8, Resim 3.9 ve Resim 3.10'da yer almaktadır.

3.1.3.1. Kendisini aileden en uzağa çizme

Resim 3.8. Kendisini en uzağa resmetme

Çocuğun bilgileri: 8 numaralı katılımcı. Erkek. 6 yıl 4 aylık. Cri du Chat sendromlu bir kardeşe sahip.

Resmin hikayesi: “Babam ve annem kardeşimi tutarken ben boğuluyordum.”

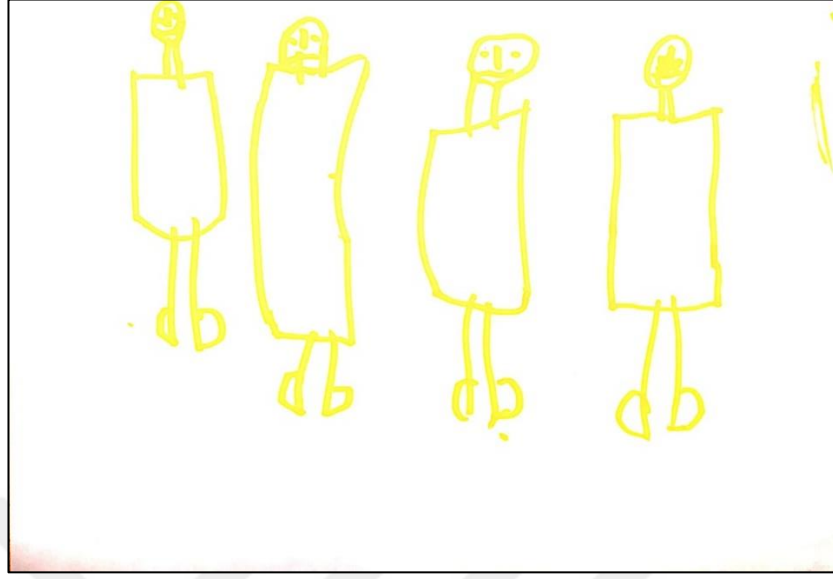
Çizim öncelik sırası: Babası, kardeşi, annesi, kendisi.

Figür konumlandırma sırası: Soldan sağa: Babası, kardeşi, annesi, kendisi.

Genel izlenim: Havuzun kenarında anne ve baba kardeşini oynatırken, kendisini yalnız, mutsuz ve suyun altında, boğulurken resmetmiştir. Kendisini aile bireylerinden oldukça uzakta çizmiştir. Kardeşinin özel gereksinimi nedeniyle anne ve babayı hep kardeşinin yanına, onunla temastayken çizmiştir. Çocuğun, kardeşinin bağımlılık derecesinin farkında olup kendisinin ihmal edilmesini resmettiği düşünülebilmektedir.

Saha notları: Araştırmacı resim çizimleri bittikten sonra ebeveynlerle görüşmüş ve resimdeki hikâyenin doğruluğunu sormuştur. İki ebeveyn de hikâyenin böyle olmadığını, çocuğun dikkatsizliği yüzünden havuza düştüğünü ve babasının onu hemen çıkardığını, o esnada kardeşinin ortamda bile olmadığını ifade etmişlerdir.

3.1.3.2. Kendisini babadan en uzağa çizme

Resim 3.9. Kendisini babadan en uzağa çizme

Çocuk bilgileri: 5 numaralı katılımcı. Erkek. 4 yıl 9 aylık. Down Sendromlu bir abiye sahip.

Resmin hikayesi: “Babam bana kızınca çok üzülüyorum.”

Çizim öncelik sırası: Babası, abisi, annesi, kendisi.

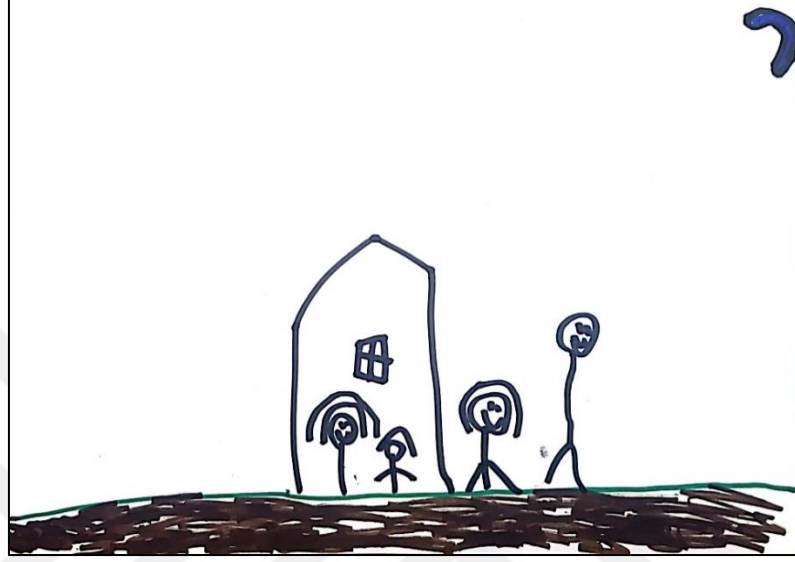
Figür konumlandırma sırası: Sağdan sola: Babası, abisi, annesi, kendisi.

Genel izlenim: Çizim sırasına bakıldığında, önce kâğıdın sağ kısmına baba figürü çizilmiştir. Çizim sırası sağdan sola doğru gitmektedir. Babanın yanına kendisini çizdiğini söyleyip “Vazgeçtim, bu abim” demiştir. Onun yanındaki figüre, “Şimdi kendimi çiziyorum” demiş ve sonra “Yok bu annem” demiştir. Kendisini de en son çizmiştir. Çizim sırasında yaşanan bu kararsızlığın sebebinin temelinde, kızgın babaya resimde bile en uzak olma isteğinin yattığı söylenebilir. Kendisinin babaya en uzak, abisinin en yakın olmasının sebebi olarak, aile içinde kardeşler arası rekabetten kaynaklandığı veya aile içinde kardeşler arası cezalandırmada adaletsizlik duygusunun yaşandığı söylenebilir. Abi kardeşine göre daha fazla hoş görülüyor veya kardeşi bunun böyle olduğunu düşünüyorsa, abisini babasının önüne atmakta bir sakınca görmediği düşünülmektedir. Ayrıca figürlerin hiçbirinde kol çiziminin olmaması aile içi iletişim sıkıntıları hakkında ipuçları verebilmektedir.

Saha notları: Katılımcı çocuk, araştırmacı evlerine gittiğinde özel gereksinimli kardeşiyle olan konuşmaları sonlandırıp araştırmacının dikkatini kendisine çekmeye çalışmıştır.

Kardeşi kıskançlığının temsili olabilen bu davranışa ek olarak, evdeki baba otoritesinin varlığı annenin söylemleri ile desteklenmiştir.

3.1.3.3. *Yalnızlık*

Resim 3.10. *Yalnızlık*

Çocuğun bilgileri: 10 numaralı katılımcı. Erkek. 8 yıl 4 aylık. DEHB’li bir abisi var. İletişim sınırlılığı var. Babası şu an çalışmıyor.

Resmin hikayesi: “Abim ve annem evde. Ben dışardayım. Kimse benimle oynamıyor.”

Çizim öncelik sırası: Ev, annesi, abisi, kendisi, babası.

Figür konumlandırma sırası: Soldan sağa: Annesi, abisi, kendisi, babası.

Genel izlenim: Çocuğun bu resminde mutsuzluğunu gösterdiği görülmektedir. Mutsuz evlerin genellikle bacası, kapısı; önünde ağacı ve çiçekleri olmamaktadır. Huzursuz bir aile yaşantısına sahip olan çocuklar genellikle evi bacasız ve küçük; evin pencerelerini de küçük ve demirli resmetmektedirler. Küçük ve demirli pencerelerin dışa kapalı oluşu ve yabancıya güvenilmediğini sembolize ettiği düşünülmektedir. Evin kapısının olmayışı, evin dış dünyaya kapalı, kendi içine kapanmış bir evi yansıtabilmektedir. Resimlerde de figürlere kol çizilmemesi, aile bireylerinin içe dönük yapısıyla örtüşmektedir.

Çocuk, aile bireylerini evin içinde ve evin dışında olarak ikiye ayırmıştır. Anne ve abisi evin içinde kalırken, kendisini evin dışına resmetmiştir. Sonra “Babam da burada” diyerek babasını yanına çizmiştir. Aile bireyleri arasına figürler çizilmesi, birbirlerinden ayrılması iletişim ve etkileşim kopukluğu anlamına gelebilmektedir.

Bu resimde güneş yerine ay figürünün resmedilmesi, çocuğun anne ile arasında iletişim kopukluğu olduğunun ifadesi olabilirken; abinin ev içinde, kendisinin ev dışında resmedilmesi, çocuğun abi ile yakın ilişki içinde bulunamadığının temsili olabilmektedir. Saha notları: Katılımcı çocuk, araştırmacıyla görüşmeler boyunca yalnızca iki defa göz teması kurmuştur.

Tipik gelişen kardeşlerin dışlanma temasını destekleyen ebeveyn alıntıları Tablo 3.3'te yer almaktadır.

Tablo 3.3. *Tipik gelişen kardeşlerin dışlanma temasını destekleyen ebeveyn alıntıları*

Temalar	Ebeveynlerden Örnek Alıntılar	Katılımcı No
Kendisini Aileden En Uzağa Resmetme	“...Ben TGÇ'nin ziyan olup gittiğinin çok farkındayım. ... TGÇ benim kanayan yaram. Gerçekten çok üzülüyorum ona. Keşke böyle bir kardeşi olmasaydı. Gerçekten. Onun hayatını elinden çalmışım gibi hissediyorum. ... Çok üzüyor beni gerçekten. Böyle boynu bükülüyor. Diyorum ki, “Bu ay kardeşinin çok ihtiyacı var. Bir dahaki ay senin istediğini alayım” diyorum...”	(KE8)
Kendisini Babadan En Uzağa Resmetme	“...Babamız biraz daha otoriter bu konularda. İkisi de benden hiç korkmuyorlar. TGÇ bazen bana vurma davranışında bulunuyor. Ama baba buna izin vermiyor. Bugün “Yeter, öldüreceksiniz artık beni” dedim. “Sen değil, babam ölsün” diyor. Niye dedim. “Çünkü babam kızıyor bize” diyor...”	(KE16)
Yalnızlık	“...Mesela ÖGÇ bir yere bir şey koyuyor. TGÇ ellediği zaman ÖGÇ hemen saldırıveriyor... TGÇ alışı zaten artık. Biliyor abisinin onunla oyun oynamadığını...”	(KE7)

3.1.4. Kabul

Şekil 3.4. *Kabul*

Tipik gelişen kardeşlerin resimleri analiz edildiğinde Şekil 3.3'te görüldüğü üzere kabul temasına ilişkin bilgiler verildiği görülmektedir. Tipik gelişen kardeşler, özel gereksinimli kardeşlerinden küçük olsalar bile, özel gereksinimli kardeşlerini anne ya da babanın yanına resmetmişlerdir. Katılımcılar arasından sadece bir çocuk kendisini annesiyle, bir çocuk da babasıyla yakın temasta çizerken; üç çocuk toplam beş resimde

özel gereksinimli kardeşini anne ile yakın temastayken çizmişlerdir. Katılımcılar arasından beş çocuk toplam yedi resimde özel gereksinimli kardeşlerini aile bireylerinin ortasına çizmiştir. Resimler incelendiğinde, tipik gelişim gösteren kardeşler, figür sıralamasında özel gereksinimli kardeşlerini aile bireylerinin tam ortasına yerleştirmişlerdir. Bu sıralama, özel gereksinimli kardeşin tüm aile bireyleri tarafından korunması gerektiğinin belirtisi olarak yorumlanabilir.

Kabul temasının bir diğer alt teması olan kardeş yakınlığı temasına bakıldığında, tipik gelişen kardeşlerin resimlerinde özel gereksinimli kardeşleriyle bir paylaşımda bulundukları, figür sıralamalarında kardeşlerini yakında veya temas halinde resmetmişlerdir. Katılımcı çocuklardan dokuzu toplam 16 resminde kardeşinin figürüyle kendi figürünü yakın resmetmiştir. Kardeşlerin ilişkilerinin sıcaklığı ve birbirlerine yakınlığı resimlerine yansımıştır.

Tipik gelişen kardeşlerden üçü, aile bireylerinin sıralamasında yaş ve boy sıralamasını takip ettiklerinde önce babayı; sekizi karışık bir sıralamayı takip ettiklerinde önce anneyi, dördü önce özel gereksinimli kardeşi resmetmişlerdir. Çocuklar çizim sıralamasında hayatlarında en büyük etkiye sahip figürleri ilk olarak resmetmektedirler. Çocuklar resimlerinde en çok anne figürlerine yer verip ikinci olarak özel gereksinimli kardeşlerini resmetmişlerdir. Özel gereksinimli kardeşlerin tipik gelişen kardeşlerin hayatlarındaki etkisi resimlerden görülmektedir.

Kardeşlerin yukarıda söz edilen konularda resmettikleri örnek resimler Resim 3.11, Resim 3.12 ve Resim 3.13'te; bu bulguları destekleyici ebeveyn alıntıları Tablo 3.4'te yer almaktadır.

3.1.4.1. Ebeveyn yakınlığı

Resim 3.11. Ebeveyn yakınlığı

Çocuğun bilgileri: 8 numaralı katılımcı. Erkek. 6 yıl 4 aylık. Cri du Chat sendromlu bir kardeşe sahip.

Resmin hikayesi: “Annem ve babam kardeşimi suyun altında oynatıyor. Ben de yüzüyorum.”

Çizim öncelik sırası: Kendisi, kardeşi, annesi, babası.

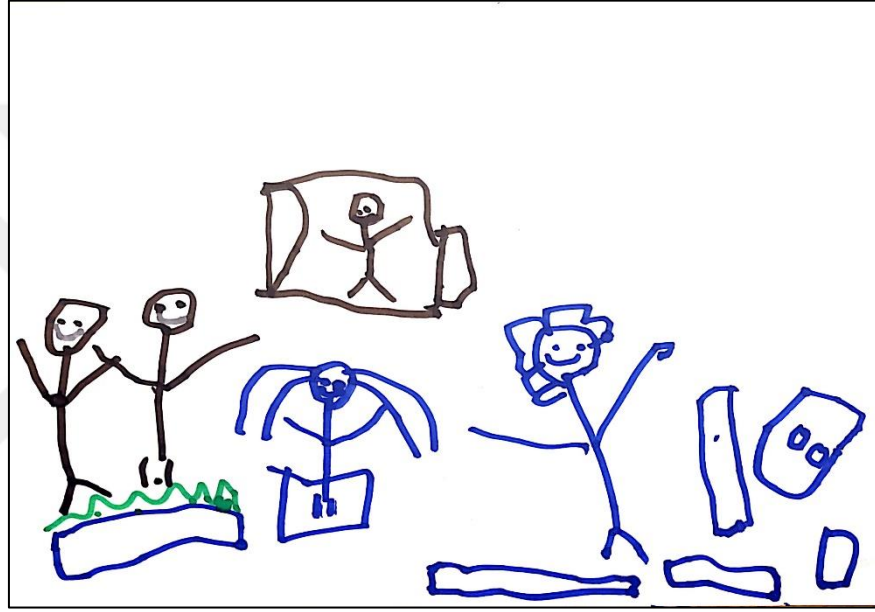
Figür konumlandırma sırası: Soldan sağa: Babası, annesi, kardeşi, kendisi.

Genel izlenim: Oldukça renkli ve özenle resmedilen bu resimde, mutlu olduğu bir anın resmini yapan tipik gelişen kardeşin, babasını, annesini ve kardeşini birbirlerine yakın çizdiği görülmektedir. Özel gereksinimli kardeş resmin tam ortasında, yatar pozisyonda çizilmiştir. Etrafındaki kırmızı halka can simidi olarak resmedilmiştir. Yatar pozisyonda çizilen figürler edilgenlik simgesi olabilmektedir. Güçsüzlüğü, yetersizliği temsil etmektedir. Anne ve baba, kardeşin yanında resmedilmiştir. Hatta anne ile kardeşin küçük bir teması bulunmaktadır. Resimlerinde birbirleri arasında temas bulunan figürler gerçek hayatta da birbirleriyle sıkça vakit geçiren kişileri temsil edebilmektedir. Bu resimde kardeşinin bağımlılık düzeyinin yüksek olması sebebiyle kardeş, anne ve babasına yakın çizilmiş, herkes onunla ilgilenmektedir. Mutlu olduğu resimde ailesiyle birlikte olan çocuğun resminde, ebeveynlerinin kardeşinin yetersizliği nedeniyle onunla ilgilenmeleri gerektiğini kabul ettiği yorumu yapılabilmektedir. Ancak kardeşinin yetersizliği

nedeniyle, hayatlarının odak noktasının kardeşi olduğunun farkında olduğu ve bu durumu en mutlu olduğu resmine bile yansıttığı düşünülmektedir.

Saha notları: Çizim sırasında tipik gelişen kardeş, önce kendisini suyun içinde resmetmiştir. Ardından can simidi içinde yüzen kardeşini ve kardeşinin yanına annesiyle babasını resmetmiştir. Resimde kardeşiyle anne babasının yakınlığı bilinçli yapılmış bir seçim olduğu düşünülmektedir.

3.1.4.2. Kardeş yakınlığı

Resim 3.12. Kardeş yakınlığı

Çocuğun bilgileri: 9 numaralı katılımcı. Kız. 4 yıl 5 aylık. Serebral Palsi tanılı bir ablaya sahip.

Resmin hikayesi: “Babam bahçede iş yapıyor. Annem balkondan bize bakıyor. Ben arkadaşım ile oynuyorum. Ablam evde yatıyor çünkü babamla yürüyüşten geldi.”

Çizim öncelik sırası: Babası, annesi, kendisi, arkadaşı, ablası.

Figür konumlandırma sırası: Soldan sağa: Arkadaşı ve kendisi, annesi, babası. Yukarıda yatan figür: Ablası.

Genel izlenim: Bu resimde kâğıdın ortasında resmedilen abla figürü dikkat çekmektedir. Ailesiyle ve arkadaşıyla mutlu olduğu bir resmi resmederken, orada olmadığı halde ablasını da resmetmiştir. Abla yataкта yatar şekilde çizilmiştir. Yatar pozisyonda çizilen figürlerin edilgenliği simgelediği düşünülmektedir. Güçsüzlüğü, yetersizliği temsil etmektedir. Ancak resme bakıldığında, yine de abla kardeşin yanına resmedilmiştir.

Çocuğun her durumda ablasını yanında istediği düşünülmektedir. Durumu ne olursa olsun kardeşin ona karşı büyük kabul gösterdiği görülmektedir. Ablasını kâğıdın orta yerine çizmesi, ablasının hayatının odak noktasında olduğunun ifadesi olup aralarındaki iyi ilişkiyi temsil ettiği düşünülmektedir.

Saha notları: Tipik gelişen kardeş, çizim esnasında ablasına kendi bardağından su içirmiş, iki kere de elinden tutup annesinin yanına götürmüştür.

3.1.4.3. Merkeze alma

Resim 3.13. Merkeze alma

Çocuğun bilgileri: 1 numaralı katılımcı. Kız. 6 yıl 11 aylık. Down Sendromlu bir abiye sahip.

Resmin hikayesi: “Annem, abişim, babam, ben, kafesin içinde kedim Sarman. Hep birlikte Sarman’ı veteriner kliniğine götürüyoruz.”

Çizim öncelik sırası: Ev, annesi, abisi, babası, kendisi, kedisi.

Figür konumlandırma sırası: Soldan sağa: Annesi, abisi, babası, kendisi.

Genel izlenim: Bu resimde figürlerin çizim sıralamasında karışık sıra izlenmiştir. Katılımcı çocuk tüm resimlerinde abi figürünü anne ve babanın ortasına çizmiştir. Ayrıca katılımcı çocuk anne, baba ve kendisinin ayakları varken; abisinin ayaklarını resmetmemiştir. Ayak figürlerinin, çocukların hayatta kalma güçlerini temsil ettiği düşünülmektedir. Büyük ayaklar gücün, bağımsızlığın simgesi; resimde ayağa yer verilmemesi o figürün başka bireye yönelik bağımlılık düzeyinin yüksek olduğunu ifade

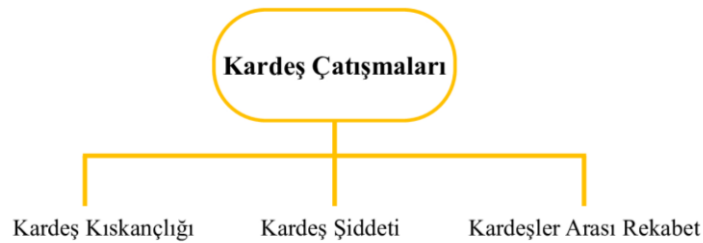
edebilmektedir. Özel gereksinimli kardeşe sahip olan çocukların resimlerinde, kardeşlerini anne babalarının yanına, ortasına veya el ele tutuşur şekilde çizmesi, normal yaşantılarında da anne babanın kardeşlerine ilişkin yoğun ilgisinin farkında olduğunun göstergesi sayılabilir. Abinin konumlandığı yer ve eksik bırakılan ayak figüründen yola çıkıldığında dikkat çeken tema, “Abi korunmalı, aile bireyleri etrafını sarmalı, çünkü o bizden farklı” alt temasıdır. Çocuk bunu dile getirmese bile bilinçaltında içselleştirip resmine bu durumu yansıttığı düşünülmektedir.

Tipik gelişen kardeşlerin kabul temasını destekleyen ebeveyn alıntıları Tablo 3.4’te yer almaktadır.

Tablo 3.4. *Tipik gelişen kardeşlerin kabul temasını destekleyen ebeveyn alıntıları*

Temalar	Ebeveynlerden Örnek Alıntılar	Katılımcı No
Ebeveyn Yakınlığı	“...Çünkü biz ÖGÇ ile çok fazla vakit geçiriyoruz. Mecburum yani. Ve eğitimlere götürüyorum, oraya götürüyorum, buraya götürüyorum. Her şeyin ÖGÇ’ye göre yapıldığının çok farkında. Hep yanında olmak zorunda olduğumuzun çok farkında...”	(KE8)
Kardeş Yakınlığı	“...Abisiyle TGÇ saklambaç oynarlar evin içinde. Baktılar ÖGÇ orada tek kalmış ya. Hemen TGÇ koşarak gelir. “Ablamı da sakla.” Elinden tutarlar hadi diye. Kim saklanıyorsa, yanına ÖGÇ’yi de alıp saklıyor. O da çok farkında. Çılgık çılgığa, çok mutlu oluyor...Ya da biri yiyecek bir şey veriyse, alıyor ablasına da getiriyor. Boyu yetmese bile sandalyenin üzerine çıkıyor, ablasının ağzına koyuyor...”	(KE9)
Merkeze Alma	“...Bir yere gittiğimiz zaman bizden önce o abisini hemen kendi radarına alıyor, koruma alanına alıyor. Abim nerede, abim nereye gitti?...”	(KE1)

3.1.5. Kardeş çatışmaları

Şekil 3.5. *Kardeş çatışmaları*

Tipik gelişen kardeşlerin resimleri analiz edildiğinde Şekil 5’te görüldüğü üzere aile temasıyla ilgili olarak kardeş çatışmalarına ilişkin bilgiler verdikleri görülmektedir.

Tipik gelişen çocuklar resimlerinde oldukça kardeş kıskançlığına ilişkin bilgiler vermişlerdir. Katılımcı ebeveynlerden dokuzu, tipik gelişen kardeşlerin özel gereksinimli kardeşlerini kıskandıklarını dile getirmişlerdir. Kardeş kıskançlığı, çocukların resimlerinde özel gereksinimli kardeşi eksik çizme, çirkin çizme, oldukça küçük çizme ya da hiç çizmeme şeklinde ifade edildiği görülmektedir.

Araştırmaya katılan tipik gelişen kardeşlerden dördü, mutsuzluk temalı resimlerinde kardeş şiddetine yer vermişlerdir. Mutsuz olmalarının sebebi olarak, kardeşlerin şiddetinin yanı sıra kardeşlerinin varlığının da mutsuzluk ve çatışma sebebi olduğunu ifade etmişler, resimlerine yansıtmışlardır. Araştırmaya katılan sekiz ebeveyn, özel gereksinimli kardeşlerin tipik gelişen kardeşlere şiddet gösterdiklerini ve bunun ilişkilerini olumsuz etkilediğini ifade etmişlerdir.

Kardeşler arası rekabet alt temasında ise, kardeşlerden dördünün toplam sekiz resimde, özel gereksinimli kardeşlerinden yaşça küçük olmalarına rağmen, kendilerini kardeşlerinden figür olarak büyük çizdikleri görülmektedir. Resimlerde kardeşleri eksik, küçük ve farklı resmetmek, kardeşler arası rekabetin ifadesi olduğu düşünülmektedir.

Kardeşlerin yukarıda söz edilen konularda resmettikleri örnek resimler Resim 3.14, Resim 3.15 ve Resim 3.16'da yer almaktadır.

3.1.5.1. Kardeş kıskançlığı

Resim 3.14. Kardeş kıskançlığı

Çocuğun bilgileri: 4 numaralı katılımcı. Kız. 8 yıl 3 aylık. OSB'li kız kardeşi var.

Resmin hikayesi: “Yerde yatan kardeşim. Yeni doğmuş. Herkes onunla ilgilendiği için ben ağlıyorum.”

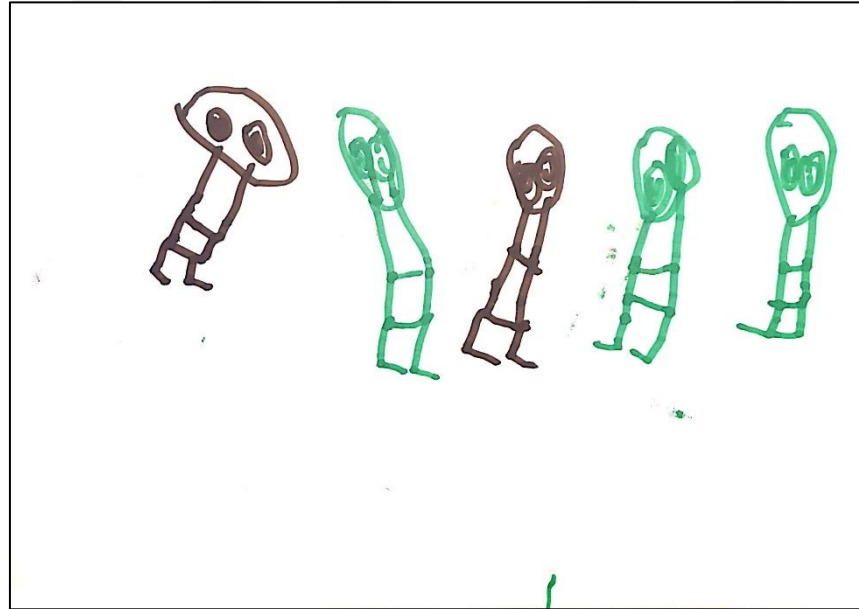
Çizim öncelik sırası: Annesi, ablası, babası, kardeşi, kendisi.

Figür konumlandırma sırası: Soldan sağa: Annesi, ablası, babası, kendisi. Yerde yatan bebek: Kardeşi.

Genel izlenim: Bu resimde, özel gereksinimli kardeşin 6 yaşında olmasına rağmen kundaklı bebek şeklinde çizildiği görülmektedir. Çocuğun kardeşini bebek şeklinde resmetmesi, kardeşini küçük (aşağı) görme amacı taşımaktadır. Kendisinin diğerlerinden daha uzak çizilip onlara bakarak ağlaması, diğer aile bireylerinin mutlu çizilmesi kardeş kıskançlığının varlığıyla ilişkilendirilmektedir.

Saha notları: Çocuk resim çizmeden önce uzunca düşünüp “Annem üzgün olduğunda üzgün olurum.” demiştir. Daha sonra aklındaki fikri söylemeden, “Vazgeçtim, başka bir şey çizeceğim.” demiştir. Resmini bitirdiğinde katılımcı çocuk, kardeşi doğduğu zaman, “evin en küçük prensesi kardeşi olduğu için” üzüldüğünü ifade etmiştir.

3.1.5.2. Kardeş şiddeti

Resim 3.15. Kardeş şiddeti

Çocuğun bilgileri: 13 numaralı katılımcı. Erkek. 5 yıl 7 aylık. Down Sendromlu bir abiye sahip.

Resmin hikayesi: “Abim vurduğu için ağlıyorum.”

Çizim Öncelik Sırası: Kendisi, annesi, babası, ablası, abisi.

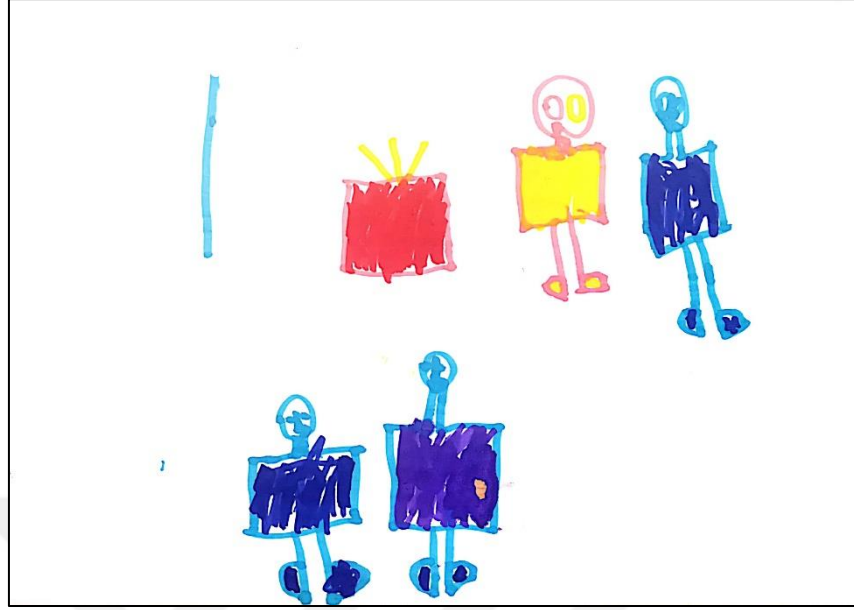
Figür konumlandırma sırası: Soldan sağa: Abisi, kendisi, ablası, babası, annesi.

Genel izlenim: İnsan figürlerinde gözler oldukça büyük resmedilmiş, ağız çizilmemiştir. Büyük gözlerin tedirginliğin, kaygının ve yardım ihtiyacının belirtisi olduğu düşünülmektedir. İçi boş göz resimleri ise, genellikle iletişim yetersizliğine, çevreye karşı ilgisizliğe ve içe dönüklüğe işaretir. Ağız, çocuklar için en önemli organlardan biridir. Ağzın olmayışı, duygularını dile getirmede sıkıntı, dile getirmeyi istememe veya duygularını ifade edememe gibi anlamlara sahip olabilmektedir. İnsan figürlerinin hiçbirine kol çizilmemiştir. Büyük gözler, ağzın yokluğu, kolların eksikliği çocuğun iletişim probleminin varlığı hakkında tutarlılık göstermektedir.

Bu resimde abi, resmi çizen çocuktan küçük olarak resmedilmiştir. Çocuk kendisini ağlarken çizmiş, bunu vurgulamak istemiştir. Çocukların resimlerinde vurgulamak istedikleri durumları abartarak çizdikleri görülmektedir. Abi, gerçek hayatta kardeşine sürekli şiddet uygulamaktadır. Resmine bunu yansıtmamasının yanı sıra, kendisi ağlarken “hiçbir şey yapmayan ve söylemeyen” aile bireylerini de kolsuz ve ağızsız resmetmiştir. Tüm figürlerdeki kolların ve ağzın eksikliğinin, çocuğun kendi figüründeki akan göz yaşlarının, çocuğun aile içinde maruz kaldığı ihmalin ve yoğun bir şekilde hissettiği yardım ihtiyacının bir yansıması olduğu düşünülebilmektedir.

Saha notları: Annenin ifadesine göre, aile bireyleri, ortanca çocuğun özel gereksinimi nedeniyle kardeşini çok ezdiğinin, ona şiddet uyguladığının farkındadır ancak aile bireyleri bu konuda bir şey yapmadıklarını da ifade etmekteledir. Ayrıca anne, en büyük çocuğunun ergen, ortanca çocuğunun da özel gereksinimli olduğundan dolayı onlara bir şey yapmadığını, tüm sinirini en küçük tipik gelişen kardeşten çıkardığını ifade etmiştir.

3.1.5.3. Kardeşler arası rekabet

Resim 3.16. Kardeşler arası rekabet

Çocuğun bilgileri: 5 numaralı katılımcı. Erkek. 4 yıl 9 aylık. Down Sendromlu bir abiye sahip.

Resmin hikayesi: “Kırmızı kare kutu annemin hediyesi. Onun annem, yanındaki babam.”
Alttaki figürlerden en soldaki “abim, yanındaki ben. Anneme toka alacağım zaman mutlu olurum.”

Genel izlenim: Özel gereksinimli kardeşinden yaşça küçük olmasına rağmen, kendisini figür olarak uzun ve büyük resmetmiştir. Resimlerde kardeşleri eksik, küçük ve farklı resmetmek, kardeşler arası rekabetin ifadesi olabilmektedir. Ayrıca katılımcı diğer resimlerinde de, özel gereksinimli kardeşinin yüzünü aile bireylerinden daha farklı renkle resmetmiştir.

Bu resimde dikkati çeken en önemli nokta ellerin çizilmemesidir. Ellerin çizilmemesi güvensizliği, çevresindeki insanlarla yaşadığı uyum problemini simgelediği düşünülmektedir. Kollar güç simgesidir ve kolların çizilmemesi güç ve kuvvet azlığını temsil edebilmektedir.

Saha notları: Abisinin figürünü çizerken kendisini çizdiğini ifade etmiştir. Ancak figür bittikten sonra “Yok bu abim olsun.” demiş ve yanına daha uzun ve daha büyük figür çizmiş, “İşte bu benim.” demiştir.

Tipik gelişen kardeşlerin kardeş çatışmaları temasını destekleyen ebeveyn alıntıları Tablo 3.5’te yer almaktadır.

Tablo 3.5. *Tipik gelişen kardeşlerin kardeş çatışmaları temasını destekleyen ebeveyn alıntıları*

Temalar	Ebeveynlerden Örnek Alıntılar	Katılımcı No
Kardeş Kıskançlığı	“Kıskançlık konusu biraz da bizim suçumuz. Bizim sorunumuz. Onu dışlamış gibi oluyoruz. Şimdi ÖGÇ’yi sevdiğimiz zaman onu da... O diyor, “Beni bir tarafa koyun, abiyi de bir tarafa koyun. İkimizi de sevin.” Biz de o anda onu düşünemiyoruz. ÖGÇ’yi seviyoruz, onu bırakıyoruz. Çocuk akli işte. O da öyle biraz oluyor. O bizim suçumuz. Bazen ÖGÇ’ye şey yapıyorum, “Ayyy ne kadar tatlısın sen...” TGÇ “Anne ben tatlı değil miyim?” diyor. Ya oğlum sen de tatlısın ama dur...”	(KE13)
Kardeş Şiddeti	“ÖGÇ’nin davranış bozukluğu çok fazla. Takıntıları çok fazla. Onlarla baş etmek çok zor. Hiç olmadık bir anda sinir krizi geliyor. Birden kendine zarar vermeye başlıyor, ona zarar veriyor. Mesela bugün TGÇ yerde yatıyordu, oyuncaklarıyla oynuyordu. Geldi tekme vurdu kafasına.”	(KE17)
Kardeşler Arası Rekabet	“TGÇ’nin onu koruma hissi artıyor. “Anne düşecek. Anne git dikkat et ona. Anne bak bıraktı. Anne yanlış yapıyor. Tehlikeli işler yapıyor.” Evde de bazen banyoya girdiği zaman, “Anne koş, abim banyoya girdi.” Bu tür koruma refleksleri çıkıyor. Bir abilik şeyleri de yapıyor. Bütün olumsuz değerler ama yaşları da çok yakın olduğu için şu an birbirlerine rakipler...”	(KE)

3.2. Ebeveynlerden Elde Edilen Bulgular

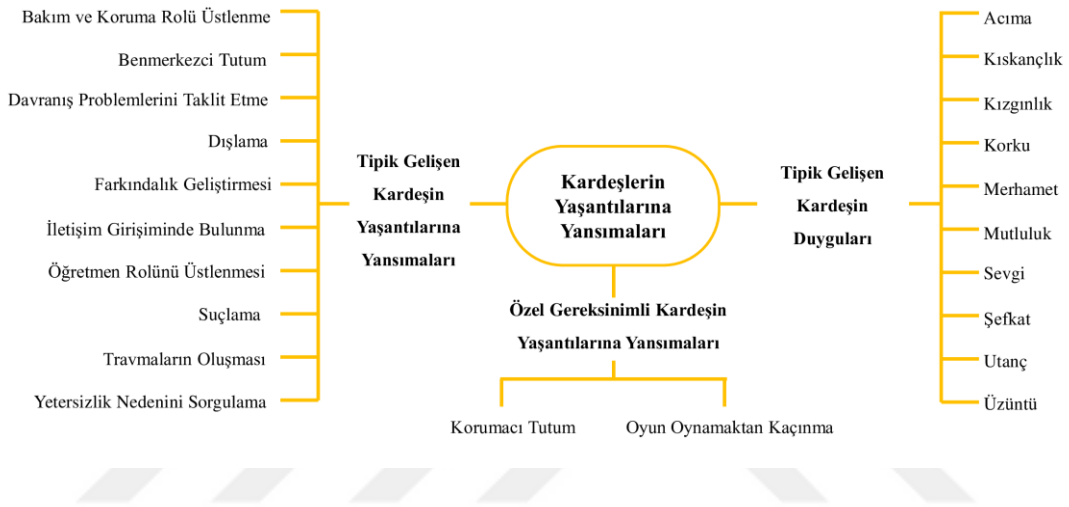
Ebeveynlerle gerçekleştirilen yarı yapılandırılmış görüşmeler sonucunda tipik gelişen kardeşlerin resim analizlerinden elde edilen bulgulara destekleyici bulgular elde edilmiştir. Bunun yanı sıra, resim analizinde yer almayan ancak ebeveynlerin ifadelerinde kardeşlik ilişkisini yansıtan önemli bulgularla üç ana tema oluşturmuştur.

Tipik gelişim gösteren ve özel gereksinimli çocuğa sahip ebeveynlerle yapılan görüşmeler doğrultusunda “Kardeşlerin Yaşantılarına Yansımaları”, “Kardeşlik İlişkisinin Aile Yaşantısına Yansımaları”, “Kardeşlik İlişkisine Yönelik Metaforlar” olmak üzere üç ana temaya ulaşılmıştır.

Kardeşlerin Yaşantılarına Yansımaları temasında “Tipik Gelişen Kardeşlerin Yaşantılarına Yansımaları”, “Özel Gereksinimli Kardeşlerin Yaşantılarına Yansımaları”, “Tipik Gelişen Kardeşin Duyguları” olmak üzere üç alt tema oluşmaktadır. Özel Gereksinimli Kardeşin Yaşantısı alt temasında “Korumacı Tutum” ve “Oyun Oynamaktan Kaçınma” alt temaları; Tipik Gelişen Kardeşin Yaşantısına Yansımaları temasında “Bakım ve Kontrolü Üstlenme”, “Benmerkezci Yaklaşım”, “Davranış Problemlerini Taklit Etme”, “Dışlama”, “Farkındalık Geliştirmesi”, “İletişim Girişiminde Bulunma”, “Öğretmen Rolünü Üstlenmesi”, “Suçlama”, “Travmaların Oluşması”, “Yetersizlik Nedenini Sorgulama”; Tipik Gelişen Kardeşin Duyguları alt temasında

“Acıma”, “Kıskançlık”, “Kızgınlık”, “Korku”, “Merhamet”, “Mutluluk”, “Sevgi”, “Utanç”, “Üzüntü” alt temaları oluşturulmuştur. Ebeveynlerin kardeşlik ilişkisine ilişkin metaforları “Anne ile Çocuk”, “Arkadaş”, “Bir Elin Beş Parmağı”, “Bir Elmanın İki Yarısı”, “Ebruli”, “Etle Tırnak”, “Gece ile Gündüz”, “Kedi ile Köpek”, “Kedi ve Kuş”, “Kopmayacak Bir Bağ”, “Okyanus” ve “Rakip” alt başlıklarını oluşturmuştur.

3.2.1. Kardeşlerin yaşantılarına yansımaları

Şekil 3.6. Kardeşlerin yaşantılarına yansımaları

Ebeveynlerle yapılan görüşmeler sonucunda, kardeşlerin yaşantılarına yansımaları ebeveyn bakış açısıyla ele alınmıştır. Bu bağlamda, ailedeki kardeşlik ilişkisinin kardeşlik yaşantılarına yansımaları “Tipik Gelişen Kardeşin Yaşantılarına Yansımaları”, “Özel Gereksinimli Kardeşin Yaşantılarına Yansımaları” ve “Tipik Gelişen Kardeşin Duyguları” olmak üzere üç temada açıklanmıştır.

Tipik gelişen kardeşlerin özel gereksinimli kardeşleriyle olan ilişkilerinin birbirlerinin yaşantılarına yönelik yansımaları Şekil 3.6’da verilmiştir.

3.2.1.1. Tipik gelişen kardeşin yaşantılarına yansımaları

Ebeveynlerle gerçekleştirilen görüşmeler sonucunda tipik gelişen kardeşlerin özel gereksinimli kardeşlerine yönelik bakım ve koruma rolünü üstlendikleri, öğretmen rolünü üstlendikleri, farkındalık geliştirdikleri, kardeşlerinin davranış problemlerini taklit ettikleri, iletişim girişiminde bulundukları, suçlamalarda bulundukları, travmaların olduğu, benmerkezci yaklaşıtları ifade edilmiştir. Araştırmaya katılan kardeşlerden

yalnızca dördünün özel gereksinimli kardeşlerinden büyük olup 14'ünün özel gereksinimli kardeşlerinden küçük olmasına rağmen, araştırmamızda küçük yaş kardeşlerin de aile içinde bakım ve sorumluluğu üstlendiği görülmektedir. Ebeveynlerinden bazıları kardeşlerini koruma rolünü cinsiyet özellikleriyle ilişkilendirerek dayattıklarını ifade etmişlerdir. Ebeveynlerden bazıları ise, özel gereksinimli kardeşlere hiçbir sorumluluk vermeyip beklentide olmamalarına rağmen tipik gelişen kardeşlerin özel gereksinimli kardeşlerinin bakımlarına yardım ettiklerini, eğitimlerinde aktif rol alma girişimlerinde bulunduklarını, evde ve sosyal çevrede koruma davranışlarını gösterdiklerini ifade etmişlerdir. Ebeveynler tipik gelişen kardeşlerin iletişim ve oyun girişimlerinin büyük çoğunluğunun tipik gelişim gösteren kardeşlerden geldiğini, kardeşler arası oyun etkileşimlerini sonlandırma girişimlerinin özel gereksinimli kardeşlerden geldiğini ifade etmişlerdir. Araştırmaya katılan 18 tipik gelişen kardeşten 11'inin özel gereksinimli kardeşlerine yönelik oyun girişiminde bulundukları ancak bu oyun davetlerinden yedisinin karşılık bulduğu ebeveynler tarafından ifade edilen önemli bulgulardan biridir. Ayrıca bu bulguya ek olarak araştırmaya konu edilen 18 özel gereksinimli kardeşten yalnızca ikisinin tipik gelişen kardeşlerine oyun girişiminde bulunduğu da göze çarpan bir diğer önemli bulgudur.

Tipik gelişen kardeşlerin özel gereksinimli kardeşlerine ilişkin problem davranışlarını sorguladıkları, anlaşılabilir düzeydeyse kabul ettikleri, kardeşlerinin bireysel özelliklerine saygı gösterdikleri ve topluma ilişkin farkındalık geliştirdikleri ebeveynler tarafından ifade edilmiştir. İletişim sınırlılığı olan özel gereksinimli kardeşlerin toplum tarafından anlaşılabilir olması için onların sözel rehberliğini üstlendikleri de ifade edilmektedir. Ayrıca tipik gelişen kardeşlerin özel gereksinimli kardeşlerine ilişkin tutumlarının her zaman olumlu olmadığını ve yaşları dolayısıyla benmerkezci davranışlar sergiledikleri de araştırmanın bulguları arasındadır.

Kardeşlerin yetersizlik nedenini sorgulayan ancak anlaşılabilir düzeyde bulmayan tipik gelişen kardeşlerin ise, özel gereksinimli kardeşlerine yönelik dışlama ve suçlama davranışlarında bulundukları, kardeşlerinin davranış problemlerini taklit ettikleri kardeşlerin eğitim süreçlerinden dolayı travmalar oluşturdıkları ebeveynler tarafından ifade edilmiştir. Tipik gelişen kardeşlerin özel gereksinimli kardeşlerini dışlama davranışlarının temelinde, özel gereksinimli kardeşlerin problem davranışları başta yer alırken, aynı zamanda kardeşin eğitim ve tedavi masrafları nedeniyle eğlence aktivitelerinden zaman ve maddi kaynaklar açısından sınırlandırılmaları, ebeveyn

ilgisinin büyük ölçüde kardeşlerin üzerinde olmaları gibi sebepler sunulmaktadır. Ebeveynler çocuklarına ilişkin gerçekleştiremeyecekleri aktiviteleri, özel gereksinimli kardeşlerinin ihtiyaçlarını sebep göstererek açıkladıkları, bundan dolayı kardeşlerde suçlamaların olduğu da göze çarpan bulgular arasındadır.

Ebeveynlerin yukarıda söz edilen konularda ifade ettikleri örnek alıntılar Tablo 3.6’da yer almaktadır.

Tablo 3.6. Ebeveynlerin tipik gelişen kardeşin yaşantılarına yansımaları temasından örnek alıntılar

Temalar	Ebeveynlerden Örnek Alıntılar	Katılımcı No
Bakım ve Koruma Rolünü Üstlenme	“...Parkta bir olay olsun, abisinin yanında bir kalabalık olsun, “Anneee... gideyim ben bi abimin yanına. Bir şey oluyor sanki abime. Bir bakayım bi napıyorlar abime. Ben bi abimi getireyim oradan...” gibi koruyucu tavırları bile var...”	(KE11)
Benmerkezci Yaklaşım	“...oyuncak alacak, diyor ben; etkinlik yapacaklar, diyor önce ben; oyun başlatacağız, önce ben. Benlik duygusu, yani bu yaşta zaten ağır basıyormuş ama benlik duygusu her şeyin önüne geçiyor...”	(KE5)
Davranış Problemlerini Taklit Etme	“...Bazen o da aynı şekilde bana o tepkiyi vermeye çalışıyor. Taklit etmeye çalışıyor. Bağırarak, bir şey olmadığı zaman yaptırma çalışıyor. Aynı onun gibi oyuncağını fırlatıyor...”	(KE17)
Dışlama	“Bazen istemiyor bile. Gürültü yapıyor diye. Mesela bir yere gideceğiz. ÖGÇ’den dolayı gidemeyince kızıyor. Mesela hafta sonu evdeyiz, pandemiden önce. Alışveriş merkezine gideceğiz. ÖGÇ durmuyor, yürümüyor. “ÖGÇ’yi ne yapacağız oğlum?” diyorum, “Üfffff” yapıyor. Eve köpek almak istiyor, ÖGÇ’nin alerjisi var. “Ablamı verelim, eve köpek alalım” dedi geçenlerde. Ablasını satacakmışız, köpek alacakmışız...”	(KE16)
Farkındalık Geliştirmesi	“...Ama bizim burada payımız büyük, niye o dernek faaliyetlerinde mesela her şeyin içindeydi. Konferanslara geldi, bir yerlere geldi. Her şeye şahit oldu. TGÇ’nin son 3 yıldır bütün gündemi, engelliler, engellilik, dernek faaliyetleri...”	(KE8)
İletişim Girişiminde Bulunma	“...Yani, “Bana baksana. Benimle konuşsana. Benimle oynasana.” Yalnız bırakmaz asla...”	(KE6)
Öğretmen Rolünü Üstlenmesi	“...Geçen abisiyle ders çalışırken, kendisi de bizden öğrendiklerini, o özel eğitim metotlarını, kendisi uygulamaya çalışıyor. Tahtada çizgi çalışması yapıyoruz biz. TGÇ geldi, “Bak abi şöyle yapacaksın, dik çiziceksin. Şöyle çiz, böyle çiz.” ÖGÇ de onun sözünü dinliyor”	(KE1)

Tablo 3.6. (Devam) *Ebeveynlerin tipik gelişen kardeşin yaşantılarına yansımaları temasından örnek alıntılar*

Suçlama	“...TGÇ’nin ÖGÇ’ye karşı kıskançlığı yok ama bir şey görsün abim yaptı der. Suçu ona atar. Suçlama var ona karşı...”	(KE14)
Travmaların Oluşması	“...TGÇ o zamanlar 2-3 yaşındaydı. Şehir dışından çocuklar geliyordu pandemiden önce, tedavi olmak için. Evimizde ağırliyorduk. Hele bir çocuk geldi, burun kemiği yok. Yüzünde delik var. Dudak yarık. Yemin ederim mutfak masasının altından çıkmadı 2 gün. Uyumak bile istemedi. Çok uzun süre de atamadı üzerinden. Adını unutmadı hala. “Onlar gelmeyecek di mi?” diyor. Çok korktu. “O kız gelmeyecek değil mi? O gelecekse ben dedemlerde kalayım” diyor. “Ben gelmeyeyim, ben durmayayım yanınızda, o kız gelmesin” diyor...”	(KE8)
Yetersizlik Nedenini Sorgulama	“...Sadece “Anne abim neden böyle? Niye böyle yapıyor?” diyor. Yani o “Biraz geç öğreniyor” diyorum, “E öğrensin artık” diyor...”	(KE5)

3.2.1.2. Özel gereksinimli kardeşlerin yaşantılarına yansımaları

Ebeveynlerle yapılan görüşmeler doğrultusunda ailedeki özel gereksinimli kardeşlerin, oyun girişiminde bulunmaktan kaçındıkları ve kardeşine yönelik korumacı tutum sergiledikleri görülmektedir. Araştırmaya katılan ebeveynlerden yedisi, özel gereksinimli kardeşlerin tipik gelişen kardeşlerini koruma davranışında bulunduklarını belirtmişlerdir. Araştırmada özel gereksinimli kardeşlerden dördünün, tipik gelişen kardeşlerinden oyun girişimi gelse dahi oyun oynamaktan kaçındıkları ifade edilmiştir.

Ebeveynlerin yukarıda söz edilen konularda ifade ettikleri örnek alıntılar Tablo 3.7’de yer almaktadır.

Tablo 3.7. *Ebeveynlerin özel gereksinimli kardeşin yaşantılarına yansımaları temasından örnek alıntılar*

Temalar	Ebeveynlerden Örnek Alıntılar	Katılımcı No
Korumacı Tutum	“...mesela şu an, 3,5-4 yaşındaki kuzenleri var. Beraber vakit geçiriyorlar, çok hareketli. O mesela TGÇ ile oynarken, diyelim ki fiziksel güç uyguluyor. Vuruyor, itiyor. ÖGÇ hemen tepki gösteriyor, müdahale ediyor. Hemen kardeşini koruyor. Bunu yapamazsın diyor. Parmağını sallayarak “hımmmm” diyor, kızıyor veya ittiriyor, ayırmaya çalışıyor. ÖGÇ’de de var, kardeşine karşı koruma...”	(KE1)
Oyun Oynamaktan Kaçınma	“...Çoğu zaman ÖGÇ’ye yaklaştığı zaman ÖGÇ izin vermez. ÖGÇ pek oynamak istemiyor. İtiyor, odadan çıkarıyor. Saçlarından çekiyor...”	(KE7)

3.2.1.3. Tipik gelişen kardeşlerin duyguları

Ebeveynlerle yapılan görüşmelerde tipik gelişen kardeşlerin özel gereksinimli kardeşleriyle yaşadıkları ilişkilere karşılık hissettikleri duygular ebeveynlerin bakış açısıyla ele alınmıştır. Tipik gelişen kardeşlerin duyguları “Acıma”, “Kıskançlık”, “Kızgınlık”, “Korku”, “Merhamet”, “Mutluluk”, “Sevgi”, “Utanç”, “Şefkat”, “Utanç”, “Üzüntü” alt temalarıyla açıklanmıştır. Kardeşlerin yaşadıkları duyguların en fazla kıskançlık alt temasında toplandığı, ardından sırasıyla sevgi, utanç, üzüntü ve korku duygularının hissedildiği ifade edilmiştir. Ebeveynlerin kıskançlık alt temasına ilişkin yaptıkları açıklamalarda, tipik gelişen kardeşlerden 11’inin tipik gelişen kardeşini kıskandığı ifade edilmiştir. Ancak bu bulguya ek olarak yedi ebeveyn, özel gereksinimli çocuklarına öncelik vermek zorunda kaldıklarını ifade ederlerken, yedi ebeveyn den üçü özel gereksinimli kardeşlere kıyamadıkları için kardeşler arasında ayırım yaptıklarını ifade etmişlerdir.

Ebeveynlerin yukarıda söz edilen konularda ifade ettikleri örnek alıntılar Tablo 3.8’de yer almaktadır.

Tablo 3.8. Ebeveynlerin tipik gelişen kardeşin duyguları temasından örnek alıntılar

Temalar	Ebeveynlerden Örnek Alıntılar	Katılımcı No
Acıma	“...Acıyor bence ÖGÇ’ye. Çok merhametli. Önceden eve hoca geldiğinde, seans sırasında ÖGÇ ağlarken görüyordu hep. Biz içerde oluyorduk genelde. Ben de ağlıyordum tabi bir yandan, ÖGÇ ağladıkça. “Anne geçecek” derdi. ÖGÇ’nin yanına giderdi, “Zeyme geçcek Zeyme. Dayan Zeyme. İyi olacaksın Zeyme” Kendi emziğini ÖGÇ’nin ağzına sokmaya çalışırdı. Sussun, ağlamasın diye...”	(KE8)
Kıskançlık	“...O hep şey yapıyor. “Ailem benimle daha çok değil de, ÖGÇ ile ilgileniyor” diyor ve bunu da hissettiriyor bize. Üzülüyor, ağlıyor, “Beni de sevin” diyor. Çok değişik. Ben bu psikolojiyi hiç anlamadım yani. Ne yapsak yaranamıyoruz...”	(KE5)
Kızgınlık	“...Hani abisine de diyor ki, “Gel bana yardım et. Sen de bana yardım et.” O an orada bazen şey yapıyor. Yardım istediği zaman. O da yapmayınca o zaman kızıyor. Çünkü bazen kendi de şey yapamıyor. “Abi sen de yapsaydın!” diyebiliyor. Böyle oyun oynamak istiyor. “Abi gel oynayalım işte”...	(KE2)
Korku	“...Bazen ÖGÇ kendine zarar verdiği zaman, şey diyor. Şehir dışında benim annem var. Çalışma saatlerimiz çakıştığı zaman ÖGÇ’yi oraya gönderiyoruz birkaç günlüğüne. “Anne abimi evde istemiyorum. Anneanneye gönderelim” diyor. Aynı ortamda bile bulunmayı istemiyor. Arada orada kalıyor. Aynı evde bile kalmak istemiyor...”	(KE17)

Tablo 3.8. (Devam) *Ebeveynlerin tipik gelişen kardeşin duyguları temasından örnek alıntılar*

Merhamet	“... Çok merhametli ÖĞÇ’ye karşı. Çünkü ÖĞÇ bir ısıyor. Bizi de ısıyor zaman zaman. Böyle etimiz kopuyor. Gerçekten kopuyor. TGÇ’yi defalarca ısırdı. Bir kere vurmadı kardeşine. Normalde o ısırdığı anda, başka bir çocuk olsa parçalaması lazım. Öyle bir an geliyor ki, ben bile ısırdığı zaman, keşke eli dolduracak bir yetişkin olsa da tokatlasam diyorum. Öyle bir öfke geliyor insana. Çok kötü ısıyor çünkü. TGÇ’nin tek verdiği tepki “Nedeeen!” diyor, ağlamaya başlıyor. Ona asla vurmuyor. İttirmiyor. Kaktırmıyor. Ya böyle çocuğu gibi onun. Çocuğuymuş gibi. Sanki ona muhtaçmış gibi, kardeşile ilgileniyor...”	(KE8)
Mutluluk	“Genelde birlikte maç yapıyorlar. Playstation oynuyorlar. Top oynuyorlar. TGÇ “Abi oynayalım mı?” diyor ya da ÖĞÇ “Kardeşim playstation oynayalım, maç yapalım mı beraber? Sen ES-ES ol...” O zaman çok mutlular...”	(KE11)
Sevgi	“...Normal kardeş ilişkisi. Mesela ÖĞÇ, TGÇ’yi çok sever. O olmadığı zaman arar. TGÇ de onu çok sever. Sarılır, öper. Sabah kalkıp yanına yatar ablasının...”	(KE16)
Utanc	“...Hepsini sonuna kadar yaşıyor bütün duyguları ve çok etkileniyor. “Çok eziğim ben yaaa... Benim kardeşim engelli...” ona benzer şeyler söyledi...”	(KE8)
Üzüntü	“...TGÇ, ÖĞÇ’nin elinden tutuyor. ÖĞÇ atmak istiyor ama TGÇ, ablasının elinden tutuyor, ona attırıyor. Yapamadığı zaman, “Annecim, ablam yapamıyor” diyor. Onun üzüntüsünü yaşıyor. 4 yaşındaki çocuk çok çok farkında...”	(KE9)

3.2.2. Kardeşlik ilişkisinin aile yaşantısına yansımaları

Şekil 3.7. *Kardeşlik ilişkisinin aile yaşantısına yansımaları*

Ebeveynlerle yapılan görüşmeler sonucunda, kardeşler arası ilişkinin aile yaşantısına birtakım yansımaları olduğu bulgusuna ulaşılmıştır. Kardeşlerin aile yaşantısına yansımaları Şekil 3.7’de görüldüğü üzere “Aile İçi Psikolojik Durum” ve “Rol ve Sorumluluklar” alt temalarına ayrılmıştır. Aile içi psikolojik durum alt temasında “İyi Oluş Hali” ve “Stres ve Tükenmişlik Yaşama” alt başlıklarına yer verilmiştir. “Rol ve

Sorumluluklar” alt temasında “Hak Savunuculuğu Yapma”, “Kardeşlere Rol Model Olma”, “Tipik Gelişen Çocuğa Sorumluluk Verme”, “Yetersizlik Durumunu Örnekleme” gibi alt başlıklara yer verilmiştir.

3.2.2.1. Aile içi psikolojik durum

İyi oluş alt başlığına bakıldığında, kardeşler arasında sıcak ve pozitif bir ilişki olduğunda, bunun aile yaşamına ve ebeveynler arasındaki ilişkiyi etkilediği ebeveynler tarafından ifade edilmektedir. Stres ve tükenmişlik alt başlığında ise, kardeşler arasında yaşanan çatışmaların, aile içi iletişimi zorladığı ve zaman zaman ebeveynler arasında da çatışmalara yol açtığı ifade edilmiştir. Bununla beraber, ebeveynlerin özel gereksinimli kardeşlerin problem davranışları nedeniyle aşırı korumacı; eğitim ve ihtiyaçları nedeniyle aşırı ilgili yaklaşımda bulundukları dile getirilmiştir. Bu yaklaşımlara ek olarak özellikle anneler, iki çocuğa yetemediklerini belirtmişlerdir. Tüm bu zorlayıcı etkenler ebeveynler üzerinde strese yol açmakta ve tükenmişlik duygusunu yaşamalarını sebep olmaktadır. Ebeveynlerin yukarıda söz edilen konularda ifade ettikleri örnek alıntılar Tablo 3.9’da yer almaktadır.

Tablo 3.9. Ebeveynlerin aile içi psikolojik durum temasından örnek alıntılar

Temalar	Ebeveynlerden Örnek Alıntılar	Katılımcı No
İyi Oluş Hali	“...Ben TGÇ olduktan sonra baktım ki aslında her şey kendiliğinden olan şeylere biz müdahale edemiyormuşuz dışarıdan. Allah “Yürü ya kulum” demezse olmuyormuş. Ben ondan sonra biraz bıraktım. TGÇ’nin en büyük katkısı bize biz ikiye bölündük. Yani hem beynimizi hem kalbimizi, o yorgunluğumuzu ikiye böldük. Bir taraf tamam yarısı yorgun olabiliyor ÖGÇ’den dolayı. Ama öteki taraf hep böyle şeyde, uç noktada. Orada terazi bizi dengeledi...”	(KE2)
Stres ve Tükenmişlik Yaşama	“...TGÇ, ÖGÇ’yi baskıladığı zaman babamız TGÇ’ye şey yapıyor. Küçüğe karşı daha korumacı. Ben biraz daha dengede tutmaya çalışıyorum ama benim de sinirlendiğim zamanlar oluyor. TGÇ, ÖGÇ’ye çok düştüğü zaman, onu baskılamaya çalıştığı zaman benim sinirlendiğim durumlar oluyor...”	(KE3)

3.2.2.2. Rol ve sorumluluklar

Ebeveynlerin kardeşlik ilişkisinin aile yaşantıları üzerine ifade ettikleri bulgular, ebeveynlerin kardeşler arası ilişkiyi dengeye tutmak için bazı rol ve sorumluluk sahibi olduklarını ifade etmişlerdir. Katılımcılar arasından bir ebeveyn özel gereksinimli

çocuklarının haklarını koruyabilmek için birtakım faaliyetlerde bulundukları ifade etmiş ve tipik gelişen kardeşi bu sürece ister istemez dahil ettiklerini belirtmişlerdir. Katılımcı ebeveynlerin yedisinin, özel gereksinimli kardeşleriyle olumlu iletişime geçme, koruma ve kollama konularında tipik gelişim gösteren kardeşe rol model olduklarını ifade etmişlerdir. Katılımcı ebeveynlerden altısı, tipik gelişen kardeşlere özel gereksinimli kardeşlerinin bakım ve eğitimiyle ilgili sorumluluklar verdiklerini ifade ederlerken, kendilerinden sonraki yaşamda özel gereksinimli kardeşlerden tipik gelişen kardeşlerin sorumlu olmasını beklediklerini dile getirmişlerdir. Araştırmaya katılan tipik gelişen kardeşlerin yaşları dört ve sekiz yaş arasında değişmesinden dolayı, ebeveynlerin büyük çoğunluğu tipik gelişen kardeşlerin özel gereksinimli kardeşlerin yetersizliklerini ve problem davranışlarını anlayamadıklarını ve bunun için çeşitli örneklemelerde bulunarak durumu açıklamaya çalıştıklarını ifade etmişlerdir. Ebeveynlerin yukarıda söz edilen konularda ifade ettikleri örnek alıntılar Tablo 3.10’da yer almaktadır.

Tablo 3.10. Ebeveynlerin rol ve sorumluluklar temasından örnek alıntılar

Temalar	Ebeveynlerden Örnek Alıntılar	Katılımcı No
Hak Savunuculuğu Yapma	“...Bunlara defalarca şahit olduğu için. Aslında derneğin en faal elemanı yani. Her şeyi görüyor. Her şeye dahil. Biz olağanüstü genel kurul yapıyoruz, öyle olmaz, yanlış yapıyorsunuz diyor. Her şey hakkında bir fikri var...”	(KE8)
Kardeşlere Rol Model Olma	“...Çünkü çocuk benden öğreniyor. Sen rol modelsin onlar için. O nedenle aile içinde de tavır ve davranışlara dikkat etmeye çalıştık. Olumlu olumsuz kesinlikle yansıtıyor. Tam bir plak. Anında yansıtıyor. Bütün çocuklar için. Aile neyse, çocuk da o. Biz ÖGÇ’ye nasıl davrandıysak... Biz ÖGÇ’ye umursamaz davransaydık, TGÇ de öyle davranacaktı. Diyecekti, aman ne gerek var...”	(KE1)
Tipik Gelişen Çocuğa Sorumluluk Verme	“..Biz TGÇ’yi yönlendiriyoruz. Nasıl yönlendiriyoruz... Konuşmalarımız, davranışlarımız olsun. Onun ablasını koruması gerektiğini. Aslında biz onu erkek profili olarak veriyoruz. Erkek olduğu için ablasını koruması gerektiğini söylüyoruz...”	(KE15)
Yetersizlik Durumunu Örneklemeye	“...Açıklama olarak da şey diyorum, bir gözü de görmüyor ya, yere oyuncak düşüyor, şey düşüyor. “Onu oradan kaldır, abi görmez” diyorum. “Neden görmüyor?” diyor. “Küçükken hasta oldu, ateşi çıktı, o yüzden. Bizim gibi değil” diye anlatmaya çalışıyorum...”	(KE17)

3.2.3. Kardeşlik ilişkisine yönelik metaforlar

Şekil 3.8. Kardeşlik ilişkisine yönelik metaforlar

Ebeveynlere, özel gereksinimli ve tipik gelişen çocukları arasındaki kardeşlik ilişkisine yönelik benzetme çalışması yapmaları istenmiş ve ebeveynlerden alınan metaforlar Şekil 3.8’ de görüldüğü üzere “Anne ile Çocuk”, “Arkadaş”, “Bir Elin Beş Parmağı”, “Bir Elmanın İki Yarısı”, “Ebruli”, “Etle Tırnak”, “Gece ile Gündüz”, “Kedi ile Köpek”, “Kedi ve Kuş”, “Kopmayacak Bir Bağ”, “Okyanus” ve “Rakip” olmak üzere 12 alt temada şekillenmiştir.

4. SONUÇ, TARTIŞMA, SINIRLILIKLAR VE ÖNERİLER

4.1. Sonuç

Araştırmada, özel gereksinimli kardeşe sahip 4-8 yaş arasındaki tipik gelişen çocukların aile temalı resimlerinde kardeşlik olgusuna ilişkin yansımaları incelenmiştir. Bu bağlamda gönüllü 18 tipik gelişen kardeş ve ebeveynleri katılımcı olarak araştırmaya dahil edilmiştir. 18 tipik gelişen kardeşe aile temalı üçer resim yaptırılmış; kardeşlerin ebeveynleriyle yarı yapılandırılmış görüşmeler gerçekleştirilmiştir. Araştırma sonucunda kardeşlerle yapılan resim analizleri ile “Aile Dinamiği”, “Dışlama”, “Dışlanma”, “Kabul” ve “Kardeş Çatışmaları” olmak üzere beş ana temaya ulaşılmıştır. Ebeveynlerle yapılan görüşmeler sonucunda “Kardeşlerin Yaşantılarına Yansımaları”, “Kardeşlik İlişkisinin Aile Yaşantısına Yansımaları”, “Kardeşlik İlişkisine Yönelik Metaforlar” olmak üzere üç ana temaya ulaşılmıştır. Veriler içerik analizi ile incelendiğinde toplam sekiz ana tema ve 24 alt temaları ortaya çıkmıştır. Araştırma sonucunda tipik gelişen kardeşlerden bazıları özel gereksinimli kardeşlerine yönelik dışlayıcı tutumlar sergilerlerken; kardeşlerden bazıları özel gereksinimli kardeşlerini tamamen koruyucu tutumlar göstermişlerdir. Kardeşlerin dışlayıcı tutumlarının sebebinin, özel gereksinimli kardeşlerin problem davranış temelli kardeş şiddeti uygulaması olduğu düşünülmektedir. Ayrıca tipik gelişen kardeşler, kendilerini aileden dışladıkları, bireysel ya da ailecek soyutlanmış şekilde resmettikleri görülmektedir. Kardeşlerin bireysel yalnızlıkları, özel gereksinimli kardeşlerine sundukları oyun girişimlerinin cevapsız kalmasıyla ilişkilendirilmiştir. Buna ek olarak, çocukların hissettiği yalnızlık duygusunun nedeninin, tüm dünyada etkisini gösteren pandeminin getirmiş olduğu soyutlanma zorunluluğuyla ilişkisi tartışılmıştır. Ayrıca ebeveynlerle gerçekleştirilen destekleyici görüşmelerde, özel gereksinimli kardeşe sahip çocukların kardeşlik ilişkisi ve aile dinamiği hakkında önemli bulgulara ulaşılmıştır. Ebeveynler tipik gelişen kardeşlerin kabul düzeylerini ifade ederlerken kendi kabul düzeyleriyle de önemli ipuçları sunmuşlar ve ebeveyn kabul düzeyinin kardeş kabul düzeyini arttırdığına ilişkin tartışmaları gündeme getirmiştir. Aynı şekilde ebeveynin kardeşler arasındaki adaletsiz tutum ve yaklaşımları kardeş çatışmalarını da etkilemektedir. Ebeveynlerin, çocuklarının kardeşlik ilişkilerini etkileyen en önemli etmenlerden biri olduğu görülmektedir. Araştırmada ulaşılan bulgular literatürdeki benzer araştırma sonuçlarıyla tartışılmıştır. Araştırma sonucunda, ileriki araştırmacılara öneriler sunulmuştur.

4.2. Tartışma

Özel gereksinimli kardeşe sahip 4-8 yaş arasındaki tipik gelişen çocukların aile temalı resimlerinde kardeşlik olgusuna ilişkin yansımalarının incelendiği bu çalışmada pek çok önemli bulgular ulaşılmış ve bulgular alanyazındaki benzer araştırma sonuçlarıyla tartışılmıştır. Çalışmada elde edilen bulgular incelendiğinde; en önemli bulgulardan olan kardeş çatışmaları ve kardeşleri dışlama kardeşlik ilişkilerine dair önemli bilgiler vermektedir. Bu çalışmada, kardeş kıskançlığı alt temasında kardeşlerin özel gereksinimli kardeşlerini “unuttukları”, yamuk, çirkin ya da diğer aile bireylerinden farklı çizdikleri görülmektedir. Resimlerde kardeşleri dışlama, kardeş kıskançlığının bir temsili olarak görülmektedir (Çankırılı, 2015; Davido, 2017; Yavuzer, 2019). Maynard (2016), henüz dünyaya gelmeyen kardeş hakkında ebeveynlerin konuşmasının bile büyük yaş kardeşlerin kıskançlık duygusunu oluşturup kardeşler arası rekabet ilişkisini doğuracağını ifade etmektedir. Bu bağlamda kardeşler arası kıskançlık ve rekabet duyguları tüm kardeşler arasında olağan bir duygudur (Şipal vd., 2012). Ancak bu çalışmada ortaya çıkan kardeş kıskançlığının nedeninin, ebeveyn ilgisizliği ile doğrudan ilişkili olabileceği düşünülmektedir. Bu noktada, özel gereksinimli kardeşe sahip tipik gelişen kardeşlerin, ebeveynleri tarafından çok daha az ilgi duyduğu ve ihmalkarlık hissini çok fazla yaşadığı alanyazında kabul edilen bir bulgudur (Burke ve Montgomer, 2000; Fazlıoğlu vd., 2016; Fleary ve Heffer, 2013; Konuk Er, 2011; Marks vd., 2005; Warren Dodd, 2004; Yaman ve Atasayar, 2014). Wolf vd., (1998) ve Petalas vd., (2009) yaptıkları araştırmalarında kardeşlerin ebeveynleri tarafından farklı muamele gördüklerini düşünmelerinin, kardeş kıskançlığını doğrudan etkilediğini ifade etmişlerdir. Bu araştırmada resimlerde görülen, kardeşi resimde eksik ve uzağa çizmenin anlamı, alanyazındaki ifade edilen ihmal edilmişlik duygusuna bir serzeniş olabilirken; kardeşlerin kendilerini aile bireylerinden çok uzağa resmetmeleri bu duyguya bir teslimiyet hissini ifade etmektedir. Burke (2010), Gürsoy ve Sezer (2020) ve Macks ve Reeve (2007) özel gereksinimli kardeşlerin varlığının, ailenin birlikte etkinlik yapmak ve eğlence etkinliklerine katılmak için zaman ve bütçenin sınırladığını ifade etmiştir. Bu çalışmada da, özel gereksinimli kardeşlerin eğitim ve tedavi ihtiyaçları nedeniyle, ailenin eğlence ihtiyaçlarının zaman ve ekonomik anlamda sınırlandırıldığı ebeveynler tarafından ifade edilmiştir. Bu bağlamda, kardeşler öncelikle ebeveyn ilgisini eşit olmayan biçimde paylaşmak zorunda olmalarından, sonra da ekonomik kaynakların ve eğlence ihtiyaçlarının sınırlandırılmasından dolayı kardeşlerine tepki göstermektedir. Bu

çalışmada ortaya çıkan kardeşlerin hissettikleri duygular, alanyazındaki diğer araştırma bulgularıyla örtüşmektedir (Burke, 2010; Gürsoy ve Sezer, 2020; Macks ve Reeve, 2007).

Çalışma bulgularından bir diğeri, tipik gelişen kardeşlerin yaşadığı kardeş şiddetidir. Ebeveynler, tipik gelişen kardeşlerin özel gereksinimli kardeşlerine şiddet uygulamalarıyla ilgili hiçbir bilgi vermezken, katılımcı ebeveynlerden yedisi özel gereksinimli kardeşlerin tipik gelişen kardeşlerine şiddet gösterdiklerini ifade etmişlerdir. Tipik gelişen kardeşlerin dördü, mutsuz oldukları aile resimlerine ya sadece özel gereksinimli kardeşlerini resmetmişler ya da kardeşlerinden şiddet gördükleri anı kendilerini ağlarken, pasif ve korunmasız durumdayken resmetmişlerdir. Plamondon vd., (2021)'nin araştırmasında, kardeşler arası şiddeti içeren kardeş zorbalığının, aile içi şiddette en fazla görülen şiddet çeşidi olduğu ifade edilirken, kardeşler arası şiddeti etkileyen en önemli faktörün ebeveyn tutumları olduğu belirtilmiştir. Ebeveynlerden alınan bilgilere göre, çalışmaya dahil edilen altı özel gereksinimli kardeşin şiddetlerinin kaynağı, davranış problemleri temellidir. Bu bağlamda, özel gereksinimli kardeşlerin davranış problemleri kardeşlik ilişkisini doğrudan etkilemektedir. Petalas vd., (2011), otizm spektrum bozukluğuna sahip 5-17 yaş aralığındaki tipik gelişen çocuklarla yaptıkları çalışmada, özel gereksinimli kardeşlerdeki davranış problemlerinin kardeşlik ilişkisinin kalitesini doğrudan etkilediğini ifade etmişlerdir. Griffith vd., (2010), yaptıkları araştırmalarında farklı yetersizlik grubunda çocuğu olan anneleri ve otizm spektrum bozukluğu olan çocuğa sahip anneleri, annelerin sağlığı ve çocukların davranış problemleri açısından karşılaştırarak incelemiştir. Araştırma sonucunda down sendromu, zihin yetersizliği gibi farklı yetersizlik grubunda çocuğu olan annelerle kıyaslandığında, otizm spektrum bozukluğu olan çocuğa sahip anneler çocuklarının daha fazla davranış problemlerine sahip olduklarını ifade etmişlerdir. Travers vd., (2020)'nin araştırmasında, tipik gelişen kardeşler otizm spektrum bozukluğuna sahip kardeşlerine olumlu tutum sergilerlerken, aralarındaki kardeşlik ilişkisini bozan tek unsurun davranış problemleri olduğunu belirtmişlerdir. Ancak bu çalışmada ise ebeveynlerden elde edilen bulgulara davranış problemleri yalnızca otizm spektrum bozukluğuna sahip kardeşlerde sınırlı kalmamakta; Down sendromu, orta mental yetersizlik, genetik bozukluklar gibi yetersizliklere sahip kardeşler de problem davranışlar sergilemektedirler. Dolayısıyla bu çalışma, Petalas vd., (2011), Griffith vd., (2010) ve Travers vd., (2020)'nin bulgularıyla benzer ancak birebir örtüşmeyen bulgulara sahiptir.

Ayrıca çalışmaya katılan ebeveynlerden bazıları, tipik gelişen kardeşlerin, özel gereksinimli kardeşlerinin problem davranışlarının nedenlerini ve bazı becerilerde zayıf kalmalarının sebeplerini anlayamadıklarını ifade etmişlerdir. Bunlara ek olarak ebeveynler kardeşlere nasıl açıklama yapacaklarını bilmediklerini belirtmişlerdir. Çalışmaya katılan özel gereksinimli kardeşlerin otizm spektrum bozukluğu, mental yetersizlik gibi fiziksel farklılığı olmayan çocukların kardeşleri durumu algılamakta zorlanmaktadırlar. Diğer katılımcı kardeşlere bakıldığında, kardeşlerin görmeme, konuşamama, yürüyememe gibi somut nedenleri daha kolay algılayıp kabullendikleri çizdikleri resimlerde net olarak görülmektedir. Örneğin, tipik gelişen kardeşler, dil ve konuşma bozukluğuna sahip kardeşinin ağzını çizmeyerek, serebral palsili ablasını yatakta yatarken çizerek, motor becerilerinde gerilik yaşayan kardeşini can simidi içinde resmederek kardeşler somut nedenleri daha çabuk kabul edip benimsediklerini resimlerine yansıtmışlardır. Mophosho vd., (2010)'nin araştırmasında serebral palsy tanıılı kardeşe sahip olan tipik gelişen kardeşlerin özel gereksinimli kardeşlerine yönelik olumlu duygular ve iyi dilekler beslediklerini ifade etmişlerdir. Guidotti vd., (2020)'nin araştırmasında otizm spektrum bozukluğuna sahip kardeşlerin tipik gelişen kardeşlerinin özel gereksinimli kardeşlerine ilişkin utanç ve öfke duyguları yaşadıkları ifade edilmiştir. Bu iki araştırma arasındaki fark, serebral palsy tanıılı kardeşlerin yetersizlikleri somut bir nedenle ilişkilendirilebilirken, otizm spektrum bozukluğuna sahip kardeşlerin yetersizliklerinin somut bir nedenle açıklanamıyor olmasından kaynaklı olabilir. Araştırmalardaki kardeşler arasındaki bu tutum farkını Girli (1995), özel gereksinimli kardeşlerin yetersizliklerinin fiziksel olarak görünmemesinin, tipik gelişen kardeşlerin var olan yetersizlik durumunu anlayamamalarının başlıca sebebi olduğunu ifade ederek açıklamıştır. Bu bağlamda, tipik gelişen kardeşlerin otizm spektrum bozukluğu, down sendromu, mental yetersizlik gibi durumları anlayamamaları normal kabul edilmelidir. Ancak tipik gelişen kardeşlerin özel gereksinimli kardeşlerinin durumu hakkında bilgi sahibi olmaları ve onları anlamaları, tipik gelişen kardeşlerin yaşadığı olumsuz duyguları azaltacağı gibi (Taşçı Karalı, 2017), kardeşler arasındaki ilişkiyi daha sağlıklı kılacağı kabul edilmektedir (Onat Zoylan, 2005).

Çalışmaya katılan kardeşler çizdikleri ilk aile temalı resimlerinde aile bireylerinin tümüne yer vermişlerdir. Ancak çocukların resimlerinde figürleri sıralayarak kendileri için önem derecelerini yansıtmışlardır. Çalışma bulgularından yola çıkıldığında, tipik gelişen kardeşler özel gereksinimli kardeşlerini aile kavramı içinde kabul etmişlerdir.

Aksoy ve Berçin-Yıldırım (2008)'in araştırmasında, özel gereksinimli kardeşe sahip tipik gelişen kardeşlere göre, özel gereksinimli kardeşlerin yetersizlik grubu kardeşlerin birbirleriyle ilişki kurmaları açısından fark yaratırken; özel gereksinimli kardeşin yetersizlik grubu tipik gelişen kardeşteki kabul düzeyini değiştirmemektedir. Araştırmacılar tipik gelişen kardeşlerin güvenli, sıcak, aile ortamı içinde kardeşlerinin engel unsurlarını fark etmediklerini ifade etmiştir. Bu çalışmada da tipik gelişen kardeşler özel gereksinimli kardeşlerini bütüncül bir yaklaşımla kardeşlerinin varlığını kabul etmekte, aileye dahil etmektedirler. Alanyazındaki araştırmayla bu çalışmanın bulguları, tipik gelişen kardeşlerin özel gereksinimli kardeşlerinin varlığını kabul etmeleri bağlamında örtüşmektedir. Ayrıca Aksoy ve Berçin Yıldırım (2008), özel gereksinimli kardeşlerin yetersizlik grubu fark yaratmasa da, yetersizlik derecelerinin kardeşler arası ilişkide önemli etkilere sahip olduğunu ifade etmişlerdir. Bu çalışmada da, orta mental yetersizliğine sahip kardeşle olan ilişki, hafif mental yetersizliğe sahip olan kardeşlerle karşılaştırıldığında, yetersizlik derecesi arttıkça kardeşlik ilişkisinin olumluluğunu da kaybettiği söylenebilmektedir. Bu açıdan, Aksoy ve Berçin Yıldırım (2008)'in bulguları ile bu araştırmanın bulguları birbiriyle örtüşmektedir.

Araştırmanın bulgularından kabul temasına bakıldığında, tipik gelişen kardeşler özel gereksinimli kardeşlerine ilişkin kabul duygularını, onları resmin merkezine, ailenin ortasına çizerek, en sevdikleri renge boyayarak, ebeveynleriyle el ele tutuşturarak ya da birbirlerini özlerken, oyun oynarken vb. şekilde resmetmişlerdir. Ebeveynlerle yapılan görüşmeler doğrultusunda, ebeveynlerin özel gereksinimli çocuklarına ilişkin kabul duygularıyla, tipik gelişen kardeşlerin kabul duygularının paralel olduğu görülmektedir. Ebeveynlerin özel gereksinimli çocuklarına ilişkin sorumluluk almaları, tipik gelişen kardeşlere rol ve model olmaları da kardeşler tarafından özümşenen bir durum olmaktadır. Çalışmaya katılan ebeveynler, aile içerisinde özel gereksinimli kardeşin sorumluluklarının eşler arasında paylaştırıldığı, tipik gelişen kardeş doğduğundan beri özel gereksinimli kardeşin korunması gerektiğini ifade ettikleri ve onun da bunu öğrendiğini belirtmişlerdir. Alanyazında ebeveynlerin özel gereksinimli çocuklarına ilişkin kabul duygusunun, tipik gelişen kardeşlerin kabul duygusuyla paralel olduğunu ifade eden araştırmalar bulunmaktadır (Burke ve Montgomery, 2000; Kürtüncü ve Arslan, 2019; McHale ve Gamble, 1989). Tipik gelişen kardeşlerin özel gereksinimli kardeşlerine ilişkin kabul düzeyleri arttıkça, kardeşleriyle yaşadıkları problemlerin de azaldığı görülmektedir (Ahmetoğlu, 2004). Bu bağlamda, araştırmaya katılan tipik

gelişen kardeşlerin ebeveynlerinin özel gereksinimli çocuklarına ilişkin kabul düzeyleri ne denli yüksekse, tipik gelişen kardeşler de kabul düzeylerini resimlerine o ölçüde yansıtmışlardır. Bu çalışmanın bulguları, alanyazındaki bulgularla örtüşmektedir.

Öte yandan Malgaz (2018)'ın araştırmasında, tipik gelişen kardeşlerin özel gereksinimli kardeşlerini kabullenmelerinde sosyal çevrelerinin davranış ve düşüncelerinin de etkili olduğu ifade edilmektedir. Bu çalışmada, özel gereksinimli kardeşlerini kabul eden tipik gelişen kardeşler bulunsa da, özel gereksinimli kardeşlerini resimlerinde dışlama, etiketleme, kendisinden uzağa çizme, farklı ya da eksik resmetmelerinin sebepleri, kardeşlerin sosyal çevrelerinden gelen olumsuz tutumlardan etkilenmiş olmalarıyla ilişkilendirilebilmektedir. Tüm bunların yanı sıra kardeşlerin yaşlarının küçük olması, özel gereksinimli kardeşlerine yönelik empatik yeteneklerinin sınırlı olması da dışlama, etiketleme ve soyutlanma gibi sonuçları doğurmuş olabilmektedir.

Aile dinamiği temalarına bakıldığında, özel gereksinimli çocuğa sahip ailelerin çoğunlukla yaşadığı soyutlanma alt başlığının olduğu görülmektedir. Özel gereksinimli çocuk ailelerinin yaşadıkları toplumsal baskı, çoğu özel gereksinimli ailenin yaşadığı bir durum olmakla beraber (Burke ve Montgomery, 2000; Martirosyan, 2013; McConnell vd., 2014; Warren Dood, 2004), bu araştırmaya katılan ailelerin toplumsal baskıya maruz kalmamak için ailecek dış dünya ile iletişimlerini sınırlandırdıkları da ebeveynlerden elde edilen diğer önemli bulgulardan biridir. Tipik gelişen kardeşler, sosyal çevreden soyutlandıklarına ilişkin algılarını resimlerine çizdikleri ev figürlerinde pencere ve kapı eksikliğiyle ve özel gereksinimli kardeşlerini aile bireylerinin arasına çizmeleriyle yansıtmışlardır. Ayrıca, tipik gelişen kardeşler ailecek soyutlanmalarının yanı sıra, yalnızlık alt temasına yer vermişler, oyun arkadaşı bulmakta zorlandıklarını ve bu yüzden mutsuz olduklarını resimlerine yansıtmışlardır. Bu çalışmada, kardeşlerin kendi aileleri içinde olumlu iletişim yaşasalar da, sosyal çevre ile sınırlı iletişim halinde olduklarının, akranlarıyla etkileşim kuramadıklarının farkında oldukları söylenebilir.

Tüm bunlara ek olarak Covid-19 pandemisinin de sosyal çevreden soyutlanmada rolü olabileceği düşünülebilir. Okulların kapatılması, park, oyun alanı gibi sosyal ortamlarda bulunmanın yasaklanması çocukların fiziksel ve sosyal gelişimlerini olumsuz etkilemiş ve çocuklarda ve ebeveynlerde sürekli evde kalmanın verdiği kaygıyla stres oluşturmuştur (Asbury, Fox, Deniz, Code ve Toseeb, 2020; Sani-Bozkurt vd., 2021). Ebeveynlerden aile yaşantısına ilişkin elde edilen bulgular incelendiğinde aile içi

tükenmişlik duygusunun yaşanması ve tipik gelişen çocuğa özel gereksinimli kardeşi için bazı sorumluluk verme gibi temalar özel gereksinimli bir çocuğa sahip olmanın etkileriyle var olsa da bu durumun pandeminin etkileriyle de artmış olabileceği düşünülmektedir. Özel gereksinimli çocuğa sahip ebeveynlerin özellikle pandemi sürecinde anne-baba rolüne ek olarak öğretmen rolünü de üstlenmek durumunda kalmaları ve bununla beraber ev içi farklı sorumlulukların da devam etmesi, süreci her zamankinden daha da zorlayıcı hale getirmekte (Bozkurt vd., 2020; Sani Bozkurt, Bozkuş-Genç ve Yıldız, 2021; Stankovic, 2021), bunun yanı sıra pandemiyle birlikte yaşanan kısıtlamalar, iş kaybı ya da ekonomik sorunlar aile içi iletişim ve uyumu da etkilemektedir (Afifah, 2021). Buna bağlı olarak aile içi şiddet riskinin pandeminin etkisiyle şu anda çok yüksek olduğu ve pandemi sırasında önümüzdeki aylarda da böyle kalmasının muhtemel olduğu belirtilmektedir (Campbell, 2020). Bu bağlamda bu çalışmada ortaya çıkan çocuk resimlerindeki ve ebeveyn görüşmelerinden ortaya çıkan aile içi iletişimsizlik, kardeş şiddeti, dışlama vb. olumsuz tutumlarda belki de pandemi sürecinde yaşanan ani şok etkisiyle birlikte bu sorunlara uyum sağlayamamanın da bir etkisi olabilir.

Öte yandan, pandemi sürecinin aileyle birlikte daha fazla vakit geçirme, yeni şeyler deneme ve bu konuda kendini geliştirme gibi olumlu yönlerinin olduğu da alanyazında yer almaktadır (Bozkurt vd., 2020). Yersel vd., (2021) tarafından gerçekleştirdikleri araştırmada, özel gereksinimli kardeşlerin tipik gelişen kardeşleriyle bu süreçte olumlu iletişimde bulundukları, sürecin kendilerine pozitif anlamda yansıdığını ifade eden katılımcılar bulunmaktadır. Bu çalışmada ise benzer şekilde aileyle vakit geçirme birlikte oyun oynama girişimleri vb. olumlu durumların tipik gelişim gösteren çocuk resimlerine yansıdığına dikkat çekmektedir ve ebeveynlerde elde edilen tipik gelişen kardeşin yaşantılarına yansması alt temasındaki, öğretmen rolünü üstlenme, bakım ve koruma rolünü üstlenme alt temalarıyla örtüşmektedir. Bu bağlamda, bu araştırmaya katılan katılımcı ailelerin pandemiden önce de toplumdan izole yaşamalarının yanı sıra, pandeminin de etkisiyle dış dünya ile aralarına kesin sınırlamalar koydukları bir gerçektir. Elde edilen bu bulgular, alanyazındaki bulgular ile örtüşmektedir.

Bu araştırmada ele alınan yalnızlık alt temasının, tipik gelişen kardeşlerin pandemi nedeniyle akranlarıyla etkileşiminin sınırlandırılması ve oyun ihtiyaçlarının özel gereksinimli kardeşleri tarafından karşılanmamasından dolayı oluşturdukları düşünülmektedir. Araştırmaya katılan tipik gelişen kardeşlerden 11'inin özel gereksinimli kardeşlerine yönelik oyun girişiminde bulundukları, bu oyun davetlerinden

yedisinin karşılık ebeveynler tarafından ifade edilmiştir. Ancak araştırmaya konu edilen 18 özel gereksinimli kardeşten yalnızca ikisinin tipik gelişen kardeşlerine oyun girişiminde bulunduğu da göze çarpan diğer önemli bulgulardan biridir. Kaminsky ve Dewey (2001)'in özel gereksinimli çocukların oyun girişimlerinin başlatma olasılığının düşük olduğunu ifade ettiği araştırmasıyla bu çalışmanın bulguları örtüşmektedir. Bu bağlamda, tipik gelişen kardeşler davet ettikleri oyunlarına karşılık alabildikleri takdirde, kardeşler arası ilişkinin olumlu etkilendiği, kardeşine ilişkin hissettiği olumsuz duyguların azaldığı ifade edilebilmektedir. Gökçe ve Kürkçüoğlu (2019), kardeşlerin birbirlerine ilişkin kabul ve anlamalarında oyun paylaşımlarının önemli bir etken olduğunu ifade etmişlerdir. Araştırmaya katılan kardeşlerin oyun paylaşımlarının varlığı bu araştırmanın bulgularını büyük ölçüde şekillendirmektedir.

Son olarak, araştırmadan elde edilen metafor bulguları bulunmaktadır. Ebeveynlerden alınan kardeşlik ilişkisi benzetmesi, “anne ile çocuk”, “arkadaş”, “bir elin beş parmağı”, “bir elmanın iki yarısı”, “ebruli”, “etle tırnak”, “gece ile gündüz”, “kedi ile köpek”, “kedi ve kuş”, “kopmayacak bir bağ”, “okyanus” ve “rakip” alt başlıkları etrafında şekillenmiştir. Ebeveynler kardeşlerin birbirlerine zarar verme girişimlerini kedi ile köpek, kedi ve kuş gibi benzetmelerle ifade ederlerken; birbirlerine zıt iki karakterin birbirini tamamlamasını gece ile gündüz; birbirlerinden ayrı düşünölemeyecek iki olgu olarak bir elin baş parmağı, etle tırnak, anne ile çocuk metaforlarıyla ifade etmişlerdir. Bunların yanı sıra, kardeşlerin birbirlerine ilişkin kimi zaman olumlu kimi zaman olumsuz seyreden değişken tutumlar ebeveynler tarafından ebruli ve okyanus metaforlarıyla ele alınmıştır. Verilen bu metaforlar, araştırmadaki kardeşlik ilişkisine ilişkin bulguları doğrular niteliktedir.

Araştırma sonuçlarına bakıldığında, özel gereksinimli kardeşe sahip tipik gelişen kardeşlerin kardeşlik algılarının önemli bilgiler verdikleri görölmektedir.

- Öncelikle tipik gelişen kardeşler, özel gereksinimli kardeşleriyle aralarındaki ilişki büyük ölçüde olumsuz olsa bile, aile temalı resimlerinde mutlaka yer vermektedirler.
- Kardeşlerin mutlulukla ilişkili resimleri genellikle ailenin birlikte paylaşım yaptığı anlardan oluşurken; mutsuzluk resimleri kardeş şiddeti ve yalnızlık duygusu etrafında şekillenmektedir.

- Ebeveynlerin tipik gelişen kardeşlere rol ve model olmaları, özel gereksinimli kardeşlere kabul duygularını yüksek tutmaları, aile içi pozitif ortamı doğrudan etkilemekte; kardeşlerin kabul düzeylerini arttırmaktadır.
- Tipik gelişen kardeşlerde meydana gelen kıskançlık duyguları, normal kardeş ilişkisinde yer alan bir duygu olabileceksen, ebeveynlerin kardeşler arasında ilgi, zaman ve maddi kaynakları adil olmayan biçimde paylaştırmaları kıskançlık duygusunu tetiklemektedir.
- Kardeşlerde yer alan kıskançlık duygusu, kardeşlerle aralarında rekabetin oluşmasına yol açarken, tipik gelişen kardeşlerin özel gereksinimli kardeşlerine ilişkin dışlama başta olmak üzere pek çok olumsuz tutum sergilemesine neden olmaktadır.
- Son olarak, kardeşler arası şiddet yer aldığı resimler, tipik gelişen kardeşlerin acil yardım çağrısının bir yansımasıdır. Kardeşler arası şiddet acil olarak ele alınması ve müdahale edilmesi gereken bir konu olmaktadır.

4.3. Araştırmanın Sınırlılıkları

Bu araştırmanın çeşitli sınırlılıkları bulunmaktadır. İlk olarak araştırma yalnızca Eskişehir ilindeki özel gereksinimli kardeşe sahip tipik gelişen kardeşlerle sınırlandırılmıştır. Ayrıca resim analizi yapılan kardeşlerin yaş aralıklarının 4-8 yaş arasında sınırlandırılması, araştırmanın seyrini etkileyen bir sınırlandırma olabilmektedir. Son olarak çocuklardan elde edilen veriler üçer resim analizi ile doğruluk oranı yüksek tutulmaya çalışılsa da, tipik gelişen kardeşlerin araştırmacıyı tanımaması ve resimlerinde gerçekleri yansıtmamış olabileceği dikkat edilmesi gereken bir noktadır. Ayrıca ebeveynlerle yapılan görüşmeler, ebeveynlerin ifade ettikleri kadar elde edilen verilerden oluşmaktadır. Bu bağlamda, nitel araştırmaların doğası gereği, katılımcıların beyanı doğru kabul edilmekte ancak gözden kaçırılmaması gereken bir sınırlılık olmaktadır.

4.4. Öneriler

Araştırma sonuçları kapsamında, uygulamaya yönelik öneriler ve ileri araştırmalara yönelik öneriler olarak öneriler sunulmaktadır. Uygulamaya yönelik öneriler şu şekildedir:

- Araştırmaya katılan tipik gelişen kardeşlerden bazıları, özel gereksinimli kardeşlerinin görünmeyen yetersizliklerini anlayamamaktadırlar ve bu durum kardeşlerin kabul oranlarını düşürmektedir. Kardeşlere yönelik yaş ve gelişimsel düzeyleri göz önünde bulundurularak kardeşlere bilgilendirme yapılmalı, kardeşinin eğitim sürecine dahil edilmelidir.
- Ebeveynler özel gereksinimli çocuklarla en çok vakit geçiren kişiler olduğundan, davranış değiştirme tekniklerini edinmeleri açısından desteklenmeli ve kardeşe yönelik uygulanan kardeş şiddetinin söndürülmesinde aktif rol almaları sağlanmalıdır.
- Aile etkileşim ve iyileştirme programlarıyla aile içinde nitelikli zaman geçirme, kardeşlere adil davranma, sakin ve olumlu tutumla yaklaşmayı sağlayıcı ebeveyn eğitim programları düzenlenmelidir.

İleri araştırmalara yönelik öneriler ise aşağıdaki gibi sıralanmıştır:

- Bu araştırma tek bir yetersizlik grubunda sınırlandırılmayıp pek çok yetersizlik durumundaki kardeşlik ilişkisini incelemeyi amaçlamıştır. Bu bağlamda ileri araştırmalarda katılımcılar bir yetersizlik grubuyla sınırlandırılarak kardeşler arası ilişkilerin yansımaları daha detaylı incelenebilir.
- Özel gereksinimli ve tipik gelişim gösteren kardeşlik ilişkisini yetersizlik tür ve düzeylerine göre karşılaştırılmasına yönelik nitel ya da nicel araştırmalar planlanabilir.
- Özel gereksinimli ve tipik gelişim gösteren kardeşlik ilişkisini inceleyen durum çalışmaları ya da boylamsal araştırmalar yürütülebilir.
- Özel gereksinimli kardeşe sahip tipik gelişim gösteren kardeş eğitiminin aile içi yaşantıya etkilerini inceleyen deneysel araştırmalar yürütülebilir.

KAYNAKÇA

- Afifah, Q. A. (2021). Analysis of the Impact of the Covid-19 Pandemic on family harmony: case studies on family with and without people with special needs. *Indonesian Journal of Community and Special Needs Education*, 1(2), 87-92.
- Ahmad J. F. (2018). Children's drawings in different cultures: an analysis of five-year-old Jordanian children's drawings *International Journal of Early Years Education*, doi: 10.1080/09669760.2018.1444587.
- Ahmetoğlu, E. (2004). *Zihinsel engelli çocukların kardeş ilişkilerinin değerlendirilmesi*. Yayınlanmamış Doktora Tezi. Ankara: Ankara Üniversitesi Ev Ekonomisi Anabilim Dalı.
- Akkök, F. (2003). Farklı özelliğe sahip çocuk aileleri ve ailelerle yapılan çalışmalar. A. Ataman (Ed.), *Özel gereksinimli çocuklar ve özel eğitime giriş* içinde (s. 121-142). Ankara: Gündüz Eğitim ve Yayıncılık.
- Aksoy, A. B. ve Yıldırım Berçin, G. (2008). Farklı engel grubundan engelli kardeşe sahip çocukların kardeş ilişkileri ile kardeşlerini kabullenmeleri arasındaki ilişkinin incelenmesi. *Kuram ve Uygulamada Eğitim Bilimleri*, 8(3), 751-779.
- Angell, M., Meadan, H. and Stoner, J. (2012). Experiences of siblings of individuals with autism spectrum disorders. *Autism Research Treatment*, 1-11.
- Arı, R. (2019). *Özel gereksinimli kardeşe sahip bireylerin kardeş ilişkilerinin anne ve kardeş algılarına göre değerlendirilmesi*. Yüksek Lisans Tezi. Lefkoşa: Yakın Doğu Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü.
- Artut, K. (2004). Okul öncesi resim eğitiminde çocukların çizgisel gelişim düzeylerine ilişkin bir inceleme. *Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 13(1).
- Artut, K. (2017). *Okul öncesinde resim öğretimi*. (4. baskı). Ankara: Anı Yayıncılık.
- Asbury, K., Fox, L., Deniz, E., Code, A. and Toseeb, U. (2020). *How is COVID-19 affecting the mental health of children with Special Educational Needs Disabilities their families? Brief Report*. USA: Department of Education, University of York.
- Aykara, A. (2015). *Zihinsel engelli kardeşe sahip bireylerin yaşantılarının değerlendirilmesi*. Yayınlanmamış Doktora Tezi. Ankara: Hacettepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Bach, S. (1990). *Life paints its own span*. Einsiedeln, Switzerland: Daimon Verlag.

- Benderix, Y. and Sivberg, B. (2007). Siblings' experiences of having a brother or sister with autism mental retardation: a case study of 14 siblings from five families. *Journal of Pediatric Nursing*, 22(5), 410-418.
- Bengisu, F. ve Akkaynak, M. (2021). Bir okul öncesi eğitim kurumuna devam eden çocukların kardeş çizimlerinin incelenmesi. *International Primary Education Research Journal*, 5 (1), 29-45.
- Berg, B. L. and Lune, H. (2015). *Sosyal bilimlerde nitel araştırma yöntemleri*. (Çev. Edt: H. Aydın. Konya: Eğitim Kitabevi.
- Bischoff, L.G. and Tingstrom. D. H. (1991). Siblings of children with disabilities: psychological and behavioural characteristics. *Counselling Psychology Quarterly*, 4 (4), 311-321.
- Briggs, F., and Lehmann, K. (1989). Significance of children's drawings in cases of sexual abuse. *Early Child Development Care*, 47(1), 131-147.
- Buhrmester, D., and Furman, W. (1990). Perceptions of sibling relationships during middle childhood and adolescence. *Child Development*, 61(5), 1387-1398. doi.org/10.2307/1130750
- Burke, P. and Montgomery, S. (2000). Siblings of children with disabilities: A pilot study. *Journal of Learning Disabilities*, 4(3), 227-236. doi.org/10.1177/146900470000400305
- Burke, P. (2010). Brothers and sisters of disabled children: The experience of disability by association. *British Journal of Social Work*, 40 (6), 1681-1699.
- Burkitt, E., Barrett, M. and Davis, A. (2003). Children's colour choices for completing drawings of affectively characterised topics. *Journal of Child Psychology Psychiatry*, 44(3), 445-455.
- Büyükalın Filiz, S., Cancan A. D., ve Kansu Çelik F. (2018). Suriyeli çocukların Suriye'ye bakış açılarına ilişkin resimlerinin analizi. *Ahi Evran Üniversitesi Kırşehir Eğitim Fakültesi Dergisi*, 19(1), 519-536.
- Büyüköztürk, Ş., Kılıç Çakmak, E., Akgün, Ö. E., Karadeniz ve Ş., Demirel F. (2018). *Bilimsel araştırma yöntemleri*. (22. baskı). Ankara: Pegem Akademi.
- Bozkurt, A., Jung, I., Xiao, J., Vladimirschi, V., Schuwer, R., Egorov, G., ve Paskevicius, M. (2020). A global outlook to the interruption of education due to COVID-19 pemic: Navigating in a time of uncertainty crisis. *Asian Journal of Distance Education*, 15(1), 1-126. doi.org/10.5281/zenodo.3878572

- Campbell, A. M. (2020). An increasing risk of family violence during the Covid-19 pandemic: Strengthening community collaborations to save lives. *Forensic Science International: Reports*, 2(100089), 1-3.
- Casale, E. G., Burke, M. M., Urbano, R. C., Arnold, C. K., and Hodapp, R. M. (2021). Getting from here to there: future planning as reported by adult siblings of individuals with disabilities. *Journal of Intellectual Disability Research*. doi:10.1111/jir.12806
- Carter, B. (2005). "They've got to be as good as mum and dad": Children with complex health care needs and their siblings' perceptions of a Diana community nursing service. *Clinical Effectiveness in Nursing*, 9(1-2), 49-61.
- Creswell, J. W. (2013). Research design: Qualitative, quantitative, and mixed methods approaches (4nd ed.). Thousand Oaks, CA: Sage.
- Çankırılı, A. (2015). *Çocuk resimlerinin dili*. (6. baskı). İstanbul: Zafer Yayınları.
- Cavkaytar, A., Ardiç, A., Özbey, F., Sönmez, M., Özdemir, O., ve Aksoy, V. (2012). *Özel eğitimde aile eğitimi ve rehberliği*. (4. baskı). Ankara: Vize Yayıncılık.
- Çolaklıoğlu, O., Turan, Z. ve Uzuner, Y. (2019). Kardeşim işitme kayıplı: bir yaşam öyküsünün incelenmesi. *Eğitimde Nitel Araştırmalar Dergisi*, 7(3), 967-993.
- Çolaklıoğlu, O. (2018). *Kardeşim işitme kayıplı: Bir yaşam öyküsünün incelenmesi*. Yüksek Lisans Tezi. Eskişehir: Anadolu Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü.
- Damiani, V. B. (1999). Responsibility adjustment in siblings of children with disabilities: Update review. *Families in Society*, 80(1), 34-40. doi.org/10.1606/1044-3894.637.
- Davido, R. (2017). *Çocuğunuzu resimlerinden keşfedin*. (Çev: E. Çakmak). İstanbul: Kuraldışı Yayınları.
- Dilci, T. (2014). *Aile içi yaşamın çocuk resimlerindeki izi*. İstanbul: İdeal Kültür Yayıncılık.
- Dilci, T. (2017). *Çocuk resimlerini okuyabilmek: Sorunlar ve çözümler*. (2. baskı). Konya: Eğitim Yayınevi.
- Doğan, M. (2015). Yetersizliği olan çocuklar, aile ve aile eğitimi: Kavramsal ve uygulamaya dönük gelişmeler. *Abant İzzet Baysal Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 15 (Özel Sayı), 111-127.

- Dönmez, E. (2019). *Otizm spektrum bozukluğu olan bireylerin yetişkin kardeşlerinin yaşam deneyimleri*. Yüksek Lisans Tezi. Eskişehir: Anadolu Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü.
- Dunn, J. (1988). Annotation sibling influences on childhood development. *Journal Child Psychol*, 29(2), 119-127.
- Dunn, J. (1995). *İkinci çocuk*. (Çev: H. Aşıroğlu). Ankara: Papirüs Yayınevi.
- Dyke, P., Mulroy, S. and Leonard, H. (2009). Siblings of children with disabilities: Challenges opportunities. *Acta Paediatrica*, 98(1), 23.
- Dyson, L. L. (1989). Adjustment of Siblings of Hicapped Children: A Comparison. *Journal of Pediatric Psychology*, 14(2), 215-229.
- Dyson, L., Edgar, E. and Crnic, K. (1989). Psychological predictors of adjustment by siblings of developmentally disabled children, *American Journal on Mental Retardation*, 94(2), 292-302.
- Ersoy, A.F. (2016). Fenomenoloji. A. Saban ve A. Ersoy (Ed.), *Eğitimde nitel araştırma desenleri içinde* (s. 51-101). Ankara: Anı.
- Er, M. D. (2006). Çocuk, hastalık, anne-babalar ve kardeşler. *Çocuk Sağlığı ve Hastalıkları Dergisi*, 49(2), 155-168.
- Ertürk, B. (2009). *Entegre eğitime katılan ve katılmayan engelli çocukların kardeş ilişkilerinin anne ve kardeş algılarına göre değerlendirilmesi*. Yüksek Lisans Tezi. Edirne: Trakya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Fazlıoğlu Y., Tezel D. ve Canarslan H. (2016). Engelli çocuğu olan aileleri anlamak. B. Gülen (Ed.) *Aile yaşam dinamiği içinde* (s. 215-235). Ankara: Pelikan Yayıncılık.
- Ferraioli, S. J. and Harris, S. L. (2009). The impact of autism on siblings. *Social Work in Mental Health*, 8(1), 41-53.
- Fleary, S. A. and Heffer, R. W. (2013). Impact of growing up with a chronically ill sibling on well siblings' late adolescent functioning. *International Scholarly Research Notices*. doi.org/10.5402/2013/737356
- Forman, W. and Buhrmester, D. (1985). Children's perceptions of the qualities of sibling relationships. *Child Development*, 56, 448-461.
- Gander, M. J. and Gardiner, H. W. (2015). *Çocuk ve ergen gelişimi*. (8. baskı). (Haz: Onur, B. Çev: Dönmez, A. ve Çelen, N.) Ankara: İmge Kitabevi.

- Girli, A. (1995). Normal zekalı kardeşlerin zihinsel engelli kardeşe yönelik kabul düzeylerinin belirlenmesi. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi. İzmir: Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Gökçe, S. ve Kürkçüoğlu, B. Ü. (2019). Otizm spektrum bozukluğu olan çocuklara yönelik müdahalelerde kardeş katılımı: Sistematiik bir derleme. *Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi Özel Eğitim Dergisi*, 20(4), 841-874.
- Griffith, G. M., Hastings, R. P., Nash, S. and Hill, C. (2010). Using matched groups to explore child behavior problems and maternal well-being in children with Down syndrome and autism. *Journal of autism and developmental disorders*, 40(5), 610-619.
- Guidotti, L., Musatti, A., Barbieri, G. L. and Balocchi, I. (2020). Conflicting and harmonious sibling relationships of children and adolescent siblings of children with autism spectrum disorder. *Child Care Health Dev.* 47, 163-173.
- Güngör Aytar, A., Kara Eren C., Aşkan, M. ve Şahin S.H. (2019). Beş-altı yaş çocuklarının temel duygu durumlarını ifade ediş biçimlerinin çizdikleri resimleri yoluyla incelenmesi. *Ordu Üniversitesi Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi*, 9(1), 91-105.
- Gürsoy, F. and Sezer, F. (2020). Children with autism sibling relationships. *Advances in Health Sciences Research*, 319-334.
- Halmatov, S. (2018). *Çocuk resimleri analizi ve psikolojik resim testleri: Çocuk ve yetişkinler için*. (5. baskı). Ankara: Pegem Akademi.
- Hannah, M. E. and Midlarsky, E. (1985). Siblings of the handicapped: A literature review for school psychologist. *School Psychology Review*, 14 (4), 210-520. doi.org/10.1080/02796015.1985.12085198
- Harland, P. and Cuskelly, M. (2000). The responsibilities of adult siblings of adults with dual sensory impairments. *International Journal of Disability, Development Education*, 47(3), 293-307. doi.org/10.1080/713671116
- Heller, T. and Arnold C. K. (2010). Siblings of adults with developmental disabilities: psychosocial outcomes, relationships, future planning. *Journal of Policy Practice in Intellectual Disabilities*, 7(1), 16-25. doi.org/10.1111/j.1741-1130.2010.00243.x

- Heller, T. and Kramer, J. (2009). Involvement of adult siblings of persons with developmental disabilities in future planning. *Intellectual Developmental Disabilities*, 47(3), 208-219. doi.org/10.1352 / 1934-9556-47.3.208
- Hodapp, R. and Urbano, R. (2007). Adult siblings of individuals with Down syndrome versus with autism: Findings from a large-scale US survey. *Journal of Intellectual Disability Research*, 51, 1018–1029. doi.org/10.1111/j.1365-2788.2007. 00994.x
- Hodapp, R., Urbano, R. and Burke, M. (2010). Adult female and male siblings of persons with disabilities: Findings from a national survey. *Intellectual and Developmental Disabilities*, 48, 52–62. doi.org/10.1352/1934-9556-48.1.52
- Ismail, A. (2020). *Batı Trakya'daki özel gereksinimli çocuğa sahip azınlık ailelerinin ve normal gelişim gösteren kardeşlerinin yaşadıkları sorunlar*. Yüksek Lisans Tezi. Edirne: Trakya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- İpek, B. (2014). *Çocuklardaki yalnızlık duygusunun resimlerinde kullandıkları renklere yansımaları*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Ankara: Gazi Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü.
- Kahraman, Ö. ve Karadayı, N. (2015). Engelli kardeşe sahip olan çocukların engelli kardeşleriyle deneyimlerine ilişkin görüşleri. *Hacettepe Üniversitesi Sağlık Bilimleri Fakültesi Dergisi*, 1, 390-408.
- Kale, M. ve Sığırtmaç, A. D. (2020). The participation of children in caregiving of their siblings with special needs peer relationship in rural turkey. *Early Child Development Care*. 1-9. doi.org/10.1080/03004430.2020.1759573
- Kaminsky, L. and Dewey, D. (2001). Siblings relationships of children with autism. *Journal of Autism Developmental Disorders*, 31(4), 399-410.
- Kaner, S. (2009). Aile katılımı ve işbirliği. B. Sucuoğlu (Ed.), *Zihin engelliler ve eğitimleri*. (2.baskı) içinde (s. 352-405). Ankara: Kök Yayıncılık.
- Kao, B., Romero-Bosch, L., Plante, W. and Lobato, D. (2011). The experiences of Latino siblings of children with developmental disabilities. *Child: Care, Health Development*, 38(4), 545-552.
- Karakuş, Ö. ve Kırlioğlu, M. (2019). Engelli bir çocuğa sahip olmanın getirdiği yaşam deneyimleri: Anneler üzerinden nitel araştırma. *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, (41), 96-112.
- Kındap, Y. ve Sayıl, M. (2005). Çocuk çizimlerinde temsil ve ifade: Doğrusal ve doğrusal olmayan gelişim. *Türk Psikoloji Dergisi*, 20 (56), 25.

- Kıral, B. (2020). Nitel bir veri analizi yöntemi olarak doküman analizi. *Siirt Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 8(15), 170-189.
- Kıvrak, D. (2019). *Otizmlı kardeşe sahip olan bireylerin kardeşiyle ilişkilerinde yaşanan sorunların ve geleceğe yönelik beklentilerinin incelenmesi*. Yüksek Lisans Tezi. İzmir: Dokuz Eylül Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü.
- Konuk Er, R. (2011). *Aile ve kardeş eğitimi programının engelli çocuğa yönelik tutum ve davranışlara etkisi*. Yayınlanmamış Doktora Tezi. Konya: Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Kramer, J., Hall, A. and Heller, T. (2013). Reciprocity and social capital in sibling relationships of people with disabilities. *Intellectual And Developmental Disabilities*, 51(6), 482-495. doi: 10.1352/1934-9556-51.6.482
- Kuhlthau, K., Payakachat, N., Delahaye, J., Hurson, J., Pyne, J. M., Kovacs, E. and Tilford, J. M. (2014). Quality of life for parents of children with autism spectrum disorders. *Research in Autism Spectrum Disorders*, 8(10), 1339-1350.
- Kürtüncü, M. ve Arslan, N. (2019). Sağlıklı ergen ve engelli kardeşler arasındaki ilişkinin aile işlevlerinden etkilenme durumunun incelenmesi. *Sağlık Bilimleri ve Meslekleri Dergisi*, 6 (2), 366-379.
- Lan, Y. and Nagai, Y. (2019). Research About Children's Painting Education Method Based on House Tree Person Test. *West East Journal of Social Sciences*, 8.
- Lindsey, J. D. and Stewart, D. A. (1989). The guardian minority: Siblings of children with mental retardation. *Education and Training in Mental Retardation*, 24 (4), 291-296.
- Malchiodi, C. A. (2013). *Çocukların resimlerini anlamak*. (Çev: T. Yurtbay). İstanbul: Nobel Tıp Kitabevleri.
- Macks, R. J. and Reeve, R. E. (2007). The adjustment of non-disabled siblings of children with autism. *Journal of autism and developmental disorders*, 37(6), 1060-1067.
- Malgaz Güçlü, D. (2018). *Engelli kardeşe sahip bireylerin kardeş tutumları ile kaygı düzeyleri arasındaki ilişkinin incelenmesi*. Yüksek Lisans Tezi. Gaziantep: Hasan Kalyoncu Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Marks, S. U., Matson, A. and Barraza, L. (2005). The impact of siblings with disabilities on their brothers sisters pursuing a career in special education. *Research Practice for Persons with Severe Disabilities*, 30(4), 205-218. doi.org/10.2511/rpsd.30.4.205

- Martirosyan, A. (2013). *Sibling relationships in families with a child with special needs. A case study of a Norwegian family with a child with Down syndrome her three siblings*. Master Thesis. Oslo: University of Oslo, Faculty of Educational Sciences.
- Maynard, A. E. (2016). How siblings matter in Zinacatec Maya child development. In M. C. Hay (Ed.), *Methods that matter* (p. 249-267). Chicago: Chicago University Press.
- McConnell, D., Savage, A. and Breitzkreuz, R. (2014). Resilience in families raising children with disabilities and behavior problems. *Research in Developmental Disabilities*, 35(4), 833-848.
- McGillicuddy-De Lisi, A.V. (1993). sibling interactions and children's communicative competency. *Journal of Applied Developmental Psychology*, 14 (3), 365-383.
- McHale, S. M., Updegraff, K. A. and Whiteman, S. D. (2012). Sibling relationships influences in childhood adolescence. *Journal of Marriage Family*, 74, 913-930.
- McHale, S. M., Sloan, J. and Simeonsson, R. J. (1986). Sibling relationships or children with autistic, mentally retarded, nonhandicapped brothers sisters. *Journal of autism developmental disorders*, 16(4), 399-413.
- McHale, S. M. and Gamble, W. C. (1989) Sibling relationships of children and nondisabled brothers and sisters, *Developmental Psychology*, 25 (3), 421-429.
- Miles, M. B. and Huberman, A. M. (1994). *An exped sourcebook: Qualitative data analysis*. Thousand Oaks, CA: SAGE Publications, Inc.
- Merriam, S. B. (2015). *Nitel araştırma: Desen ve uygulama için bir rehber*. (Çev: S. Turan). Ankara: Nobel Akademik Yayıncılık.
- Mleco, B., Olsen, S. F., Dyches, T. and Marshall, E. (2003). The relationship between family sibling functioning in families raising a child with a disability. *Journal of Family Nursing*, 9(4), 365-396.
- Mol, S. (2019). *Okul öncesi dönemdeki çocukların doğa algılarının resimler yoluyla incelenmesi*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Antalya: Akdeniz Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü.
- Mophosho, M., Widdows, J. and Taylor Gomez, M. (2010). Relationships Between Adolescent Children and Their Siblings with Cerebral Palsy: A Pilot Study. *Journal on Developmental Disabilities*. 15(3), 81-87.
- Nielsen, K. M., Mleco, B., Roper, S. O., Cox, A., Dyches, T. and Marshall, E. S. (2012).

- Parental perceptions of sibling relationships in families rearing a child with a chronic condition. *Journal of Pediatric Nursing*, 27(1), 34-43.
- Olçay-Gül, S., Olgunsoylu, B. ve Ünal, Y. (2015). Yetersizliği olan ve normal gelişim gösteren çocuğa sahip ailelerin travma sonrası stres belirti ve sosyal destek düzeylerinin incelenmesi. *Mustafa Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*. 12(32), 221-245.
- Onat Zoylan, E. (2005). *Engelli kardeşe sahip olan ve olmayan bireylerin kardeş ilişkilerinin belirlenmesi*. Yüksek Lisans Tezi. Bolu: Abant İzzet Baysal Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Orsmond, G. I. and Seltzer, M. M. (2009). Adolescent siblings of individuals with autism spectrum disorder: Testing a diathesis-stress model of sibling well-being. *Journal of Autism and Developmental Disorders*, 39, 1053- 1065. doi.org/10.1007/s10803-009-0722-7
- Orsmond, G. I., Kuo, H. and Seltzer, M. M. (2009). Siblings of individuals with an autism spectrum disorder: Sibling relationships and well-being in adolescence and adulthood. *Autism*, 13(1), 59–80.
- Özen Çınar, İ., Kartal, A. ve Korkmaz Aslan, G. (2017). Zihinsel engelli kardeşi olan ve sağlıklı kardeşi olan çocukların kardeş ilişkileri. *Kesit Akademi Dergisi (The Journal of Kesit Academy)*, 7(11), 230-244.
- Petalas, M. A., Hastings, R. P., Nash, S., Dowey, A. and Reilly, D. (2009) “I like that he always shows who he is”: The perceptions experiences of siblings with a brother with autism spectrum disorder, *International Journal of Disability, Development Education*, 56(4), 381-399. doi: 10.1080/10349120903306715
- Petalas, M. A., Hastings, R. P., Nash, S., Hall, L. M., Joannidi, H. and Dowey, A. (2012). Psychological adjustment and sibling relationships in siblings of children with autism spectrum disorders: Environmental stressors and the broad autism phenotype. *Research in Autism Spectrum Disorders*, 6(1), 546-555.
- Rossetti, Z., eun Lee, C., Burke, M. and Hall, S. (2020). Perspectives about adult sibling relationships: A dyadic analysis of siblings with without intellectual developmental disabilities. *Research in Developmental Disabilities*, 96, 103538.
- San, İ. (1979). *Sanatsal yaratma ve çocukta yaratıcılık*. (2. baskı). Ankara: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.

- Sani-Bozkurt, S., Bozkuş-Genç, G. ve Yıldız, G. (2021). COVID-19 küresel salgının otizm spektrum bozukluğuna yansımaları: Betimsel durum çalışması. *Journal of Qualitative Research in Education*, 25, 29-52. doi: 10.14689/enad.25.2
- Sart, G. (2015). Fenomenoloji ve yorumlayıcı fenomenolojik analiz. F.N. Seggie ve Y. Bayyurt (Ed.), *Nitel araştırma yöntem, teknik, analiz ve yaklaşımlar* içinde (s. 74-85). Ankara: Anı Yayıncılık.
- Savaş, İ. (2014). *Çocuk resmi ve bilinçaltı*. Yüksek lisans tezi. İstanbul: Arel Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Savaş, İ. (2015). *Anne babalar çocuğunun resimleri size ne anlatır?*. İstanbul: Nesil Yayın Grubu.
- Scharf, M., Shulman, S. and Avigad-Spitz, L. (2005). Sibling relationship in emerging adulthood in adolescence. *Journal of Adolescent Research*, 20, 64-96.
- Shivers, C. M. and Dykens, M. E. (2017). Adolescent siblings of individuals with and without intellectual and developmental disabilities: Self-reported empathy and feelings about their brothers and sisters. *American Journal on Intellectual and Developmental Disabilities*, 122(1), 62-77. doi.org/10.1352/1944-7558-122.1.62
- Seligman, M. (1983). Sources of psychological disturbance among siblings of handicapped children. *The Personnel and Guidance Journal*, 61(9), 529-531.
- Seltzer, G. B., Begun, A., Seltzer, M. M. and Krauss, M. W. (1991). Adults with mental retardation their aging mothers: Impacts of siblings. *Family Relations*, 40(3), 310-317.
- Senner, J. E. and Fish, T. (2012). Comparison of Child Self-Report Parent Report on the Sibling Need Involvement Profile. *Remedial Special Education Remedial Special Education*, 33(2), 103-109.
- Sınanmış, N. ve Kolburan, G. Ş. (2019). Kardeşi otizmlili olan ve olmayan ergenlerin kardeş ilişkileri ve sosyal kaygı düzeylerinin karşılaştırılması. *Aydın Sağlık Dergisi*, 5(1), 13-50.
- Sığırtmaç, A. ve Keleş, O. (2019). *Okul öncesi dönemde erken müdahale programları kapsamında bir kaynaştırma/bütünleştirme uygulamasına ilişkin durum çalışması*. Doktora Tezi. Adana: Çukurova Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.

- Siminghalam, M., Aubi, K., Hajian, A. and Alibakhshi, H. (2018). The quality of life of siblings of children with severe developmental disabilities children. *Iranian Rehabilitation Journal*, 16(3), 233-238.
- Stankovic, M., Jelena, S., Stankovic, M., Shih, A., Stojanovic, A. and Stankovic, S. (2020). The Serbian experience of challenges of parenting children with autism spectrum disorders during the COVID-19 pandemic and the state of emergency with the police lockdown. *The Lancet Child & Adolescent Health*. doi.org/10.2139/ssrn.3582788
- Şahin, H. (2021). *Resimleriyle çocuk/ergen değerlendirmede vaka örnekleri*. (2. baskı). İstanbul: Akademik Kitaplar.
- Şenel, H. G. (1995). Yetersizliğe sahip kardeşi olanlarla, olmayanların yetersizliğe yönelik tutumları ve kaygı düzeyleri yönünden karşılaştırılması. *Özel Eğitim Dergisi*, 2(1), 33-39.
- Şipal, F., Yeğengil, C. ve Toka, N. Okul öncesi dönemde aralarında yaş farkı olan ve ikiz kardeşler arasındaki kıskançlığın karşılaştırmalı olarak incelenmesi. *Eğitim ve İnsan Bilimler Dergisi*. 3(5), 55-68.
- Taşçı Karalı, N. (2017). *Özel gereksinimli bir birey olan ailelerdeki ebeveynlerin ve kardeşlerin duygu ve düşünceleri*. Yüksek Lisans Tezi. Adana: Çukurova Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Tekin İftar, E. ve Kutlu, M. (2014). Otizm spektrum bozukluğu olan çocukların aileleri: aileleri anlama ve işbirliği kurma. E. Tekin İftar (Ed.), *Otizm spektrum bozukluğu olan çocuklar ve eğitimleri içinde* (s. 523-554). Ankara: Vize Yayıncılık.
- Travers, H. E., Carlton, M. E., & Carter, E. W. (2020). Social connections among siblings with without intellectual disability or autism. *Intellectual Developmental Disabilities*, 58(1), 19-33.
- UNICEF. (2016). *The State of the World's Children: A fair chance for every child* (ISBN: 978-92-806-4838-6) USA. <https://www.unicef.org/reports/state-worlds-children-2016>
- Üstündağ, A. (2020). Çocuk resimlerinden “Çocuk Hakları”. *Sosyal Politika Çalışmaları Dergisi*, 20(46), 11-32.
- Vadasy, P. F., Fewell, R. R., Meyer, D. J. and Schell, G. (1984). Siblings of hicapped children: A developmental perspective on family interactions. *Family Relations*, 155-167.

- Varol, N. (2006). *Aile eğitimi*. (2. baskı). Ankara: Kök Yayıncılık.
- Vardarcı, G. (2011). *Otistik çocuklu ailelere uygulanan aile eğitim programının, aile içi iletişim becerilerine, ailenin problem çözme becerilerine ve otistik çocuklarıyla ilgili algılarına etkisi*. Yüksek Lisans Tezi. İzmir: Dokuz Eylül Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü.
- Victor, I. N., Hartanti, Elisabeth, M. P. (2021). The dynamics of sibling relationships with a Down syndrome child. *KONSELI: Jurnal Bimbingan dan Konseling (E-Journal)*. 8 (1), 99-106.
- Walker, K., Myers-Bowman, K. S. and Myers-Walls, J. A. (2003). Understanding war, visualizing peace: Children draw what they know. *Art Therapy*, 20(4), 191-200.
- Ward, B., Smith Tanner, B., Mandleco B., Dyches, T. T. and Freeborn Donna. (2016). Sibling experiences: living with young persons with autism spectrum disorders. *Pediatric nursing*, 42(2).
- Warren Dodd, L. (2004). Supporting the siblings of young children with disabilities. *British Journal of Special Education*, 31(1), 41-49. doi.org/10.1111 / j.0952-3383.2004.00325.x
- Wolf, L., Fisman, S., Ellison, D. and Freeman, M.D. (1998). Effect of sibling perception of differential parental treatment in sibling dyads with one disabled child. *Journal of American, Academic Child and Adolescent Psychiatry* 37(12), 1317–1325.
- Yaman, E. ve Atasayar, M. (2014). Zihinsel engelli çocuğu olan ebeveynlerin çocuklarını kabullenme düzeylerinin incelenmesi. *Uluslararası Aile Çocuk ve Eğitim Dergisi*, 4(2), 171-184.
- Yaralı Tozdurman, K., Özkan, H. K., ve Güngör Aytar, A. (2016). Yedi ve on yaş çocuklarının sevgiyi ifade ediş biçimlerinin çizdikleri resimlere yansması. *Kastamonu Eğitim Dergisi*, 24(5), 2181-2194.
- Yavuzer, H. (2005). *Bedensel, zihinsel ve sosyal gelişimiyle çocuğunuzun ilk altı yılı*. (20. baskı), İstanbul: Remzi Kitabevi.
- Yavuzer, H. (2019). *Resimleriyle çocuk: Resimleriyle çocuğu tanıma*. (24. baskı). İstanbul: Remzi Kitabevi.
- Yersel, B. Ö., Durualp, E. ve Baran, G. Tipik gelişim gösteren çocukların işitme engelli kardeşleriyle olan ilişkilerini değerlendirmeye yönelik nitel bir çalışma. *Ankara Sağlık Bilimleri Dergisi*, 8(2), 107-118.

- Yıldırım, A. ve Şimşek, H. (2018). *Sosyal bilimlerde nitel araştırma yöntemleri*. Ankara: Seçkin Yayıncılık.
- Yıldırım, E. (2018). *Okul öncesi dönemde agresyonun çocuk resimlerine yansıması*. Yüksek Lisans Tezi. İstanbul: İstanbul Aydın Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Yolcu, E. (2009). *Sanat eğitimi kuramları ve yöntemleri*. Nobel Akademik Yayıncılık.

EKLER

EK-1. Etik Kurul İzni

Evrak Kayıt Tarihi: 09.02.2021

Protokol No: 21731

Tarih: 03.03.2021

ANADOLU ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL VE BEŞERÎ BİLİMLER BİLİMSEL ARAŞTIRMA VE YAYIN ETİĞİ KURULU
KARAR BELGESİ

ÇALIŞMANIN TÜRÜ:	Yüksek Lisans Tez Çalışması
KONU:	Eğitim Bilimleri
BAŞLIK:	Özel Gereksinimli Kardeşe Sahip Tipik Gelişim Gösteren Çocukların Aile Temalı Resimlerinde Kardeşlik Olgusuna İlişkin Yansımaları
PROJE/TEZ YÜRÜTÜCÜSÜ:	Dr. Öğr. Üyesi Sunagül SANI BOZKURT
TEZ YAZARI:	Elif ELUMAR
ALT KOMİSYON GÖRÜŞÜ:	-
KARAR:	Olumlu

EBEVEYN İZİN FORMU

Değerli ebeveyn

Bu çalışma, “Özel Gereksinimli Kardeşe Sahip Tipik Gelişim Gösteren Çocukların Aile Temalı Resimlerinde Kardeşlik Olgusuna İlişkin Yansımaları” başlıklı bir yüksek lisans tez çalışması olup Dr. Öğr. Üyesi Sunagül SANİ BOZKURT tarafından yürütülmektedir. Çalışma özel gereksinimli kardeşe sahip tipik gelişim gösteren çocukların aile temalı resimlerinde kardeşlik olgusuna ilişkin yansımalarının incelenmesi amacını taşımaktadır.

- Bu çalışmaya katılım gönüllülük esasına dayanmaktadır.
- Çalışmanın amacı doğrultusunda, çocuğunuz ile görüşme yapılacak ve çocuğunuzdan “aile” temalı resim çizmesi istenecektir.
- Araştırmada tüm çocukların isimleri ve bilgileri gizli tutulacaktır.
- Araştırma kapsamında toplanan veriler, sadece bilimsel amaçlar doğrultusunda kullanılacak, araştırmanın amacı dışında ya da bir başka araştırmada kullanılmayacak ve gerekmesi halinde, sizin (yazılı) izniniz olmadan başkalarıyla paylaşılmayacaktır.
- İstemeniz halinde çocuğunuzdan toplanan verileri inceleme hakkınız bulunmaktadır.
- Çocuğunuzdan toplanan veriler klasör şifreleme yöntemi ile korunacak ve araştırma bitiminde arşivlenecek veya imha edilecektir.
- Veri toplama sürecinde/süreçlerinde çocuğunuza rahatsızlık verebilecek herhangi bir soru/talep olmayacaktır. Yine de katılım sırasında çocuğunuz herhangi bir sebepten dolayı rahatsızlık hissederse çalışmadan istediği zamanda ayrılabilme hakkına sahiptir. Çocuğunuzun çalışmadan ayrılması durumunda çocuğunuzdan toplanan veriler çalışmadan çıkarılacak ve imha edilecektir.

EK-2. (Devam) Ebeveyn İzin Formu

Ebeveyn izin formunu okumak ve değerlendirmek üzere ayırdığınız zaman için teşekkür ederim. Çalışma hakkındaki sorularınızı Dr. Öğr. Üyesi Sunagül SANİ BOZKURT'a yöneltebilirsiniz.

Araştırmacı Adı: Elif ELUMAR

Cep Tel:

Danışman Adı: Dr. Öğr. Üyesi Sunagül

SANİ BOZKURT

Adres:

Cep Tel:

Bu çalışmaya ebeveyni olduğum 'nin
katılımcı olmasına tamamen kendi rızamla izin veriyorum ☐ / izin vermiyorum. ☐

(Lütfen bu formu doldurup imzaladıktan sonra veri toplayan kişiye veriniz.)

Katılımcı Ad ve Soyadı:

İmza:

Tarih:

GÖNÜLLÜ KATILIM ONAM FORMU

Değerli ebeveyn

Bu çalışma, “Özel Gereksinimli Kardeşe Sahip Tipik Gelişim Gösteren Çocukların Aile Temalı Resimlerinde Kardeşlik Olgusuna İlişkin Yansımaları” başlıklı bir yüksek lisans tez çalışması olup Dr. Öğr. Üyesi Sunagül SANİ BOZKURT tarafından yürütülmektedir. Çalışma özel gereksinimli kardeşe sahip tipik gelişim gösteren çocukların aile temalı resimlerinde kardeşlik olgusuna ilişkin yansımalarının incelenmesi amacını taşımaktadır. Bu çalışmaya katılımınız gönüllülük esasına dayanmaktadır.

- Çalışmanın amacı doğrultusunda, yarı-yapılandırılmış görüşme yapılarak sizden veriler toplanacaktır.
- İsmınızı yazmak ya da kimliğinizi açığa çıkaracak bir bilgi vermek zorunda değilsiniz/araştırmada katılımcıların isimleri gizli tutulacaktır.
- Araştırma kapsamında toplanan veriler, sadece bilimsel amaçlar doğrultusunda kullanılacak, araştırmanın amacı dışında ya da bir başka araştırmada kullanılmayacak ve gerekmesi halinde, sizin (yazılı) izniniz olmadan başkalarıyla paylaşılmayacaktır.
- İstemeniz halinde sizden toplanan verileri inceleme hakkınız bulunmaktadır.
- Sizden toplanan veriler klasör şifreleme yöntemi ile korunacak ve araştırma bitiminde arşivlenecek veya imha edilecektir.
- Veri toplama sürecinde/süreçlerinde size rahatsızlık verebilecek herhangi bir soru/talep olmayacaktır. Yine de katılımınız sırasında herhangi bir sebepten rahatsızlık hissederseniz çalışmadan istediğiniz zamanda ayrılabilirsiniz. Çalışmadan ayrılmanız durumunda sizden toplanan veriler çalışmadan çıkarılacak ve imha edilecektir.

EK-3. (Devam) Gönüllü Katılım Onam Formu

Gönüllü katılım formunu okumak ve değerlendirmek üzere ayırdığınız zaman için teşekkür ederim. Çalışma hakkındaki sorularınızı Dr. Öğr. Üyesi Sunagül SANİ BOZKURT'a yöneltebilirsiniz.

Araştırmacı Adı: Elif ELUMAR

Cep Tel:

Danışman Adı: Dr. Öğr. Üyesi Sunagül

SANİ BOZKURT

Adres:

Cep Tel:

Bu çalışmaya tamamen kendi rızamla, istediğim takdirde çalışmadan ayrılabilceğimi bilerek verdiğim bilgilerin bilimsel amaçlarla kullanılmasını kabul ediyorum.

(Lütfen bu formu doldurup imzaladıktan sonra veri toplayan kişiye veriniz.)

Katılımcı Ad ve Soyadı:

İmza:

Tarih:

ÇOCUK BİLGİ FORMU

Çocuğun Kimliği ile İlgili Bilgiler:		
Adı soyadı:		
Doğum tarihi:		
Doğum yeri:		
Cinsiyeti:		
Okuduğu okul:		
Doğumla İlgili Bilgiler:		
Kaç yaşında hamile oldunuz?		
Kaçınıcı hamileliğiniz?		
Çocuğunuzun cinsiyeti hakkında bir beklentiniz var mıydı?		
Hamilelik öncesi ve hamileliğiniz sırasında sağlık durumunuzda herhangi bir sorun yaşadınız mı?		
Çocuğunuzun	Doğum Kilosu:.....	Doğum Boyu:.....
Doğum sonrasında siz veya eşiniz çocuğunuzdan uzun süreli bir ayrılık yaşadınız mı?		
Motor Gelişimi ile İlgili Bilgiler:		
Çocuğunuz kaç ay civarında oturmaya başladı?		
Çocuğunuz kaç ay civarında emeklemeye başladı?		
Çocuğunuz kaç ay civarında yürümeye başladı?		
Kendi başına yemek yiyip giyinebiliyor mu?		
Yürürken veya oynarken motor davranışlarında herhangi bir sorun fark ediyor musunuz?		
Dil Gelişimi ile İlgili Bilgiler:		

EK-4. (Devam) Çocuk Bilgi Formu

Çocuğunuz kaç ay civarında hecelelemeye başladı?	
İlk kelimeleri nelerdi?	
Kaç yaş civarında anlamlı sözcükler kullanmaya başladı?	
Şimdi istediklerini rahat bir biçimde ifade edebiliyor mu?	
Sosyal Gelişimi ile İlgili Bilgiler:	
Çocuğunuz oyuncaklara kaç ay civarında ilgi duymaya başladı?	
Ne tür oyuncaklar tercih eder?	
Oyun arkadaşlarında cinsiyet farkı gözetir mi?	
Oyun oynarken arkadaşlarına/kardeşine öfkelenir mi?	
Kardeşinden kendi isteklerini yerine getirmelerini ister mi?	
Öfkelendiğinde arkadaşlarıyla/kardeşiyle kavga eder mi?	
Sevincini arkadaşlarıyla/kardeşiyle paylaşır mı?	
Arkadaşlarıyla/Kardeşiyle ilişkilerinde çocuğunuz en çok hangi yönü dikkatinizi çeker?	
Uyku ile İlgili Bilgiler:	
Çocuğunuzun kendine ait odası var mı?	
Çocuğunuz odasını kiminle paylaşıyor?	Tek / Kardeş / Aile Büyükleri / Diğer
Yatma saatleri belli mi?	
Öğle uykusu var mı?	
Uyku esnasında kabuslar görüyor mu?	
Günde ortalama kaç saat uyuyor?	
Tuvalet Eğitimi ile İlgili Bilgiler:	

EK-4. (Devam) Çocuk Bilgi Formu

Alt ıslatma ve dışkı kaçırmaya davranışları kaç yaş civarında sona erdi?	
Tuvalet ihtiyacı sık sık olur mu?	
Çocuğunuza kaç yaş civarında tuvalet eğitimi verdiniz?	
Şimdi tuvalet ihtiyacını kendisi karşılayabiliyor mu?	
Tuvaletten çıktıktan sonra ellerini yıkıyor mu?	
Sağlığı ile İlgili Bilgiler:	
Çocuğunuzun sağlık durumu nasıldır?	
Doğum sırasında veya sonrasında herhangi bir rahatsızlığı oldu mu?	
Ciddi bir hastalık veya kaza geçirdi mi?	
Anneye Ait Bilgiler:	
Ad ve Soyadınız:	
Yaşınız:	
Mezuniyet dereceniz:	
Mesleğiniz:	
Kişilik yapınız hakkında bilgi verebilir misiniz?	
Çocuğunuza yönelik tutumunuz?	
Çocuğunuzun hangi meslekte çalışmasını istersiniz?	
İstekleriniz doğrultusunda çocuğunuzu yönlendirir misiniz?	
Babaya Ait Bilgiler:	
Ad ve soyadınız:	
Yaşınız:	
Mezuniyet dereceniz:	

EK-4. (Devam) Çocuk Bilgi Formu

Mesleğiniz:	
Kişilik yapınız hakkında bilgi verebilir misiniz?	
Çocuğunuza yönelik tutumunuzu nasıl ifade edersiniz?	
Çocuğunuzun hangi meslekte çalışmasını istersiniz?	
İstekleriniz doğrultusunda çocuğunuzu yönlendirir misiniz?	
Kardeşlere Ait Bilgiler:	
Kaç çocuğunuz var?	
Yaşları:	
Cinsiyetleri:	
Çocuğunuz diğer kardeşlerini kıskanır mı?	
Kardeşleri çocuğunuzu kıskanır mı?	
Onlarla günde ne kadar ilgilenebiliyorsunuz?	
Çocuklarınızın yetenekleri farklı mı aynı mı?	
Aileye Ait Bilgiler:	
Ailenizde kalıtsal bir rahatsızlık var mı?	
Ekonomik durumunuzu nasıl derecelendirirsiniz?	
Eşinizle ciddi problemler yaşıyor musunuz?	
Çocuğunuzun disiplini ile siz mi eşiniz mi daha çok ilgilenir?	
Çocuğunuzun olumsuz davranışlarında ona karşı tutumunuz nasıldır?	
Eşiniz çocuğunuzla yeteri kadar ilgileniyor mu?	
Çocuğunuzun istenilen davranışlar sergilemesi için ne tür ödüller verirsiniz?	

YARI YAPILANDIRILMIŞ GÖRÜŞME FORMU

Değerli ebeveyn

Özel gereksinimli kardeşe sahip tipik gelişim gösteren çocukların aile temalı resimlerinde kardeşlik olgusuna ilişkin yansımalarının incelenmesini amaçlayan bir araştırma yürütmekteyim. Bu araştırma çerçevesinde gönüllü katılımınızla birlikte sizinle bir görüşme yapmak istiyorum. Görüşmeye katıldığınız andan itibaren istediğiniz anda görüşmeyi sonlandırabilir, verdiğiniz bilgilerin hiçbirinin araştırmada kullanılmadan, kayıtların tamamının tarafınıza verilmesini talep edebilirsiniz.

Katılımınız için teşekkürler.

Elif Elumar

Demografik Sorular	Ebeveyn
Adı Soyadı	
Yaşı	
Mesleği	
Eğitim Durumu	

Demografik Sorular	Birinci Çocuk	İkinci Çocuk	Üçüncü Çocuk
Cinsiyeti			
Yaşı			
Yetersizlik Grubu			

EK-5. (Devam) Ebeveyn Yarı Yapılandırılmış Görüşme Formu

Araştırma Soruları:

1- Çocuklarınız arasındaki kardeşlik ilişkisi ve etkileşimi hakkında neler söyleyebilirsiniz?

*Yaşantılarından örnekler sunabilir misiniz?

2- TGG çocuğunuzun özel gereksinimli kardeşine olan tutum / davranışlarıyla ilgili düşünceleriniz nelerdir?

* Peki sizce sözünü ettiğiniz bu tutumların / davranışların kaynağı nedir?

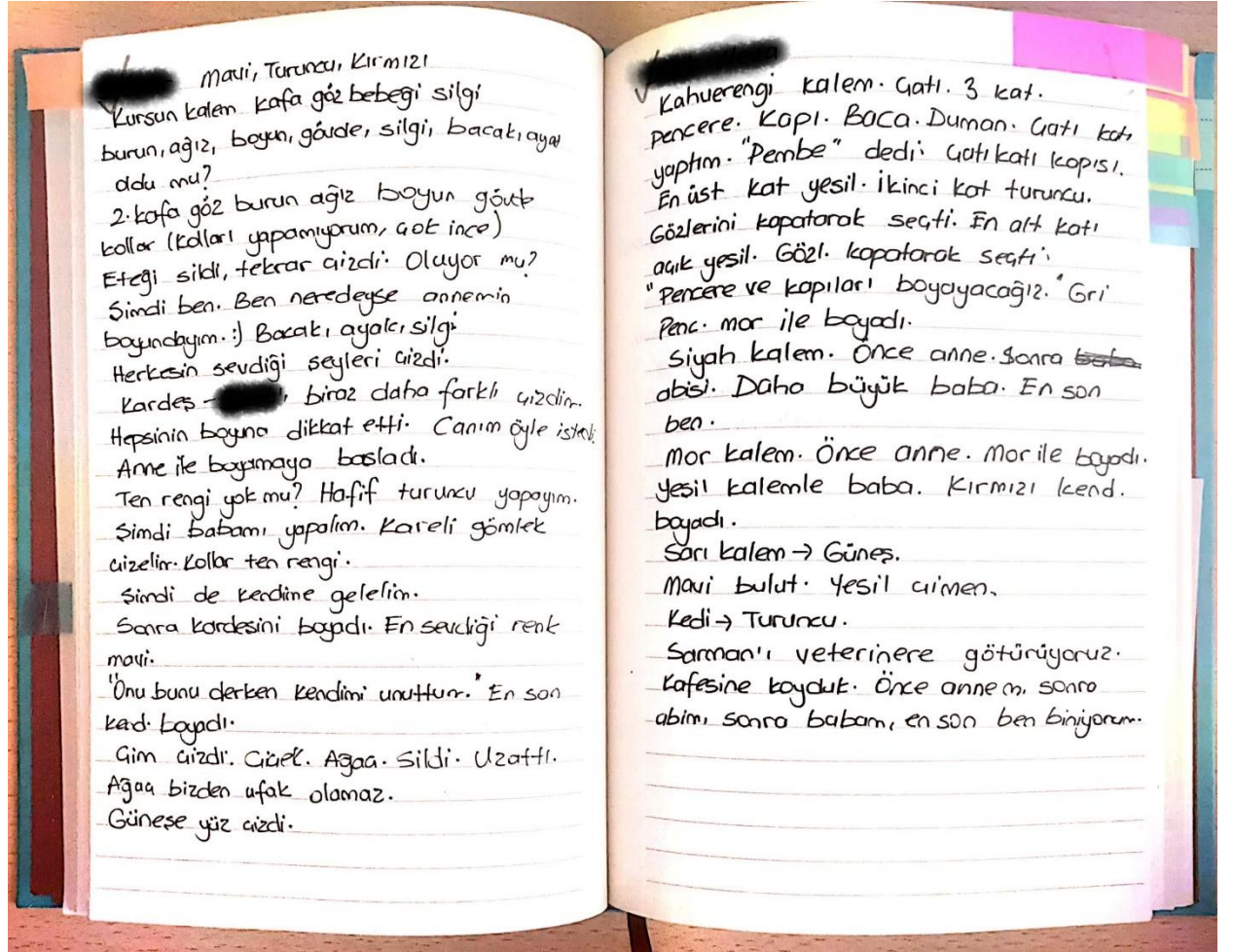
3- Çocuklarınızın arasında var olan kardeşlik ilişkisinin aile yaşamınıza yansımaları nelerdir?

*Bu ilişki aile yaşamınızı nasıl etkiliyor?

4- Çocuklarınız arasındaki kardeşlik ilişkisi hakkında bir benzetme yapsanız bu ilişkiyi neye benzetirsiniz? Nedenlerini açıklar mısınız?

Çocuklarım arasındaki kardeşlik ilişkisi
Gibidir. Çünkü.....
.....
.....

EK-6. Araştırmacı Günlüğü Örnek Sayfası

ÖZGEÇMİŞ

Adı Soyadı : Elif ELUMAR

Yabancı Dil :

Doğum Yeri ve Yılı :

E-Posta :

Eğitim Geçmişi:

Bildiriler: